

Els Fets del Cu-Cut!, cent anys després

Jordi Casassas, Agustí Colomines,
Eduardo González Calleja, Francesc Santolaria

ELS FETS DEL *CU-CUT!*

ELS FETS DEL CU-CUT!

Taula rodona organitzada pel Centre d'Història Contemporània de Catalunya
el 24 de novembre de 2005.

JORDI CASASSAS
AGUSTÍ COLOMINES
EDUARDO GONZÁLEZ CALLEJA
FRANCESC SANTOLARIA

BIBLIOTECA DE CATALUNYA - DADES CIP

Els Fets del Cu-cut!: taula rodona organitzada pel Centre d'Història Contemporània de Catalunya el 24 de novembre de 2005
Títol a la coberta: Els Fets del Cu-cut!, cent anys després. - Textos en català i castellà. - Referències bibliogràfiques
ISBN 84-393-7306-6
I. Casassas i Ymbert, Jordi, 1948- II. Centre d'Història Contemporània de Catalunya III. Títol: Els Fets del Cu-cut!, cent anys després
1. Espanya. Ejército - Activitat política - Congressos 2. Cu-cut! (Revista) - Congressos 3. Llibertat d'impremta - Catalunya - Història - S. XX - Congressos 4. Nacionalisme - Catalunya - Història - Congressos 5. Catalunya - Política i govern - S. XX - Congressos 32(467.1)"19"(05)(061.3)

Coordinació: Giovanni Cattini, Mercè Renom, Lluís-Ferran Toledano

Primera edició: desembre 2006

© dels textos, els autors

© de l'edició, el Centre d'Història Contemporània de Catalunya

Coberta: fragment d'una il·lustració sobre el Banquet de la Victòria apareguda al núm. 204 de *Cu-Cut!* l'any 1905.

Disseny i producció: L'Avenç, S.L. www.lavenc.cat

Passeig de Sant Joan, 26, 2n 1a, 08010 Barcelona

Impressió: Puresa S.A.

ISBN: 84-393-7306-6

Dipòsit legal: B-59863-2006

ÍNDEX

- 7 Presentació
- 11 Efectes sobre el catalanisme polític
dels fets del *Cu-Cut!*
JORDI CASASSAS
- 37 Els fets del *Cu-Cut!* i la política espanyola
AGUSTÍ COLOMINES
- 59 El ejército y el orden público durante la Restauración.
La lucha por el control gubernativo en Barcelona
(1897-1923)
EDUARDO GONZÁLEZ CALLEJA
- 119 Els fets del *Cu-Cut!*
Una reflexió historiogràfica
FRANCESC SANTOLARIA

PRESENTACIÓ

El Centre d'Història Contemporània de Catalunya (CHCC), ha volgut contribuir a commemorar un esdeveniment molt distintiu del nostre calendari històric i polític amb la celebració d'una taula rodona celebrada a l'Auditori del Museu d'Història de Catalunya, el dia 24 de novembre del 2005, quasi cent anys justos després.

Com és sabut, el CHCC és una entitat pública de referència en matèria de memòria històrica, que depèn del Govern de la Generalitat. Amb la preparació i celebració de l'esmentada taula rodona, el CHCC va voler convidar a fer una reflexió serena i rigorosa sobre els fets del *Cu-Cut!*, i comptà amb les aportacions de diversos experts, unes aportacions que ara teniu a les mans en forma de llibre. Els participants van ser Jordi Casassas Ymbert, catedràtic d'Història Contemporània de Catalunya a la Universitat de Barcelona, un dels màxims especialistes en història cultural del nostre país; Agustí Colomines i Companys, professor d'Història Contemporània a la mateixa Universitat i gran coneixedor de la política catalana del tombant de segle; Eduardo González Calleja, professor d'Història Contemporània a la Universitat Carlos III de Madrid, un dels historiadors que millor coneix les polítiques repressives i d'ordre del règim de la Restauració; i, finalment, Francesc Santolaria, professor de l'IES Duc de Montblanc de Rubí, gran coneixedor dels fets del *Cu-Cut!*, i autor d'una monografia detallada sobre aquests fets.

La intenció del CHCC ha estat la d'ajudar a establir un marc general interpretatiu i ampli, enriquit per la pluralitat de mirades: la de l'historiador de la política i la de l'historiador de la cultura; la perspectiva de l'historiador preocupat per les polítiques d'ordre en

PRESENTACIÓ

un context d'agut conflicte social, i la visió més concreta del que coneix com ningú el desenvolupament dels fets.

El propòsit d'un organisme públic com el CHCC és el de fer que la memòria històrica pugui ser considerada un dret públic més, al costat d'altres drets i d'altres polítiques públiques, de manera que la memòria, així considerada, contribueixi a millorar la cultura política democràtica. En aquesta línia es vol posar a la disposició de la ciutadania la pluralitat de mirades que existeixen en la societat. I es volen recordar aquells esdeveniments que constitueixen fites en la lluita per la conquesta dels drets democràtics, inclosos és clar, el dret a l'autogovern i la llarga lluita en la defensa d'una personalitat política i cultural tantes vegades trepitjada.

La política de memòria històrica hauria de ser complexa i diversa, com ho ha estat el passat. Per tant, és molt important no caure en l'error d'elaborar una lectura unívoca, així com en el de construir alguna mena de cànon teleològic que acabi legitimant les polítiques del present. Cal tenir en compte, també, que el passat està compost també de “no-memòria”, de l'oblit, d'aspiracions no reeixides, no per això menys importants, o tal vegada, fins i tot, més importants.

Els fets del *Cu-Cut!*, diuen els especialistes, són una bona ocasió per plantejar els errors d'una societat marcada per la intolerància d'un determinat exèrcit. O del nacionalisme espanyol d'evocacions ultracatóliques i imperials, sense que això vulgui dir que aquest fos l'únic nacionalisme espanyol possible, inclús existent; però aquest va ser el que va predominar en fets com els analitzats en aquest llibre.

Com és sabut, ara fa cent anys Catalunya era una societat molt dinàmica, conscient de la seva pròpia modernitat, a punt de veure esclatar noves formes de partit, nous moviments socials i sindicals, noves formes de sociabilitat. Seran els anys de la Lliga Regionalista i els seus òrgans d'expressió a la premsa, de la Llei de Jurisdicccions, de Solidaritat Catalana, de Solidaritat Obrera, del Partit Republicà Radical, o del Centre Nacionalista Republi-

EFECTES SOBRE EL CATALANISME POLÍTIC

cà (CNR), constituït formalment el gener de 1907 i encara poc conegut.

Amb el llibre que ara es publica, i amb altres estudis i llibres que el CHCC ajuda a sortir a la llum, com el que tractarà del CNR, es vol anar construint una memòria històrica catalana de caràcter públic.

Lluís Ferran Toledano

Director de projectes

del Centre d'Història Contemporània de Catalunya

EFFECTES SOBRE EL CATALANISME POLÍTIC DELS FETS DEL CU-CUT!

JORDI CASASSAS YMBERT

El vespre del dissabte 25 de novembre de 1905, un nombrós grup d'oficials de la guarnició de Barcelona que dirigia, d'una manera o altra, el general de brigada Germán Brandeis (persona d'origen alemany, per cert) es varen reunir a la Plaça Reial. Poc després, entre visques a l'Exèrcit i a Espanya es dirigiren, successivament, a la impremta del *Cu-Cut!*, a la seva redacció i, finalment, a la redacció de *La Veu de Catalunya* que es troava a la Rambla de les Flors, a tocar del Palau de la Virreina.¹ Després de causar les destrosses que els semblà convenient i de cremar en unes fogueres mobiliari, màquines, papers, llibres i exemplars dels diaris, es van dedicar durant una bona estona a atemorir els nombrosos vianants de la part superior de les Rambles (on provocaren diversos ferits), obligant-los a secundar els seus encesos críts «patriòtics».²

La notícia d'aquells fets es va estendre molt ràpid i varen causar una profunda impressió, tant en els sectors catalanistes directament afectats com en els republicans no afectes directament a Alejandro Lerroux (pels quals havien encoratjat i acompanyat als militars assaltants des del començament).³ Entre els més directa-

1. L'assalt a *La Veu de Catalunya* és relatat pel líder de la Lliga i aleshores regidor Barcelona, J. PUIG I CADAFALCH, *Memòries*, Barcelona, 2003.

2. Ho expliquen, declarant-se testimonis presencials, Claudi AMETLLA, *Memòries polítiques (1890-1917)*, Barcelona, 1963; també Ramon NOGUER I CORNET, *Al llarg de la meva vida*, Barcelona, 2000.

3. Una narració exhaustiva i acurada de tota la cadena d'esdeveniments es pot trobar a l'excel·lent treball de Francesc SANTOLÀRIA, *El Banquet de la Victòria i els Fets del Cu-Cut! Cent anys de l'esclat catalanista de 1905*, Barcelona, 2005.

ment implicats va provocar una lògica alarma inicial: la nit dels fets, el novel·lista Narcís Oller, militant de la Lliga Regionalista, va amagar a casa seva alguns redactors de *La Veu de Catalunya*.⁴

Molt aviat es va poder comprovar que els fets de Barcelona no serien una anècdota més dins la convulsa vida espanyola posterior a la crisi colonial. Ben al contrari, estaven destinats a tenir repercussions importants i d'ordres ben diversos. En un país on el blindatge parlamentari del «turnisme» de la Restauració va permetre superar internament la greu crisi colonial finisecular sense un daltabaix polític significatiu, els fets de 1905 i les seves repercussions directes es varen convertir en un dels indicadors més evidents d'aquella crisi i, alhora, van ser una mostra que el vell sistema polític de 1876 no podria suportar gaire temps més les transformacions que s'anaven produint al país, especialment, i com és lògic, en el món urbà.

Al marge de la situació interior espanyola i catalana, sobre les quals haurem de tornar, els fets de 1905 tenen un rerefons internacional que no podem deixar de banda; tant per les implicacions militars i diplomàtiques que la crisi imperialista representa per a Espanya, com per les pròpies característiques de la dinàmica internacional, que per força havia d'influir en les aspiracions, sensibilitats i comportaments dels protagonistes directes i indirectes d'aquest episodi que té l'epicentre –no es pot menystenir aquest extrem– a la capital catalana.

Des que lord Salisbury havia sentenciat Espanya (i Turquia) com una potència colonial morta l'any 1898, fins la Conferència d'Algesires de 1906 (on es faria evident el paper de mera comparsa que el país tenia en la política internacional mediterrània) es pot dir que s'havia oficialitzat la decadència espanyola, la manca de recursos dels seus governs, l'absoluta ineeficàcia del seu Exèrcit i la pèrdua definitiva de la seva vella condició de potència colonial.⁵ Hi

4. J.M. PALLÁS I GUASCH, «El catalanisme polític de Narcís Oller», a *Actes del Col·loqui Narcís Oller*, Valls, 1999, p. 297-307.

5. En el marc de l'«entente cordiale» franco-britànica de Febrer de 1904, el 7 d'octubre es signarà l'accord franco-espanyol segons el qual a Espanya se li reserven funcions quasi exclusivament policials a l'àrea marroquina del Rif.

EFFECTES SOBRE EL CATALANISME POLÍTIC

ha fets desgraciats que fan evident aquesta davallada i que ajuden a donar-li un aire tràgic còmic indiscretible: així, per exemple, l'embarrancament del creuer *Cardenal Cisneros* a la ria de Muros l'octubre de 1905 (tota la marineria s'ha de salvar amb l'aigua al coll) representa un trist colofó al galdós paper que l'armada havia fet a la badia de Santiago de Cuba el 1898, tot just set anys abans.⁶

Però el panorama internacional aportava altres estímuls molt propers als fets que ara ens ocupen, i que, vistos des de Catalunya, ens ajuden a entendre els posicionaments de la gent en relació a la plural i complexa crisi espanyola. Destaquem la crisi social, exemplificada en el pla interior per l'atemptat de Mateo Morral contra Alfons XIII a Madrid (31 de maig de 1905), amb el balanç de 26 morts i la implicació judicial de la barcelonina Escola Moderna que dirigia Ferrer i Guàrdia. El setembre del mateix any, el monarcha espanyol serà objecte d'un altre atemptat a París, de forma que la gran política espanyola se situa en la línia d'aquells magnicidis que tant van preocupar la burgesia europea des de les darreries del segle XIX. Al mateix temps, arriben del món francès i belga les notícies de la reestructuració del món sindical i de la política socialista (Jaurès crea la SFIO, Secció Francesa de la Internacional Obrera), i del nord d'Itàlia la d'una nova convulsa onada d'ocupacions de fàbriques. Sobretot als sectors conservadors i benpensants també els va alarmar molt la llei francesa que prohibia a les ordres religioses dedicar-se a l'ensenyament (juliol de 1904) i, de manera especial, la llei Briand de separació entre l'Església i l'Estat (desembre de 1905).

Per altra banda, l'any 1905 aporta notícies que indiquen un clar rebrot dels plets nacionals, començant per la independència de Noruega respecte de Suècia (7 de juny), un afer que serà seguit amb gran atenció des de Catalunya. Però en aquest any també es coneix que, un cop consolidat en el poder, el nacionalista serbi Pashich ini-

6. La inestabilitat governamental és tan evident com simptomàtica: 27 de gener de 1904, gabinet de Fernández Villaverde; 25 de juny, presidència de Montero Ríos y de l'1 de desembre de 1905 a 6 de juliol de 1906, de S. Moret. El bienni 1903-1905 serà de predomini del Partit Conservador; el 1905-1907 del Partit Liberal; i el 1907-1909 altre cop del Partit Conservador.

cia els conflictes d'aquest país en contra de l'imperi austríac (de tanta transcendència que acabaran portant a l'esclat de la Gran Guerra); també que a Irlanda es crea el partit independentista Sinn-Fein; la nova insurrecció de Creta en pro de la unió a Grècia (30 de març), tema molt sensible a Catalunya des dels manifestos de 1897; o també, més llunyana, la fundació per Mustafa Kemal del grup dels Joves Turcs o la fundació del Partit Nacionalista del Poble Xinès (Kuomintang) per Sun Yat Sen.

És evident que tots aquests fets, juntament amb molts altres més de detall, ajudaven a dinamitzar la consciència ciutadana d'una àrea tan complexa com la barcelonina i que, així, contribuïen a sensibilitzar els ànims i a predisposar-los al compromís i l'actuació públics. Però, donat que els fets del novembre es van iniciar amb un atac militar en contra d'interessos civils, és igualment evident que el problema de la militarització de la vida pública centrés de temps enrere l'atenció de la gent més polititzada.

És prou conegut, a més, que el tema del militarisme i l'anti-militarisme s'havien convertit en una de les grans qüestions de la vida europea del darrer període del segle XIX, quan es generalitzen els Exèrcits amb el sistema de reclutament universal obligatori i creixen i es tecnifiquen enormement. Aquesta qüestió, però, està especialment present en la vida espanyola i catalana de tot el Vuit-cents; sobretot a partir de la Guerra del Francès i de la pèrdua de les colònies sud-americanes a les primeres dècades d'aquell segle, quan un Exèrcit sobredimensionat de retorn a la metròpoli i un Estat absolutament debilitat varen convertir l'estament militar en un factor actiu de la política i en un recurs polític administratiu imprescindible per a la consolidació del liberalisme hispànic. Però si aquest era un element vist de manera molt negativa i absolutament recurrent en la cultura política esquerrana o en l'obrera,⁷ després de la crisi colonial de

7. La llei de 1878 feia responsable l'Exèrcit de la defensa pàtria contra els «enemigos interiores», com a complement a la ciutat de la Guàrdia Civil (que ara es militaritzava definitivament) al món rural. Vid. Manuel BALLBÉ, *Orden público y militarismo en España (1812-1983)*, Madrid, 1985.

EFFECTES SOBRE EL CATALANISME POLÍTIC

1885 a 1898 aquesta visió crítica es va estendre cap a sectors conservadors i benestants, que identificaven la crisi amb la institució militar i amb la ineficàcia de la política madrilена.⁸

L'actuació crispada de l'Exèrcit va ajudar molt a que s'estengués socialment aquest nou antimilitarisme de temps de crisi. Els primers atacs de personal militar contra la premsa es van produir a Madrid ja el 1895, coincidint amb l'inici de la sublevació cubana.⁹ Amb l'excusa de la situació excepcional, durant la guerra colonial van proliferar com mai els consells de guerra contra periodistes, gent d'esquerra, líders republicans i obreristes, etc. Estava clar que l'Exèrcit no tolerava cap crítica i que tenia poder suficient per a fer reprimir qualsevulla «infracció».

Al menor síntoma d'irregularitats es suprimien les garanties constitucionals o s'arribava a la situació més extrema de declaració de l'estat de guerra, i supressió de la majoria de les llibertats civils. Aquesta forma d'actuar no es va aturar i després de la vergonyosa derrota davant els Estats Units es va fer cada cop més intolerable. A més, abans dels fets del *Cu-Cut!* els assalts a seus de diaris es van produir en diverses ocasions: el maig del 1900 a Xàtiva en contra de les instal·lacions d'*El Progreso*; el mes de desembre del mateix any contra *El Telégrafo* de Las Palmas; o l'agost del 1901 contra *El Correo de Guipúzcoa*.¹⁰

Les reaccions polítiques als fets de Barcelona

Mentre encara hi havia oficials escridassant la gent pels carrers de la ciutat, alguns personatges destacats van acudir a l'Ajuntament per fer notar la seva protesta; alguns també van anar a Capitania i

8. Vid. J.M. SOLÉ SABATÉ, i Joan VILLARROYA, *L'Exèrcit i Catalunya (1898-1936)*, Barcelona, 1990.

9. El 13 de març en contra d'*El Resumen* i el 15 contra *El Globo*. Vid, F. SANTOLÀRIA, *El Banquet de la Victòria...*, p. 34-59.

10. El maig de 1905 el periòdic catalanista radical La Tralla publica un número especial dedicat a commemorar la independència de Cuba. Tres redactors i el seu director, Folch i Torres seran processats; precisament aquest últim, pels volts de Nadal, marxarà a l'exili a Perpinyà, on s'hi estarà tres anys.

al Govern Civil. Així s'assabentaren que el Capità General interí, el general Lluís Castellví i el governador, el també general Julio Fuentes (criticat molt sovint a les pàgines del *Cu-Cut!*), havien fet ben poc per aturar els companys d'armes i que, d'una manera o altra, havien estimulat el cop pretorià. Aquesta connivència de la cúpula militar es va acabar de fer evident l'endemà: una sèrie de capitans generals, començant pel de Sevilla, Agustín Luque, enviaran telegrammes d'adhesió al company barceloní.¹¹

A Madrid, només produir-se els fets va aparèixer un corrent de suport als revoltats que de seguida es va convertir en un clam per a que se'ls reforcés amb una acció de càstig en contra de la separatista Catalunya. Es coordinava des del Casino Militar sota l'impuls del coronel Ricardo Burguete a qui Cambó cataloga en les seves *Memòries* de «militar abrandat però culte». No hi ha dubte, segons s'estén aviat, que el mateix monarca veu amb simpatia l'acció dels militars a Barcelona. Ningú obliga la seva reacció de frustració (que sembla no va perdonar mai a Cambó) davant la recepció que li van fer els regidors catalanistes a l'Ajuntament l'abril de 1904; a més, durant la seva estada Joaquim Miquel Artal va intentar atemptar contra Maura i, finalment, en el trajecte de tornada el tren reial va ser tirotejat. A ningú sembla sorprendre que els rumors situïn al general Valeriano Weyler (l'anomenat «carnisser» de Cuba i ara Ministre de la Guerra) de camí cap a Barcelona per sotmetre la regió: ja hi havia estat enviat per sufocar els conflictes de 1893 i hi seria tornat a enviar el 1909 per neutralitzar la revolta de la Setmana Tràgica.¹²

11. L'estupor es va convertir en indignació. El dia 27, La Veu de Catalunya publicava dos manifestos de protesta ben significatius: un el signaven diputats i regidors catalanistes conjuntament amb altres directius de la Lliga al costat dels de la Unió Catalanista, de centres federals i publicacions com Joventut o El Poble Català; l'altre el signaven els representants de les principals corporacions ciutadanes: l'Ateneu Barcelonès, el Foment del Treball Nacional, la Lliga de Defensa Industrial i Comercial, l'Institut Agrícola Català de Sant Isidro, la Cambra de Comerç, el Círculo de la Unión Mercantil, etc.

12. De fet, sembla que el general José de Bescarán, cap del Cuarto Militar del Rey, el dia 28 va confirmar als caps de Madrid el ple suport del monarca.

EFECTES SOBRE EL CATALANISME POLÍTIC

El dia 26 de novembre, l'endemà dels fets, el senador Marquès de Camps marxa cap a Madrid en companyia de Cambó per a donar una dimensió política a la protesta. Però a la capital es trobaran amb un ambient absolutament hostil, determinat per les cròniques exaltades d'*El Ejército Espanyol* i *La Correspondencia Militar* i amb la premsa civil que no diu res en contra de l'Exèrcit, en gran part i significativament per que la seva opinió es pugui confondre amb una defensa del separatisme català, que s'ha convertit en l'únic element a debatre. De Barcelona estant reben informacions en aquest sentit, especialment dels ambients republicans de la Unión Republicana, *La Publicidad* i fins i tot de *L'Esquella de la Torratxa* i, per sobre de tot, dels nuclis afins a Lerroux: el separatisme català és la gran amenaça a abatre i l'acció dels militars, per més que excessiva, està justificada davant uns elements que perseguen un fi tan mesquí i condemnable.¹³

Al món polític les paraules de condemna del Marquès de Camps obtindran el resultat contrari al buscitat: en la seva intervenció al Senat es sentiran crits, xiulets, abandonaments, picar de peus, fins el punt que la sessió s'haurà de suspendre una estona, entre crits de visca a la Pàtria i a l'Exèrcit. De totes bandes arribaran protestes de lleialtat a Espanya i els més moderats argumentaran que no s'ha de fer cas als representants de Catalunya per la simple raó que, en fer-ho, ajudarien a incrementar el desconcert de la regió, a agreujar la «enfermedad nerviosa» de Catalunya (segons expressió de Maura, que prèviament havia demanat prudència al Marquès de Camps). Al final, la màxima victòria civil serà no haver cedit a les pressions que l'Exèrcit ha fet pretesament sobre Weyler en el sentit de no dissoldre les Corts. De fet, el president del govern, Montero Ríos, es quedarà sol en la seva defensa del poder civil i al final haurà de cedir davant la iniciativa del constitucional de suspendre les garanties a Barcelona: abandonat de tots, fins del propi partit, el cap liberal pre-

13. Prat de la Riba afirma: «Allà on pot passar el que ha presenciat Barcelona, no hi valen crits ni visques. Ja no hi ha res viu. Ja ha començat la descomposició i, quan la descomposició ha començat, res no pot aturar-la» (*Serenitat*, *La Veu de Catalunya*, 27/11/1905).

sentarà la dimissió (que serà immediatament acceptada pel jove monarca intervencionista) el dia 30 del mateix mes de novembre.¹⁴

El nou govern, també del Partit Liberal i encarregat a Segismundo Moret,¹⁵ respondrà d'una manera clara a la conxorxa que empara la Corona: el nou Ministre de la Guerra no és altre que el general Luque, el capità general de Sevilla que havia secundat ràpidament el cop de Barcelona. L'onada repressiva que es desenvoluparà serà ràpida i contundent. De fet, Cambó, que acostuma a preveure sempre aquestes situacions de conflicte i perill, de Madrid s'exiliarà directament a França, a Tolosa. A Barcelona, les denúncies en contra de la premsa catalanista proliferen per tot arreu i les noves autoritats militars asseguren a la guarnició que no es tornaran a reproduir les situacions que havien provocat. El mateix gener del 1906 es prohibirà l'ús públic del català i davant la col·locació si més no sospitosa de diverses bombes, atribuïdes als anarquistes, es mantindrà l'estat d'excepció.

Des de mitjan desembre el pols que sostenen el monarca, l'Exèrcit i el poder civil s'inclina a favor dels primers amb la presentació del Proyecto de Ley de Represión de los Delitos contra la Patria y contra el Ejército, que es coneixerà com la Llei de Jurisdiccions. Es tracta d'un text que fa evident la intromissió militar en l'esfera política. Polítics de primera fila com Antonio Maura (Cambó també ho veu però encara no ha arribat a la primera fila de la política espanyola) ja s'adonen de la gravetat dels fets, i són conscients que la pressió extraparlamentària està fent evident la debilitat del mateix sistema polític de la Restauració.¹⁶

14. L'únic que reacciona és el republicà Nicolás Salmerón, que al final de la seva intervenció proposa als regionalistes abandonar conjuntament les Corts en senyal de protesta; serà contestat afirmativament per Francesc Albó.

15. A les seves *Memòries*, Cambó diu que Moret passava per ser el més intel·lectual de la política espanyola i que la intel·lectualitat catalana el considerava «el Gladstone» de Catalunya (en clara al·lusió a la posició d'aquest polític anglès en relació al problema d'Irlanda).

16. Vid. Ricardo LEZCANO, *La Ley de Jurisdicciones (1905-1906)*, Madrid, 1978. El 14 de febrer de 1906 es constituirà al Congrés la comissió encarregada d'estudiar el projecte de llei; presentarà el dictamen al ple el 5 de març, després de desestimar les opinions en contra. La tramitació irregular provocarà la dimissió del mateix Moret (20 de març) que no serà acceptada pel monarca. La Llei serà aprovada el dia 23 del mateix mes de març.

EFECTES SOBRE EL CATALANISME POLÍTIC

En termes generals, però, la crònica parlamentària presenta una situació força curiosa. L'oposició a la Llei ha estat minoritària i, en ocasions, feta callar sorollosament. El conglomerat opositor està encapçalat per Nicolás Salmerón, el cap de la minoria republicana, que ara adquireix la seva gran notorietat i simpatia a Catalunya, i a ell s'adhereixen els pocs diputats catalanistes i carlins de la Cambra. Però, a mida que avanci la discussió de la Llei, les mateixes files dels dos partits majoritaris monàrquics faran evident la incomoditat davant la pressió de la Corona i l'Exèrcit. De fet, aquí s'obre el primer acte de la crisi de la Restauració; el segon serà la Setmana Tràgica i la seva repercuSSIó en la política espanyola; el tercer, la crisi parlamentària del 1912-1913 i el fracàs del Partido Reformista; i el quart, la triple crisi de 1917.

L'article primer de la Llei de Jurisdicccions deixava poc marge al dubte. La reacció «legal» es dirigia en contra del catalanisme, acusat de separatisme. Així, podia ser condemnat a mort «el espanyol que tomara las armas contra la Patria bajo banderas enemigas o bajo las de quienes pugnaran por la independencia de una parte del territorio espanyol». L'article segon definia i condemnava a presó els ultratges a la Nació, la seva bandera, l'himne o altres emblemes, ja fos de paraula, per escrit, a través de la impremta, el gravat, les estampes, al·legories, caricatures, signes, crits o al·lusions. L'article tercer estenia la condemna a les mateixes actuacions però dirigides en contra de l'Exèrcit en la seva globalitat.

Repercussions en la política catalana

Parlem de política catalana quan, de fet, ens hem de referir pràcticament només a la política que es desenvolupa a l'àrea barcelonina. És aquí on la política oficial de la Restauració s'ha començat a desintegrar fa més anys,¹⁷ on la vida corporativa és més rica i on la política

17. Ens referim a les dificultats que han trobat els partits Liberal i Conservador per a constituir-se amb normalitat i fluidesa. Vid. J. CASASSAS, «Partit Liberal i Partit Conservador», dins I. MOLAS (ed.), *Diccionari dels Partits Polítics de Catalunya s. XX*, Barcelona, 2000.

nova (de fet la republicana i la catalanista) presenta un grau d'estructuració més acabat i modern. Per altra banda, també hi trobem grups més marginals, en el sentit que han esdevingut grups de notables més que altra cosa, que la crisi colonial i afers com el que ara ens ocupa han ajudat a reactivar i a tenir una mínima presència ciutadana.¹⁸

Els fets del *Cu-Cut!* impacten en una conjuntura creixent de tensió i violència des de 1902; així mateix, els seus efectes seran molt presents fins el 1908, quan es debatin els grans temes que faran quasi impossible mantenir el pacte polític de Solidaritat Catalana. En l'ordre espanyol i amb una Unió Republicana totalment revitalitzada, el paper de Nicolás Salmerón va ser cabdal a l'hora de crear una alternativa política amb una certa presència parlamentària i, així, superar la vella marginalitat d'un republicanisme considerat solament com a força revolucionària i desestabilitzadora.

Però, a l'àrea barcelonina, el republicanisme s'organitzava al voltant de la polèmica i contradictòria figura d'Alejandro Lerroux qui, al marge d'altres consideracions, és un convençut i apassionat partidari de l'organització i la politització del sector popular (li agrada molt parlar de «la plebe») i obrer. Els èxits electorals, el predomini polític a l'Ajuntament i a la Diputació de Barcelona, obligaran a acostar a la iniciativa lerrouxista fins i tot prohom del vell republicanisme (els «republicans a l'antiga») als qui repugnen els mètodes i el tarannà populista i demagògic del «caudillo» Lerroux.¹⁹ Aquest,

18. Diu Prat de la Riba: «No és una ciutat solament mercantil com Hamburg, ni solament industrial com Manchester, ni solament literària com Goettingen, ni solament política com Madrid, ni un museu només com Florència; és la gran ciutat que abraça integralment tota la vida nacional; és la veritable capital. Ella resoldrà la qüestió catalana i salvarà Catalunya. Ella podria salvar aquest Estat decrépit, renovar-lo i engrandir-lo» (*La Veu de Catalunya*, 18/2/1905), a A. BALCELLS; J.-M. AINAUD, *Enric Prat de la Riba. Obra Completa*, Barcelona, 1998, vol. II, p. 588.

19. La saviesa natural amb què lligarà la provocació antimonàrquica i el victimisme repressiu en ocasió de la visita a Barcelona de Maura i Alfons XIII constitueix una forma nova de fer i argumentar la política que no deixava d'agradar a l'àmplia capa de població obrera marginada de la zona de Barcelona i d'enfortir la posició electoral de Lerroux: els seus arguments circulaven a un nivell afectiu ben diferent de les acusacions de part del regionalisme i els sectors benpensants de la ciutat. Vid. Joan B. CULLA, *El republicanismo lerrouxista a Catalunya (1901-1923)*, Barcelona, 1986, p. 64 i s. També es pot consultar José ÁLVAREZ JUNCO, *El Emperador del Paralel. Lerroux y la demagogia populista*, Madrid, 1990.

EFFECTES SOBRE EL CATALANISME POLÍTIC

per la seva banda, consolida bona part del seu prestigi en l'enfrontament amb el catalanisme, a qui acusa d'egoisme arcaic, d'estar al servei dels interessos «jesuítics i sacristanescos» i de ser contrari al bategar de la «democràcia moderna». ²⁰

L'acció del republicanisme lerrouxista a Barcelona durant aquests anys inicials del segle és complexa i contradictòria, a voltes fins i tot desconcertant. Està clar que representen, sobretot des de 1903, una poderosa força de mobilització i agitació de les masses i un món que excelleix i innova en l'organització política. Al mateix moment, el seu domini polític a l'Ajuntament barceloní (amb Eusebi Corominas, ajudat per Emili Junoy i Hermenegildo Giner de los Ríos), resulta molt ineficaç, mancat d'idees i finalitats concretes, afectat molt sovint d'una indisciplina manifesta i sospitosament tacat per pràctiques corruptes i arcaiques. Així, per exemple, després del seu ressonant triomf municipal del novembre de 1903, per un problema de deixadesa i descoordinació del grup veurán com els derrotats de la Lliga Regionalista, molt més compactes, dirigiran la majoria de les comissions municipals durant el bienni 1904-1905. Cambó, ajudat per gent com Ferran Agulló, convertirà aquest espai municipal en el gran camp de batalla que enfronta el catalanisme regionalista amb el lerrouxisme republicà.

A les eleccions municipals del 12 de novembre de 1905 la Unió Republicana de Lerroux pateix un fort retrocés electoral, que tradueix les tensions de fons que afecten la Unió i el mateix neguit de Lerroux que es troba emmanillat, dubtant seriosament davant la possibilitat d'emancipar-se i ocupar directament el poder. Davant seu, el catalanisme es consolida a l'alça i sembla que supera l'escissió de 1904.

Aquesta escissió, com és prou sabut, l'havia acabat de precipitar el trencament per part de Cambó i un grup d'afins de la disciplina de boicot que proposava la Lliga davant la visita reial a Barcelona, de l'abril de 1904. Però l'escissió venia de molt enrere,

20. L. ARDID, «Española y republicana», *La Publicidad*, 27.11.1903.

de fet des de 1902, com una manifestació més de les tensions profundes que afectaven el catalanisme i que anaven convertint en simples nostàlgics del passat vuitcentista als que seguien defensant-lo com un moviment unitari on hi cabien totes les sensibilitats en matèria religiosa, social o política.²¹

La crisi es deixà sentir a la Lliga, amb repercussions polítiques electorals evidents; però també afectà la mateixa Unió Catalanista. En aquesta institució, els vells principis i l'estratègia contrària a l'accidentalisme polític de la Lliga s'anaven veient superats per l'existència d'un nombre creixent de gent jove que volia donar al catalanisme una orientació liberal (que equivalia a dir esquerrana) i oberta als nous reptes socials de la societat catalana. En el Congrés de 1904, aquesta tensió es va fer evident i es va resoldre amb la presidència de Domènec Martí i Julià, que era el màxim representant d'aquesta nova sensibilitat.²²

Al marge d'altres consideracions, l'escissió política de 1904 va contribuir a enriquir el món del catalanisme; sobretot a partir del 12 de novembre quan va aparèixer el setmanari que aglutinava als separats, *El Poble Català*.²³ Però, de manera unànime, tothom va estar d'acord en què aquest portaveu i el grup que l'animaava respiraven un aire elitista i intel·lectual indiscutible, que estaven centrats en la crítica doctrinal a la Lliga, en la difusa voluntat de catalanitzar el republicanism i perfectament desconectats dels problemes obrers i dels «tripijocs» polítics concrets, alhora que –com els retraurà Cambó– absolutament allunyats d'aquella acció política quotidiana que necessitava ambició i perseverança. De fet, podem dir que es tractava d'una plataforma de ciutadans professionalment molt qualificats, hegemònics en el pla

21. Com afirmaria Jaume Carner més endavant, a finals de 1903 el catalanisme ja no era només una «comunió patriòtica, romàntica i doctrinal» sinó un organisme polític. Vid. J. CARNER, «En Sunyol, polític», a J. CARNER, *La democracia nacionalista de Catalunya*, BCNC, 8, Barcelona, 1984, p. 107.

22. Vid. A. ROVIRA I VIRGILI, *Resum d'història del catalanisme*, Barcelona, 1936, cap. VII.

23. Un resum d'aquest procés a J. TERMES, *Història del catalanisme fins el 1923*, Barcelona, 2000, p. 406-424.

EFECTES SOBRE EL CATALANISME POLÍTIC

cultural ciutadà²⁴ i tant interessats per la teoria del canvi de la seva societat com disconnectats políticament d'aquesta mateixa societat que es disposaven a transformar.²⁵

El lerrouxisme va adonar-se ben aviat d'aquesta inoperància política. El portaveu republicà *La Publicidad*, no parava de denunciar-ho el novembre de 1905, en ocasions de forma brutal com quan Luis de Zulueta simplifica dient que tot el nacionalisme català del moment és reaccionari. Al mateix moment, des de les files d'*El Poble Català* es demanarà fer un pas endavant amb l'estructuració política del grup, com a única possibilitat de supervivència. No poden deixar de pensar que són majoria; i que a les sevs files hi ha professionals de prestigi, intel·lectuals, industrials, comerciants i fins i tot algun terratinent. Pensen mobilitzar el que Lluís Domènech i Montaner anomena la «menestralia burgesa» de la ciutat, el que ara en diríem les classes mitjanes a qui atribueix –reproduint el vell error d'Almirall– un tarannà liberal, esquerrà i progressista. Però, tot i les ànàlisis, ben aviat es veu que la iniciativa política és quasi nul·la.²⁶

Curiosament, allà on l'escissió provocarà uns efectes més positius, encara que només sigui en el sentit polític, serà en els files regionalistes. El 22 d'abril de 1904, la Junta del partit nomenarà una ponència encarregada de superar la crisi, d'aquí sorgirà una Comissió d'Acció Política que es responsabilitza de determinar la línia política del partit. Al seu costat, *La Veu de Catalunya* es disciplina del tot, creix com a diari i, tot i mantenir-se com un represen-

24. En el procés de tensions que porten a l'escissió definitiva, a Prat de la Riba el va estantar molt el ressò que va tenir la conferència de Gabriel Alomar a l'Ateneu Barcelonès titulada «El Futurismo» (1904), per la càrrega programàtica que tenia. Tot i sometre-la a un boicot clar, la proposta alomarianna no va poder aglutinar al sector «esquerrà» i, molt menys, precipitar una mobilització «política».

25. La seva important actuació municipal en camps com l'educatiu o el de la reforma interior de la ciutat a, Alfred PÉREZ-BASTARDAS, *Els republicans nacionalistes i el catalanisme polític: Albert Bastardas i Sanpere (1871-1944)*, Barcelona, 1987.

26. Vid. L. DOMÈNECH I MONTANER, «L'Apartament de l'Ildefons Sunyol» (conferència a l'Ateneu Barcelonès, 15 de Febrer de 1909), dins *Escrits polítics i culturals (1875-1922)*, BCNC, 26, Barcelona, 1991, p. 197-209.

tant de la vella premsa ideològica de partit, es convertirà en un portaveu força modern, on es combinen els anuncis amb els grans titulards, l'opinió política amb la construcció d'opinió en els camps més variats.²⁷ Així que Prat de la Riba es reincorpori a la vida pública barcelonina, el mateix 1904, i sobretot a partir del seu ingrés a la Diputació de Barcelona (1905), el partit disposarà d'un estrateg clarivident, d'un coordinador dinàmic que incorpora tècnics, buròcrates moderns i intel·lectuals a l'acció política i administrativa.²⁸

Però la vida política barcelonina es troba en uns moments d'una crispació extrema. La primavera de 1905 farà acte de presència un ultra conservador Comitè de Defensa Social que proposa una aliança dels monàrquics, els carlins i els regionalistes en contra dels radicals. Es un moment delicat, està a punt de produir-se una fractura greu entre les dretes i les esquerres de la ciutat que pot contribuir a exaltar els ànims i a incrementar la violència política i social locals. La Comissió d'Acció Política funcionarà bé i neutralitzarà la temptació involucionista. El mateix Prat de la Riba escriu a *La Veu de Catalunya* algun article recomanant prudència i assegurant que amb confiança en el propi projecte hi ha moments en què és millor perdre unes eleccions. La recuperació no es farà esperar gaire: a les eleccions municipals, ja mencionades, del 12 de novembre i amb una participació que a Barcelona és del 25,4%, la Unió Republicana, en clar retrocés, obté el 44% dels sufragis i 14 dels 20 candidats;²⁹ la Lliga, el 33% dels vots i 12 candidats.

Tot amb tot, la política del catalanisme és massa dèbil encara per pensar que la seva reacció podrà neutralitzar l'atac polític subseqüent a l'assalt dels militars. Des de la crisi del 1904 fins a la Llei

27. Vid. J. CASASSAS, coord., *Portaveus i intervenció cultural-política dels intel·lectuals a la Catalunya contemporània*, Els llibres de Cercles, 1, Barcelona, 2005.

28. Quan Prat anuncia el seu retorn («De lluny», *La Veu de Catalunya*, 1.01.04), ja parla d'una Barcelona motor, d'un catalanisme definitivament urbà, dinàmic i radicalment confrontat amb Madrid. Prat no tardarà a manifestar que ell és el gran coordinador d'això, mentre que Cambó serà el responsable d'aquest nou front polític madrileny a qui confereix una importància cabdal.

29. Vid. el clàssic, I. MOLAS, *Lliga Catalana*, Barcelona, 1974, 2 vols.

EFECTES SOBRE EL CATALANISME POLÍTIC

de Jurisdicccions, el catalanisme ha fet un gran pas endavant en la línia del que Joan Maragall denunciava, això és, la persistència d'un sentit de moviment i la indefinició política i ideològica.³⁰ Per altra banda, no es pot oblidar que les autoritats civils i militars de Barcelona perpetuaran la suspensió de les garanties constitucionals (fet que la Lliga Regionalista presenta com una rèmora del Vuit-cents preconstitucional espanyol), de forma que la vida política local quedava absolutament limitada. Els primers actes unitaris de protesta s'hauran de celebrar a Girona (destaca el gran míting de l'11 de febrer del 1906, on ja es parla de la possibilitat electoral de la nova plataforma unitària).³¹

La primera reacció del catalanisme només podrà consistir en la sensibilització de l'opinió i en la recerca d'una plataforma on es reuneixin les formacions polítiques amb la premsa i la societat civil nacional. És simptomàtic que Maragall rebutgi integrar-se a les candidatures de la Lliga; argumenta que mai podrà ser «home de partit», obligat a defensar les idees oposades a les del partit contrari; però contribueix a defensar la idea del moviment catalanista ampli.³² El mateix 28 de novembre apareix a la premsa un primer manifest en aquest sentit «Manifest al poble». En ell es protesta pels fets «davant de l'opinió universal» i es recorda que reclamen l'autonomia «com un reconeixement de la seva existència» però que «hem lluitat fins avui i lluitem encara dintre de la legalitat», «l'hem volguda i defensada sempre dintre de l'Estat Espanyol». El manifest encoratja a seguir resistint amb serenitat, constància i entusiasme.³³

30. Joan MARAGALL, *De les reials jornades*, Tip. L'Avenç, Barcelona, abril 1904. També hi critica l'abstencionisme dels radicals de la Lliga, que afavorirà l'allunyament del poble, esencialment monàrquic.

31. «Salutació a la premsa de Barcelona», *La Veu de Catalunya*, 16/12/1905; el diari hi diu que els «enemics periodístics» encara hauran d'esperar a discutir amb ells per la delicada situació en què encara es troben. Havia estat suspesa el 5 de desembre i a partir del 16 es publica amb restriccions i una forta censura.

32. J. MARAGALL, «Fantasía sobre motivos», *Diario de Barcelona*, 28/11/1905.

33. Text a *La Veu de Catalunya* (29/11/1905). Vid. PRAT DE LA RIBA, *Obra completa*, vol II, p. 663-666.

La resposta de Solidaritat Catalana

El procés que porta a la Solidaritat integra, alhora, la força i les contradiccions del catalanisme polític.³⁴ En bona part serà possible gràcies a l'activisme extraordinari de Francesc Cambó, sens dubte el millor estrateg de què disposa el moviment (és clar que sempre aconsellat per Prat de la Riba). És qui millor s'adona de les possibilitats que tindria reunir el catalanisme organitzat, el polític, el social i el cultural i convertir-lo en una força de recolzament als parlamentaris que participen en minoria al debat parlamentari sobre la Llei de Jurisdicccions. També són ell i Prat, possiblement amb el concurs de Ferran Agulló (en aquests anys municipalistes, qui més acompaña i complementa l'activisme cambonià), els únics a veure les possibilitats polítiques electorals de la futura plaforma.

Tot amb tot, a la fase del projecte, la política unitària catalanista era possible gràcies a la pròpia petitesa dels grups que el conformaven, al fet que gairebé tots els líders provenien del mateix lloc i del mateix sector social, es coneixien perfectament entre ells i tenien contactes a les mateixes entitats socials, culturals o econòmiques. Sense el gir polític que realitza Nicolás Salmerón al Congrés, allargant el braç de la Unión Republicana als regionalistes («para llevar la paz a Cataluña»), ni tan sols Cambó hagués pogut somiar en la possibilitat política de tanta repercussió en l'espai català. I el mateix Lerroux s'adona de la circumstància quan retorna a Barcelona a principis del mes de desembre; amb tons molt encesos declara que cap republicà que el segueixi pactarà mai amb els «segadores melenudos de dudoso sexo» de la Lliga.³⁵

El procés suprapartidari de Solidaritat s'acabarà de consolidar en els primers mesos de 1906, generant un clima aparentment

34. Aquí no l'expliquem, per suficientment conegut. Per a una anàlisi controvertida dels principals arguments, impulsors i elements que l'integren, vid. E. UCELAY DA CAL, *El imperialismo catalán*, Barcelona, 2003.

35. A. LERROUX, «El alma en los labios», *La Publicidad*, 9/12/1905; després ho tornarà a formular, amb tons més polítics, a «Mi Evangelio», *La Campana de Gràcia*, 7/4/1906.

impensable un temps enrere.³⁶ El vell republicanisme antinacionista barceloní s'esquerda amb rapidesa: primer han estat els federals; després, gent destacada com J.M. Roca i Roca, notori flagell de lligaires des de les planes de *La Campana de Gràcia* o de *L'Esquella de la Torratxa* (arribarà a formar part, a títol personal, del comitè de la Festa del Homenatge); finalment, molts prohoms de la Unió dubten del «caudillo», reclamen la unió de tots els catalans i condemnen obertament el cop pretonià, l'intervencionisme de la Corona i la indignitat institucional. Prat de la Riba havia demanat seny i confiança i sembla que ara s'acosta l'hora del triomf sobre el republicanisme. Per altra banda, la protesta i la dinamització política generals, amb participació fins i tot dels grups econòmics de pressió, ha tingut la virtut, encara no contrastada, d'eixamplar l'espectre social dels convençuts o simples simpatitzants amb el catalanisme.

L'esclat solidari servirà, en bona mesura i paradoxalment, per aclarir el panorama de la política catalana de partits. D'una banda, des de finals d'estiu del 1906 es pot considerar definitivament trenuada la Unió Republicana; Lerroux s'independitza definitivament, crearà una espècie d'antisolidaritat (en diu «Solidaridad Espanyola» i inaugura l'espanyolisme polític a Barcelona) i amb *El Progreso* com a principal portaveu iniciarà el procés que el portarà a la creació del Partit Radical.

Davant seu hi segueix estant la Lliga Regionalista que, com veurem, està aprofitant aquesta conjuntura amb un sentit polític i estratègic indiscutiblement moderns: d'aquesta situació en sortirà definitivament configurada com el gran partit del catalanisme. Els altres grups (el Centre Nacionalista Republicà es crearà a finals del

36. El gener es crea una comissió que té com a objectiu primer assolir el definitiu aixecament de la suspensió de garanties constitucionals. La formen Cambó i Joan Ventosa i Calvell (regionalistes), A. Hurtado (republicà catalanista independent), Eusebi Corominas (Unió Republicana), el duc de Solferino i Martí Junyent (carlins), J.M. Vallés i Ribot (autonomista), Martí i Julià (Uniò Catalanista), Joaquim Salvatella (federal); i poc després s'hi integrarà el republicà J. Zulueta. Aconseguiran generar una gran campanya periodística d'agitació. Vid. A. HURTADO, *Quaranta anys d'advocat. Història del meu temps (1894-1930)*, Barcelona, 1969.

1906 amb Jaume Carner com primer president) actuaren com a mers comparses. Al CNR s'hi integraran fins i tot alguns dirigents provinents de l'antiga Unió Republicana i de la Unió Catalanista i crearà centres afiliats a diversos llocs de Barcelona i de Catalunya. Tot i així, no va donar mai la sensació de representar la definitiva organització política del republicanisme catalanista.

L'activisme cambonià i l'hegemonia política de la Lliga en el procés de configuració del moviment solidari queda palès quan veiem algunes reaccions i comentaris que provenen del grup d'*“El Poble”*. Així, Jaume Carner parla d'un catalanisme «sempre intens, ample i generós sentiment de solidaritat dels catalans. Tots, rics i pobres, pagesos, menestrals, creients i no creients, lliberals i conservadors, tots parlem la mateixa llengua, tenim igual història, problem el terror nostre que és de tot el poble i no d'una part d'ell». Carner opina que la tendència solidària és consubstancial amb el catalanisme i que ha tornat a funcionar «quan els oligarques pensaren contra Catalunya la Llei de Jurisdicccions» però que, tot plegat, serà «igual a altres moviments anteriors, igual a molts que en vindran». Carner critica veladament la forma com s'ha portat l'organització del moviment, però l'accepta –diu– perquè l'important és que es pugui posar de manifest la «representació espiritual de Catalunya».³⁷

Sense cap mena de dubte, l'acte culminant de Solidaritat Catalana serà la Festa de l'Homenatge, celebrada a Barcelona el 20 de maig de 1906. L'empenta i la complexitat de mitjans que hi posarà la Lliga en la seva organització denota l'existència d'un partit amb una concepció força moderna, tàctica i estratègica, de l'acció política. En un clar contrast amb el *Diario de Barcelona* (que dirigeix el regionalista conservador mallorquí Miquel dels Sants Oliver) i amb *El Poble Català*, *La Veu de Catalunya* llença una gran campanya de sensibilització, d'agitació i propaganda que inclourà, els dies immediatament anteriors, propaganda visual, croquis del recorregut

37. Jaume CARNER, «Solidaritat», *El Poble Català*, 16/5/1906.

EFECTES SOBRE EL CATALANISME POLÍTIC

de la manifestació, consignes, etc. El dia anterior, dissabte, s'apreça a Barcelona un gran nombre de persones vingudes d'arreu de Catalunya per participar a la Festa; i el mateix dia, seguint la consigna de *La Veu*, als balcons de la ciutat hi ha una quantitat considerable de banderes catalanes.

Finalment, a la tarda, una desfilada ciutadana per davant de la tribuna on hi ha els parlamentaris catalans, bascos i castellans homenatjats, es diu que reunirà a unes dues-centes mil persones (feia cinc anys que Barcelona havia superat el mig milió d'habitants). Sabem que en realitat els manifestants no devien ni tan sols superar la meitat d'aquesta xifra; i així i tot representaria una concentració d'adhesió de les més grans mai vistes a l'Espanya de l'època. Però, molt més que la realitat, el que interessa és la força del mite, la capacitat per fer creïble aquella magnitud i de relacionar-la amb la represa catalanista. Al mateix moment, l'adhesió a l'acte de més de 1300 entitats catalanes (i algunes d'altres localitats espanyoles) acabava de donar la dimensió dels fets. El catalanisme polític podia dir que havia trobat la seva massa social, el gran somni mai assolit del Regeneracionisme hispànic des de les darreries del segle XIX. L'assistència és absolutament intersocial, amb una presència menestral i obrera indiscutible; però el més important és la mobilització de les classes mitjanes urbanes, tradicionalment absents.

La política madrilenya tractarà amb menyspreu els fets de Barcelona i minimitzarà les seves repercussions directes; el mateix Unamuno, invitat als actes solidaris i antic simpatitzant, criticarà amb duresa els fets i arribarà a menystenir l'eufòria per ell desproporcionada dels catalanistes assegurant que Barcelona s'ha convertit en un «arrabal de Tarascón».³⁸

38. P. Coromines es sorprendrà de la fredor respecte els fets amb què el rebé a Madrid: «Jo havia llegit pel camí els primers capítols de l'obra d'en Prat de la Riba i en el meu cap les festes de la Solidaritat Catalana es confonen prematurament amb la concepció històrica hermosament plantejada en les primeres planes d'aquell llibre. Per això el canvi de temperatura emotiva que em feia sentir l'indiferència del meu amic m'ha produït una impressió estranya i molesta», «Com s'ho han pres a Madrid», *El Poble Català*, 25/5/1906.

Per als polítics espanyols més destacats, el fet més important és la derrota apparent del lerrouxisme populista i revolucionari. Al catalanisme polític (electoral) encara no li donen cap possibilitat. La premsa de la Cort es preocupa de la boda reial de finals del mateix mes de maig. Alguns especialistes arriben a pensar que, un cop passada la febrada, la debilitat del catalanisme i la descomposició del republicanisme permetran pensar en la possibilitat de reconstruir la política dinàstica a la capital catalana.³⁹ La sorollosa victòria electoral solidària de l'abril de 1907 despertarà a molts: Maura, exemple destacat en tot moment, començarà a pensar seriosament en la possibilitat de donar una sortida politicoadministrativa al problema català (encara que sense superar el sostre descentralitzador).

Les repercussions en el nacionalisme

És evident que el nacionalisme era molt més que una simple política. De fet, en la seva curta història, l'acció política electoral s'havia hagut d'obrir camí dintre un moviment ampli, fet de persones rellevants i llur testimoniatge, de difoses mobilitzacions sentimentals, de manifestacions literàries, d'agitació voluntarista, de pràctiques folklòriques i culturals de tota mena i d'una elaboració doctrinal eminentment intel·lectual.

Si, com hem vist fins aquí, els fets del *Cu-Cut!* van ajudar a definir en una primera fase el panorama polític del catalanisme, van concretar el seu camp d'acció a l'interior de Catalunya i en relació amb el conjunt d'Espanya, i van establir la divisió definitiva entre la dreta i l'esquerra del moviment, és lògic que al voltant d'aquests fets es concretés un nou estadi en la seva elaboració teòrica i un debat intens en relació als principis i les estratègies polítiques sobre les quals s'havia de fonamentar la seva actuació.

39. El 21 d'octubre de 1906 Solidaritat organitza l'Aplec de la Protesta, gran míting a la Plaça de Braus de Las Arenas, per demanar la retirada de la Llei de Jurisdiccions.

EFFECTES SOBRE EL CATALANISME POLÍTIC

El caràcter unitari del moviment en la seva primera fase va contribuir a donar la sensació d'aquest rearmament doctrinal del catalanisme. Joan Maragall, el principal intel·lectual català del moment (intel·lectual a la francesa, que uneix el renom literari al criticisme nacional per sobre dels partits),⁴⁰ es mostra exultant davant les possibilitats que s'obren per al plet nacional català, que ell veu, primeirament, com un Renaixement moral del poble: Catalunya està «tocada pel foc de l'esperit», explica al seu gran corresponsal històric, Miguel de Unamuno.⁴¹ Els atacs contra Catalunya han provocat, segons afirmarà més endavant, que tothom s'alcés, superant les diferències, i fent que la Solidaritat fos un veritable alçament⁴²

Paral·lelament, Joan Maragall destacarà i secundarà les possibilitats polítiques que es desprenden de l'alçament nacional. Primer denuncia que la política madrilenya passi de l'empetitiment i la desqualificació del catalanisme, quan aquest no es belluga, a l'alarmisme desbocat davant la més mínima manifestació d'activitat; a esgrimir, diu, el «terrible perill separatista» preàmbul de la guerra civil, amb la suspensió de les garanties constitucionals i la represió com a mesura preventiva.⁴³ Maragall pensa que la unitat d'acció a Catalunya permetrà incrementar la influència a Espanya. Per això convertirà a Cambó en heroi nacional després de la seva irrupció parlamentària: «Heu alçat un instant el vel del gran somni de l'esdevenir, de quan els pobles s'agermanaran el seu natural. Les vostres paraules alçant-se en mig d'un Parlament polític han sigut d'una sublim audàcia, d'una inspiració que ha escombrat als que des de dins d'aquells aires tancats vos escoltaven».⁴⁴

40. Vid. Josep PIJOAN, «Els articles de don Joan Maragall», *La Veu de Catalunya*, 1/2/1905.

41. Segons Maragall, Unamuno assistirà l'octubre del 1906 al Primer Congrés de la Llengua Catalana per a veure de prop l'efervescència nacionalista que de lluny estant no ha dubtat a condemnar.

42. Joan MARAGALL, «L'Alçament», *La Veu de Catalunya*, 13/4/1907.

43. Joan MARAGALL, «El ideal ibérico», *La Lectura*, març de 1906.

44. Carta a Cambó (27/10/1907), citada per P. GABANCHO, *Desperts entre adormits. Joan Maragall i la fi de segle a Barcelona*, Barcelona, 1998.

De tota manera, l'aportació doctrinal, sino més densa sí com a mínim més rellevant, va ser sens dubte el llibre de Prat de la Riba, *La Nacionalitat Catalana*. Com és sabut, el llibre de Prat és un conjunt de diferents textos escrits entre 1897 i 1905 que l'autor aplega expressament en motiu de la Festa de l'Homenatge, possiblement pel suggeriment que li fan Josep Pijoan i Francesc Cambó i amb la participació de Lluís Duran i Ventosa, donat que una part de l'obra és, precisament, la introducció que havia fet per al llibre d'aquest darrer, *Regionalisme i Federalisme* (1905). El fill de Duran i Bas era un col-laborador fidel, de qui tothom lloava la seva gran capacitat i voluntat de servei sense pretendre sortir mai del segon pla.⁴⁵

En motiu d'aquesta edició, Prat redacta la introducció i l'acabament, centrat en l'estratègia imperialista del nacionalisme català i que representarà l'elaboració doctrinal més original i engresadora de l'Espanya de la post crisi colonial.⁴⁶ Veient el moviment en marxa a principis de 1906, la intenció política de Prat de la Riba és explícitament unitària, pràcticament suprapartidista i destinada a integrar en l'acció política del catalanisme als joves intel·lectuals i professionals barcelonins. En l'estratègia, Prat ja se serveix en aquest moment de la reivindicació de la Diputació de Barcelona com a plataforma d'acció concreta i demana la coordinació de les quatre Diputacions, avançant-se en la reforma electoral i administrativa local d'Antonio Maura.

L'aportació de Prat fixa la doctrina, la subordina a l'estratègia i li albira una acció de «govern» concreta. Eugeni d'Ors, que ha tractat així mateix el tema de l'imperialisme a la seva tesi doctoral de 1905, haurà de reconèixer la primacia pratianna i no tardarà a invitar des del seu «Glosari» la jove intel·lectualitat catalana a seguir el

45. He explicat en detall aquesta obra i les circumstàncies de la seva aparició i posteriors repercussions a l'estudi introductorí a E. PRAT DE LA RIBA, *La Nacionalitat Catalana*, Biblioteca dels Clàssics del nacionalisme català, 30, Barcelona, 1993.

46. L'elaboració estratègica i doctrinal del catalanisme durant la crisi colonial a Joaquim COLL, *El catalanisme conservador davant la crisi francesa de fi de segle*, Barcelona, 1994.

EFFECTES SOBRE EL CATALANISME POLÍTIC

«seny ordenador de Catalunya».⁴⁷ Més enllà de l'empremta que la teorització de Prat tindrà en la configuració del nucli inicial del noucentisme, la força implícita d'aquesta revisió doctrinal i estratègica va impactar en la joventut intel·lectual castellana (fins i tot el mateix Unamuno es mostra interessat), que parla més que mai d'una nova civilitat amb potencial per regenerar el conjunt hispànic; –destaca en aquest grup l'entusiasme de Ramiro de Maeztu.⁴⁸

Per sota el corrent unitari català fluïa i fins i tot creixia la divisió política entre l'esquerra i la dreta del catalanisme. Allà on els enfrontaments varen ser més cridaners fou en el món intel·lectual, especialment en el literari, doncs en ell s'hi barrejaven plets estètics (la llarga crisi catalana del realisme modernista) amb la creixent competència per dominar el món institucional i comercial de la cultura, competència accentuada des de l'aparició del corrent noucentista. Un exemple destacat ens el dóna la conferència de Jaume Brossa a l'Ateneu Barcelonès, el novembre de 1906, en un acte al qual es va voler donar un gran ressò i que va impulsar el nucli dirigent d'*El Poble Català*, molt lligat a la vida cultural de la ciutat. En el fons es tractava d'una dura crítica de les postures conservadores predominants dins el moviment solidari i que es centren en la crítica a l'emergent noucentisme: Brossa centra la seva crítica en el que anomena el «nacionalisme artístic» enfront de l'«europeisme».

Poques setmanes més tard iniciarà la seva activitat el Centre Nacionalista Republicà, fent evident que en el fons el plet és polític. Els escindits de 1904 es decideixen definitivament per l'acció política oberta perquè pensen poder aprofitar l'efervescència solidària, perquè es mouen en uns ambients on la queixa per la moderació del moviment solidari no para de créixer i perquè veuen amb alarma el tactisme polític de la direcció de la Lliga (especialment de Cambó, el seu gran «enemic» polític), que pensen que s'orienta a

47. Resulta d'interès la visió que en dóna V. CACHO VIU, *Revisión de Eugenio d'Ors*, Barcelona, 1997.

48. Vid. V. CACHO VIU, *El nacionalismo catalán como factor de modernización*, Barcelona, 1998.

consolidar la seva supremacia dins el moviment catalanista i a convertir-la en l'única interlocutora amb Madrid.⁴⁹

Un dels principals caps de la nova formació, Jaume Carner, s'encarregarà d'explicar el perquè d'aquest naixement i les «orientacions» que l'han guiat; i, ja de bon principi, s'atribuiran la màxima responsabilitat del protagonisme d'una reorganització general de forces del catalanisme, que alguns entenen com una acció perturbadora però que ells consideren absolutament necessària. Mén enllà del propi moviment, consideren que s'ha d'acabar l'estat d'opinió que considera el catalanisme com un «moviment de reaccionaris enemics de totes les llibertats» i els republicans com els revolucionaris, desarrelats i enemics de Catalunya. I, cap endins, recorden la vella divisió entre partidaris i «refractaris» de l'acció política, convençuts ambdós de que en les seves organitzacions hi cabien totes les orientacions polítiques.⁵⁰

Per Carner, l'aparició del CNR demostra com a l'hora d'emprendre l'acció política electoral, amb diaris i tàctiques ben concretes es fa indispensable la unitat social i de criteri, especialment en relació a la forma de govern. Davant el progressiu predomini conservador, ells representen l'ideal demòcrata, republicà i nacionalista; neixen amb el lema «Nacionalisme. Democràcia. República», i amb la voluntat de col·laborar amb les altres forces nacionalistes (i fins i tot amb altres partits o el sindicalisme, per la resolució de problemes concrets) però sense abdicar mai dels seus ideals. En la tàc-

49. *El Poble Català* denuncia constantment la creixent tebiosa solidària davant les agressions sota l'ampara de la Llei de Jurisdicccions, fet que desoriente segons ells la massa del catalanisme. Carner, per exemple, denuncia els expedients oberts, els judicis militars, els empresonaments (uns 50 a principis de la tardor), la persecució a periodistes, oradors i advocats, les multes, etc. Demana campanyes vigoroses, fermesa i suport als parlamentaris perquè es puguin dedicar només a la derogació d'una Llei que considera «atac formidable a lo més esencial de la vida moderna, a lo més primordial de la llibertat pública». Vid. articles a *El Poble Català*: «La Llei de Jurisdicccions en acció» (18/8/1906) i «El míting del diumenge» (19/10/1906).

50. Es tracta de la conferència de Carner, «Orientacions polítiques i socials del Centre Nacionalista Republicà» (26/1/1907). Vid. J. CARNER, *La democràcia nacionalista de Catalunya*, Biblioteca dels Clàssics del Nacionnalisme Català, 8, Barcelona, 1984, p. 55-72.

EFECTES SOBRE EL CATALANISME POLÍTIC

tica concreta, rebutgen la unió de les esquerres (amb els federals i la Unió Catalanista de Martí i Julià) i estan d'acord amb Cambó en en què l'única unió possible és la de Solidaritat.

Per al CNR resulta essencial el problema de la forma de govern, que per a ells ha de ser la republicana. Però és igualment essencial l'atenció als problemes de la complexa metròpoli barcelonina, especialment els socials, i cloure definitivament (a la francesa) el contenciosos que separa l'Església de l'Estat, establint la llibertat religiosa efectiva i regulant l'exercici eclesiàstic en camps tan sensibles com el de l'educació i de la beneficència. Poc després, en el decurs de la discussió del projecte de reforma de Maura, a aquests temes frontera s'hi afegirà la discussió referida a la forma de sufragi. La campanya del CNR serà molt dura contra Cambó i la Lliga Regionalista i la seva pretensió de «corregir» el sufragi universal amb la introducció parcial del sufragi corporatiu de segon grau: per als del CNR significaria la creació inacceptables d'una oligarquia poderosa.

Sigui com sigui, tots aquests posicionaments i eufòries quedarán profundament tocats per la violència de la Setmana Tràgica. En els incendis de juliol el catalanisme aprendrà el cost que representa implicar-se en la modernització i la democratització del país.

ELS FETS DEL CU-CUT! I LA POLÍTICA ESPANYOLA!

AGUSTÍ COLOMINES I COMPANYS

Com va escriure Edward Malefakis a l'article «La democràcia al món del segle XX» (*L'Avenç*, núm. 250, 2000), a començaments del segle passat només es podia parlar de democràcia en un nombre força petit d'estats: a la Confederació Helvètica, als Estats Units, als anomenats «dominis blancs» de l'Imperi Britànic (Austràlia, Nova Zelanda i Canadà) i a França. A la mateixa Gran Bretanya i als petits estats de la perifèria d'Europa (Bèlgica, Dinamarca, Holanda, Noruega i Suècia), la democràcia era, en canvi, un sistema imperfecte, per bé que avançaven en la bona direcció. A la resta del continent, incloent-hi Espanya (malgrat la implantació del sufragi universal masculí el 1890), les limitacions de l'exercici de la democràcia –per corrupció, caciquisme o bé per les dues coses a la vegada– eren una constant.

A la Catalunya del Nou-cents, les forces polítiques alternatives a la carcassa dinàstica, principalment els regionalistes i els republicans, es proposaren destruir el caciquisme i impulsaren una nova manera d'entendre l'acció política i de masses, si bé van haver de conviure, llevat del cas de Barcelona, amb el clientelisme. L'hegemonia política dinàstica a Catalunya perviu, precisament, per l'existència del «factor local», per dir-ho a la manera de Gemma Rubí, ja que no es desmunta amb la mateixa rapidesa que es va fer a Barcelona.

La nova política de masses s'organitzà, almenys a Catalunya, a partir d'uns partits nous de trinca, amb líders forts que, progressivament van anar-se fent seu l'espai públic dominat pel cacic i la falsificació oligàrquica de la representació popular. I, tanmateix,

va costar que el control governatiu dels ajuntaments (amb el nomencament reial de l'alcalde i els tinents d'alcalde) desaparegués de veritat. Ara bé, l'efecte Barcelona, juntament amb la conflictivitat social i política catalana d'aquells anys, va acabar essent molt important per trencar els hàbits corruptes del sistema bipartidista implantat per la Restauració de 1876. Un altre obstacle que es va haver de superar va ser el reiterat recurs governamental espanyol de declarar l'estat d'excepció o la suspensió de les garanties constitucionals a tot Catalunya, o bé específicament a Barcelona. Almenys des del regnat d'Isabel II, aquesta va ser una pràctica habitual que va impedir, d'entrada, que imperés la normalitat política fins i tot en els aspectes més inofensius de la vida quotidiana, com ara la prohibició de celebrar els Jocs Florals a Barcelona el 4 de maig de 1902 com a conseqüència de la vaga del mes de febrer d'aquell any. D'ائò, però, ja en parla en aquest mateix llibre el professor Eduardo González Calleja. El que vull destacar és que, tenint en compte tots aquests condicionaments, la política parlamentària espanyola era, en general, oligàrquica, elitista i poc representativa. Al mateix temps, la política governamental, basada en la preeminència dels notables i en la suspensió de les garanties constitucionals durant llargs períodes de temps, més que ser un estímul per a la modernització política (o sigui la democratització) va esdevenir-ne el fre.

El catalanisme a les Corts espanyoles del 1900

Les Corts espanyoles de principis del segle XX estaven dominades per liberals i conservadors, a l'esquerra i a la dreta dels quals se situaven, respectivament, els republicans i els carlins. Amb la irrupció dels diputats de la Lliga Regionalista al Congrés de Diputats, les reivindicacions catalanistes van prendre un to parlamentari que no havien tingut fins aleshores. L'opinió dels conservadors i els liberals espanyols sobre aquestes reivindicacions va ser, amb els matisos que hom vulgui, bàsicament la mateixa. En ambdós casos, s'observa una prevenció inicial que passa per la valoració negativa de l'autonomia política, una defensa aferrissada de la unitat nacio-

nal espanyola i, al mateix temps, una concepció burocratocoadministrativa de la descentralització. En el cas dels republicans i els carlins, malgrat l'arrel federal o foralista dels uns i dels altres, també tenia un regust espanyolista claríssim.

El 21 de gener de 1898, la Unión Conservadora, agrupació sortida a la mort de Cánovas del Castillo de la dissidència d'un grup de notables, encapçalats per Francisco Silvela, amb el Partit Conservador, va fer una declaració en la qual afirmava que la reforma de l'administració local era l'eix del seu programa, i que s'havia de portar a terme amb el màxim respecte a les llibertats tradicionals, aleshores, a parer seu, a mans dels municipis i de les províncies. Aquesta reforma administrativa havia de fer-se amb esperit descentralitzador «allí donde la normalidad de la vida municipal y provincial lo consienta, y con medios de intervención para el Poder central más eficaces que la mera acción de los Tribunales de Justicia, para corregir los abusos y poner coto a las corrupciones que nos empobrecen y desacreditan, y que apartan de la vida pública aquellos elementos sanos y valiosos que más importaría mantener en ella, y atraen a los que convendría apartar».

Aquesta declaració, que cal emmarcar en la dinàmica que abocà a la formació del govern Silvela / Polavieja, sembla feta a mida per reclamar que la societat política catalana s'animés a participar en el projecte de regeneració de la política espanyola després del famós desastre colonial de la fi del segle XIX. Però una cosa era invitar a la participació política, i tota una altra reconèixer el catalanisme com a corrent polític autònom fonamentat en la reivindicació de la personalitat pròpia de Catalunya. És per això que no ens ha de sorprendre que en un debat parlamentari que va tenir a finals del 1900, Silvela, en aquell moment president del Consell de Ministres, reduís el catalanisme a una simple neurosi que no s'havia d'alimentar: «Sin embargo, antes de contestar á esas preguntas, debo significar que difiero profundamente del juicio de S.S. [de Romero Robledo] sobre la utilidad y la conveniencia de este debate. Yo creo que hay un gran número de enfermedades, y singularmente las enfermeda-

des nerviosas, para las cuales es perfectamente perjudicial todo lo que sea la excitación, y aun la conversación sobre ellas; y no le doy al catalanismo más alcance ni más carácter que el de una verdadera enfermedad nerviosa. (Aprovación.)». Més endavant, Silvela continuava l'argumentació amb el mateix ton de menyspreu per afirmar que el programa catalanista, derivat de les anomenades Bases de Manresa, era un retrocés polític evident, però que no tenia suport a Catalunya ni tampoc un partit organitzat que el defensés i que, per tant, no era cap perill a tenir en compte perquè: «[...] la razón humana evidentemente rechaza todo lo que sea dividir la unidad de la Patria, todo lo que sea volver a los tiempos medioevales, todo lo que sea resucitar idiomas que, al fin y al cabo, dificultan la vida mercantil de los pueblos que habían de utilizarlos para sustituir á otros que amplían sus mercados, favorecen sus relaciones económicas y su desenvolvimiento en todos terrenos; como repito, que todos los intereses y conveniencias de aquel pueblo están en contra de semejantes ideas, y desgraciadamente en Cuba no acontecía otro tanto, al menos en lo que se refería á los intereses económicos, sociales y políticos, de ahí que yo crea que los problemas son enteramente diversos.».

I per arrodonir la comparança amb el cas cubà, Silvela remata l'exemple amb un diagnòstic que el temps li esmenà de sobres: «Aquel era un problema social, económico y político, y este es un problema literario y nervioso que no puede tener verdadero fundamento en ningún país, y mucho menos en un país tan práctico y tan conocedor de sus verdaderos intereses como Cataluña. (Muy bien.)».

Silvela volgué deixar molt clar que el cas català no s'havia de resoldre privilegiadament, amb concessions singulars; ben al contrari, allò que reclamava la societat política catalana només es podia resoldre dotant l'estrucció de l'estat dels mecanismes de descentralització adequats: «Entiendo, por tanto, por lo menos así lo entendemos nosotros, que no hay ni debe reconocerse ninguna diferencia entre aquella provincia y las demás para nada que se

refiera á su legislación; que no se debe pensar en conciertos económicos de ninguna clase; que no se debe pensar en la contribución única; que no se debe pensar en nada que represente privilegio, excepción ó censación singular...». El 1902, des de les pàgines de *La Lectura* el ja aleshores expresident del Consell de Ministres insistia en la mateixa línia: «No es indiferente este análisis, porque si en él se fija la atención tanto como su realidad lo reclama, se evitará el error de considerar al catalanismo como un mero problema político, y á los catalanistas como hombres de partido que aspiran en una ú otra forma al poder, cuando es más bien un problema moral y de sentimientos, más que de ideas y de aspiraciones concretas á una participación en el gobierno, lo cual hace más difícil la tarea de combatirlo, y pide hacerlo por otros caminos.». Però la tàctica a seguir per contrarestar el catalanisme no era, a parer seu, la repressió, sinó la transformació de l'estat, enfortint-lo i excloent-ne el catalanisme, que només era un moviment de ressentiment i particularista.

Encara que és una citació llarga, paga la pena reproduir el final de la primera part del article de Silvela, perquè de les seves paraules se'n deriva la manera d'entendre el catalanisme d'un sector del conservadorisme espanyol: «No debe, en nuestro sentir, fundarse la menor ilusión acerca de que la política de concesiones atraiga á los catalanistas militantes, ni haga de ellos partido político dispuesto á convivir con los demás para discutir en las Cámaras los asuntos que más de cerca pudieran interesarles, procurar la mejora de la administración ó la reforma paulatina de las leyes en el sentido de sus ideas; ellos no son ni serán nunca un partido; significan una especie de protesta vaga que quiere encerrarse en censura, pesimismo y condenaciones absolutas; vendrán aquí siempre á contender con los demás sin ánimo de influir sobre ellos y con el solo objetivo de mantener viva la agitación y las pasiones de los que les envíen; pero es que la política de la justicia, de la razón y de la libertad no debe fundar jamás sus esperanzas en convencer á los jefes extraviados, ni aun á los partidos militantes que han emprendido una equivoca-

da senda, ni los fracasos que se patenticen en ese orden de acción significan gran cosa; la eficacia de esos procedimientos de razón, de libertad y de justicia consiste en privar de elementos de nutrición á los partidos que más ó menos franca y resueltamente pretender hacer uso de la fuerza. Los partidos propiamente dichos, sus cuadros de oficialidad y sus jefes, no se convencen jamás, ni de ellos puede esperarse justicia para las concesiones que se les ofrezcan, ni gratitud de los beneficios que obtengan para sus ideas: lejos de eso, recibirán con mayor indignación y tratarán con más apasionamiento cuanto en el sentido de sus reivindicaciones se haga, por el temor de que le resten fuerzas y energías de su hueste.

»Jamás un partido que aspire á cambiar fundamentalmente las bases del Estado ha renunciado á emplear la fuerza por ningún otro motivo ni consideración que el convencimiento de su impotencia; el arte de los que defienden el *statu quo* se debe dirigir á fortificar las propias posiciones y sus elementos de vida, y á cercnar en el campo contrario todos los medios de reclutamiento y limitarles los territorios de donde pueden recibir masa, recursos, adhesiones que aumenten y sostengan la hueste.

»En el caso concreto del catalanismo, el problema se presenta clarísimo en cuanto á sus soluciones y al tratamiento que esa verdadera enfermedad demanda como el único razonable en las circunstancias en que nos encontramos; la dificultad no está en proponerlo, sino en realizarlo con aquella constancia y perfecta lógica en los procedimientos mantenidos por largo espacio, condición precisa para la eficacia de las medidas de higiene y reconstitución de un organismo.

»Las fuerzas auxiliares de esa agitación, en lo que ella puede tenerde perturbadora y alarmante, las recibe de los agravios y descontentos que la administración central ocasiona con sus imperfecciones, sus formalismos, las frecuentes inmoralidades de sus agentes y con la exagerada absorción de facultades para atraer á Madrid las resoluciones definitivas de asuntos á menudo triviales y sencillos; y la transformación de estas relaciones entre el poder cen-

tral administrativo y las provincias es lo que más importa llevar á término en modo y forma que se perciba pronto y en medida considerable el cambio.».

Francisco Silvela es va equivocar i el seu excés de doctrinarisme liberal va impedir que s'adonés de la importància que aniria adquirint amb el temps el catalanisme i el seu reclam d'autonomia per a Catalunya. El rebuig als fonaments històrics de les nacionalitats o bé el fet de creure que el descontentament català només tenia explicació per la manca d'agilitat i de fortesa administrativa és el resultat de la ferma creença que l'acció de la raó culmina naturalment en l'harmonia social i de l'estat. Però és que, a més, l'actitud de Silvela va fer bona l'observació d'Ángel Ossorio y Gallardo, destacat maurista que entre el 1907 i el 1909 fou governador civil de Barcelona, quan el 1912 deia que una de les grans equivocacions dels polítics espanyols fou no haver comprès que el catalanisme conservador s'estructurà, malgrat el discurs nacionalista, com un corrent polític reformista espanyol que, això sí, partia de la defensa dels interessos propis.

Els liberals espanyols foren molt més severs a l'hora de jutjar el catalanisme. Al seu entendre, el partit catalanista conservador era eminentment retrògrad, perquè, al seu entendre, no era res més que una evolució del carlisme, però sense l'energia suficient per una lluita llarga i dura, atès que els grans industrials i les classes mitjanes que li donaven suport eren incapços de suportar grans sacrificis en pro dels seus ideals. Segons els liberals, doncs, l'esperit reaccionari i estret que animava el catalanisme es posava de manifest en el mateix moment que defensava l'autonomia política, la revitalització de la llengua pròpia o, com l'acusaria escandalitzat Roig i Bergadà, la «consagración de los atributos de una nacionalidad», referint-se a la catalana. L'acusació de reaccionarisme es feia més intensa quan s'identificava catalanisme amb clericalisme i, per tant, se'l situava en l'àmbit del catolicisme retrògrad. Les investigacions de Vicente Cacho Viu van demostrar a bastament que el naixement d'aquesta versió del catalanisme polític va tenir lloc en

el context d'expansió del liberalisme arreu, del desenvolupament social i urbà de Catalunya i del procés d'institucionalització de la cultura catalana iniciat amb el Modernisme, sense oblidar, és clar, les seves relacions amb el catolicisme. Els liberals espanyols, però, seguint l'estela del jacobinisme de l'època, entenen que les reivindicacions catalanistes eren un obstacle per a l'enfortiment d'un estat políticament i econòmicament competitiu. Qualsevol demanda d'autonomia regional era, a parer seu, una forma d'afeblir la capacitat reformadora de l'estat i esdevenia un atemptat a la igualtat entre els diversos territoris i entre els ciutadans, independentment del seu origen. Així doncs, el liberalisme espanyol no va saber veure que el catalanisme s'aniria configurant, com va escriure Cacho Viu, en «un proyecto alternativo de Espanya que hiciera posible la deseada autonomía de Cataluña».

Práxedes Mateo Sagasta, cap dels liberals, que el novembre del 1901 era president del Consell de Ministres, afirmava al Congrés dels Diputats que no s'havia d'apel·lar al regionalisme perquè a Espanya no hi havia regions, «no hay más que provincias, que pueden obtener toda la descentralización, toda la libertad necesaria para resolver los asuntos y para administrar los intereses que les sean peculiares, sin más intervención del Poder central que aquella indispensable para el cumplimiento de las leyes generales del País». Per Sagasta, tal com ja havia manifestat en un altre debat del mes de juliol de 1901, el regionalisme portaria com a conseqüència inevitable, primerament, l'aspiració a l'autonomia; després, les aspiracions a la independència i, finalment, la «boja» aspiració del separatisme. Allò que preocupava Sagasta és que l'organització regional significava «despedazar á España, aniquilarla, debilitarla, como tiene que debilitarse una Nación que, después de haber vivido con la unidad, se deshace en pedazos; así como se fortifica cuando va por el camino contrario á unir los pedazos para constituir la unidad total de la Nación. (Muy bien.)». Per ell, si es constituïssin les regions, els regionalistes demanarien després «la autonomía administrativa, la autonomía política, la autonomía eco-

nómica; es decir, que lo quieren todo». Sagasta, con la mayoría de políticos liberales o conservadores, creía que el catalanismo s'apartaba de la necesaria harmonización de las aspiraciones descentralizadoras de todas las provincias españolas, de la unicidad de las soluciones a adoptar. Unas soluciones, tanmateix, que no haurien de minar la soberanía de l'estat español: «El catalanismo, que significa autonomía completa en lo administrativo, en lo político, en lo económico, en todo, bajo una soberanía irrisoria del Estado español, desconsiderado y empequeñecido, que es lo que resultaría de ese programa de Manresa, la más exagerada expresión de estos alardes del catalanismo, yo no diré que sea criminal. No; lo que digo es, que es tan odioso, tan repugnante, tan depresivo para España, tan contrario á los intereses de las demás provincias españolas y de las demás provincias catalanas (quizá más perjudicial para éstas que para las demás), que está tan fuera de la realidad, que es tan expuesto á la competencia, al choque, al motín, y hasta á la guerra civil, que no hay gobierno alguno que pueda tratar con los autores de ese programa, mientras no modifiquen sus locas pretensiones y mientras no limiten su aspiración á lo justo, á lo útil, á lo razonable, á lo conveniente para España, o sea para Cataluña y para las demás provincias. (Muy bien.—Aplausos.)». Deixant de banda els exabruptes contra el catalanisme –força freqüents a les Corts– Sagasta pretendía situar la discusió en el terreny estrictamente administratiu i no anar més enllà. Per això va afanyar-se a anunciar que el govern havia presentat un projecte de llei per aprovar una nova organització municipal i que aquest hauria de ser el marc de la discusió amb el catalanisme.

Aquesta preocupació per rebutjar tot el que fes tuf a autonomia també era palès en la intervenció de Josep Roig i Bergadà –portaveu de la majoria parlamentària liberal i diputat per Sant Feliu de Llobregat– en contra l'esmena que el marqués de Camps presentà al discurs de la Corona del 1901. O en les múltiples intervencions parlamentàries de Segismundo Moret y Prendesgast, diputat liberal per la circumscripció de Saragossa, el qual esdevindria cap del Con-

sell de Ministres l'1 de desembre de 1905, pocs dies després de la crisi encetada amb l'assalt al *Cu-Cut!*.

Els republicans enfront del catalanisme

L'any 1901 Alejandro Lerroux s'instal·là a Barcelona, districte per al qual es presentà a les eleccions a Corts d'aquell any. El Manifest electoral que va presentar amb el senzill encapçalament *Al Pueblo*, reflecteix, sobretot, l'esperit revolucionari que animava aquesta versió del republicanisme, incloent-hi, almenys en aquell moment, quan el catalanisme conservador encara no era una alternativa, la defensa de l'autonomia administrativa local i regional. Diu així: «Movido por mis propios convencimientos y solicitado por numerosos amigos, mantengo mi candidatura para Diputado á Cortes por esta circunscripción. No tengo programa porque no caben mis aspiraciones en ninguno de los conocidos, pero he aquí cuales son mis propósitos:

»Acción revolucionaria dentro y fuera del Parlamento, para reaccionar el espíritu público, concordar las tendencias radicales de las masas populares, encauzarlas hacia el fin de una profunda transformación social, intentando realizar:

»En lo político la sustitución de la monarquía por una república democrática, radical, reformadora, que disminuya en lo posible y á cada momento la tiranía de los poderes públicos.

»En lo religioso la separación de la iglesia y del Estado, la secularización de la sociedad y la enseñanza, la expulsión de las órdenes monásticas y la desamortización é incautación de los bienes detentados por aquellas, procurando absoluta libertad de cultos fundada en la tolerancia recíproca de ideas y sentimientos.

»En lo económico el establecimiento de una administración autónoma para las entidades regionales y municipales que forman la nación.

»En lo social garantizar contra las arbitrariedades del poder el derecho de asociación para cumplir fines humanos, sustraer en lo posible el trabajo á la explotación del capital consagrar el derecho

ELS FETS DEL CU-CUT! I LA POLÍTICA ESPANYOLA

á la vida de todo ser humano, suprimir toda tributación impuesta al jornalero, establecer oficialmente la jornada de las 8 horas cada día y 48 cada semana, proteger al proletariado en sus luchas por la propia emancipación, reconocer la justicia y legalidad de sus aspiraciones fundamentales, ser su verbo y su mandatario en las Cortes.

»A este plan ajustaré mi conducta en el Parlamento. Y fuera del Parlamento consagrará mis energías á fomentar las organizaciones obreras y á procurar la reconstitución y agrupación de las fuerzas democráticas, en un gran partido republicano, radical en lo político, socialista en lo económico, revolucionario en todas las manifestaciones de su vida, más atento á captarse voluntades y á formar conciencias que á conquistar el poder.

»Entrego mi candidatura á la voluntad del pueblo. Más que vencer y que procurarme el amparo de una inmunidad protectora, impórtarme contar fuerzas, despertar energías, sacar de su aislamiento á los abatidos y de su postración á los desesperados.

»Si queremos vencer, venceremos.

»A la lucha, pues, y contad de antemano con mi renuncia al cargo si mañana me la exigiéseis ó si la experiencia me convenciese de impotencia para avanzar en el camino del porvenir.

»Salud y revolución.»

Amb la victòria de la candidatura de la Lliga Regionalista en aquelles eleccions, Lerroux va començar a combinar el radicalisme verbal i l'anticlerical pròxim a l'estètica revolucionària amb una actitud política francament espanyolista. I tanmateix, de la mateixa manera que la Lliga Regionalista es pot dir que va ser el primer partit modern del catalanisme, l'estratègia electoral i l'oratori brillant de Lerroux van aconseguir que el Partit Republicà Radical que ell liderava esdevingués un partit de masses modern. Després de la fracassada vaga general del 1902, el lerrouxisme va aconseguir acaparar amplis sectors desencisats del moviment obrer i popular i va tenir un especial ressò entre els treballadors immigrants de Barcelona. A partir d'aleshores el Partit Republicà Radical va esdevenir la principal força d'esquerres a Catalunya, on va establir una àmplia

AGUSTÍ COLOMINES

xarxa d'entitats, entre les quals les populars *casas del pueblo*, i es va convertir en l'ànima de la Unió Republicana de 1903. El combat entre republicans i regionalistes a Catalunya, però de manera especial a Barcelona, esdevenia aleshores el bipartidisme real del sempre sospitos sistema electoral espanyol. No és que els partits dinàstics fossin escombrats definitivament de l'hegemonia política catalana, perquè al món rural català van dominar gairebé sempre, però sí és cert que a Barcelona el clàssic binomi que formaven els liberals i els conservadors per repartir-se el poder alternativament des de 1876 va entrar en crisi, precisament per la confrontació entre regionalistes i republicans.

Durant l'any 1903 la Lliga va entrar en una profunda crisi, provocada, en part, per una absència de liderat clar, però sobretot pel llast acumulat degut a les aliances electorals amb el Comitè de Defensa Social (una força catòlica creada aquell any) i les conseqüències que va tenir: les successives derrotes electorals davant dels republicans. La crisi s'allargassà fins al 1905, i entremig, a més, la Lliga va haver de fer front a l'escissió del grup dissident amb la política seguida per la direcció lligaire davant la visita del monarca a Barcelona. Finalitzada la visita reial s'obria la crisi definitiva de la Lliga, que va dividir-la en dos blocs, el majoritari, que es va quedar amb les sigles, i el minoritari, que en sortir per crear el CNR i el periòdic *El Poble Català*.

La múltiple convocatòria electoral de 1905 va ajudar a fer un tomb en aquest estat de coses. El cicle va començar amb les eleccions del mes del 12 de març per renovar les diputacions provincials, va continuar amb les eleccions a Corts del 10 de setembre i va acabar amb les eleccions municipals de novembre i que van donar lloc als esdeveniments del dia 25. En el conjunt de les diputacions predominaven els partits dinàstics, però en la particular lluita entre republicans i regionalistes, els primers obtingueren una clara victòria, com a continuació del seu triomf a les eleccions municipals barcelonines de 1903, que van guanyar amb un 30 % dels vots emesos sobre el 9,8 % de la Lliga. A Barcelona, la convocatòria del mes de

març s'acabà salitant, també, a favor dels republicans davant dels regionalistes; Jesús Calvo (4.108 vots) s'imposà sobre Enric Prat de la Riba (3.025 vots). Aquesta tendència es va mantenir a les eleccions del 10 de setembre, i els republicans van aconseguir 11 actes de diputats (5 de les quals a la província de Barcelona) contra els 7 dels regionalistes (només 2 a Barcelona). Amb tot, cal tenir en compte, per tenir ben present el conjunt català, que els partits dinàstics es van alçar amb la victòria absoluta en obtenir 26 diputats (7 conservadors i 19 liberals).

El punt d'inflexió, allò que va donar peu a la Lliga Regionalista per convocar un gran sopar per celebrar el que considerava un triomf, van ser les eleccions municipals de 1905, sobretot perquè la candidatura de la Unió Republicana era integrada pràcticament per homes afins al lerrouxisme que havien desbancat els sectors republicans més crítics i catalanistes. Ho reflectia el mateix *Cu-Cut!* del 19 d'octubre, que assegurava que la campanya electoral de Lerroux volia passar comptes, també, amb el republicanisme que no li era afí. La batalla estava servida i la Lliga apostava fort: «¡Barcelona en mans d'en Lerroux! Ja ho heu sospesat bé, barcelonins, catalanistes o indiferents actius o neutres tot el que això significa?» («Fora Reyetons. Per interès», *La Veu de Catalunya*, editorial dels dies 10 i 11 de novembre). Celebrades les eleccions a Barcelona, el recompte va afavorir els republicans, que obtingueren 17.000 vots i 14 regidors, enfront dels 12.000 vots i 12 regidors de la Lliga. La sensació de victòria dels lligaires va ser provocada pel fet que la seva estratègia de presentar candidats només a 7 dels 10 districtes barcelonins va resultar un èxit: 6 candidats republicans van quedar fora del consistori mentre que els catalanistes els hi van fer entrar tots. Els republicans, doncs, tot i tenir el control teòric de l'Ajuntament de Barcelona, quedaven afeblits per l'empenta de la Lliga però, també, perquè la potestat reial de nomenar l'alcalde i els tinent d'alcalde li restava poder efectiu.

És en aquest context que va tenir lloc el que es coneix com a Banquet de la Victòria. I és en aquest context que dies després el

Cu-Cut! va publicar l'acudit que va donar lloc, la nit del 25 de novembre, a l'assalt militar dels locals del setmanari satíric i del diari *La Veu de Catalunya* (l'òrgan oficial de la Lliga). L'atac de l'exèrcit espanyol va repercutir, també, en l'enfrontament entre republicans i regionalistes, com és ben palès en l'article que Josep Roca i Roca va publicar a *L'Esquella de la Torratxa*, núm. 1404 de l'1 de desembre, amb el pseudònim «P. del O.», en el qual responsabilitzava els regionalistes de la desproporcionada reacció violenta dels militars. La confrontació entre republicans i regionalistes també es manifestava, doncs, a través de la premsa, i de manera molt especial de la premsa satírica.

El primer número del *Cu-Cut!* va aparèixer la primera setmana de l'any 1902, amb la col·laboració dels escriptors Josep M. Mora-tó i Manuel Folch i Torres, i dels dibuixants Joan Llaveries, Ricard Opisso i Gaietà Cornet, fill de Cornet i Mas i antic col·laborador de *L'Esquella de la Torratxa*, el periòdic satíric esquerrà més important de Barcelona. El *Cu-Cut!* era una proposta àgil, amb una plàstica tipogràfica airejada, amb els característics negre i vermell, el bicolor de les seves portades, que li prestaven un aire de violència. Respirava despreocupació, la frescor de les improvisacions, una pirotècnia mental i verbal. En fi, l'esperit combatiu de Cornet. Si fins aleshores l'humor havia estat servit tan sols per publicacions de caràcter esquerrà, amb el *Cu-Cut!* va arribar una forma de sàtira de major abast, autènticament apassionada, que, saltant el clos dels llocs comuns del periodisme tradicional, utilitzava el sarcasme i la fuetada de través, sense atendre l'adulació dels públics ni de les fal-ses autoritats, amb una orientació catalanista i conservadora que esdevenia tan explosiva com les publicacions satíriques tradicio-nals. Les enveitides satíriques del *Cu-Cut!* defugien els incerts simbolismes, i amb una acció directa i precisa, atacava a fons auto-ritats i corporacions: al cap del Govern, al governador civil, al capi-tà general, al cos de policia o als militars.

Entre l'editor de *L'Esquella* –Antoni López, successor del seu pare Innocenci López– i en Cornet va originar-se un duel periodís-

tic que va durar fins a la clausura definitiva del *Cu-Cut!*, l'any 1912. Per tal de celebrar aquesta desaparició, en López va fer publicar a *L'Esquella de la Torratxa* un gran dibuix on se'l veia assegut a la porta de la seva llibreria de la Rambla del Mig, esguardant, satisfet, passar Rambla avall l'enterrament simbòlic del *Cu-Cut!*. Acompanya la vinyeta el text següent:

«R. I. P. S'ha mort el ;Cu-Cut!

»Qui havia de dir als redactors del desgraciat setmanari que les nostres plomes els cantarien les absoltes, ells que tantes vegades havien somniat de cantar-nos les nostres! I, pobre ;Cu-Cut!, com deu haver patit! Quina agonia més llarga! Ja feia mesos i mesos que se'l veia morir; anava esllanguint-se, corsecant-se; el mangre de les seves planes anava agafant cada setmana un to més pàl·lid; els xistos dels seus redactors respiraven cada dia més tristesa, semblaven fets per gent que patissin gana; fins que un dia, cansat de tant badall, varen intentar gallejar, com en altre temps de feliç record per a ells i, com que no tenien forces, han mort escanyats. La caricatura pretext de la seva mort no podia ésser publicada per un periòdic que havia rebut dels llangardaixos i de les rates que pintava, trenta mil pessetes d'indemnitació per uns vidres trencats [*fa referència als diners rebuts com a indemnització per l'assalt a la seva redacció el 25 de novembre de 1905*], i, és clar, ni en l'hora de la mort no s'ha vist confortat pels seus; al contrari, sentir aquests dies els seus amics era escoltar un cor de corbs que l'accompanyaven al canyet. L'Esquella, que deu a ;Cu-Cut!, entre altres coses, l'haver assolit, en dies que els redactors deien que ja quasi s'havien apoderat de la nostra “botigueta”, un tiratge com en cap altre temps havíem fet, no té, en l'hora trista de la seva mort, cap satisfacció; ben al revés, en nostres converses i en nostre pensament els desitgem, en l'altra vida, menys bilior i més benestar que en aquesta. ;Cu-Cut! no ha tingut una mort heroica ni molt menys. En morir no ha mostrat ni tan sols el gest inspirador de compassió que mostren els resignats conills, encara que de conill i per al seu arròs l'hagi fet servir la des-

aprensiva *Veu de Catalunya*. Els conills moren dessagnats, dessagnats amb abundant hemorràgia, i tenen fins a la seva darrera hora, extremituds de protesta i valentia.

»Ell no; ell s'havia anat dessagnant ja feia anys, de mica en mica, com una histèrica, escampant el mangre sanguinós per les seves planes tontes i ridícules. Mentre els seus ossos miserables reposen al canyet, permeti-se'ns escriure, damunt de la seva tomba, aquest humil epitafi:

»Aquí descansa el *;Cu-Cut!*
Un setmanari insensat,
que, quan es va veure mort,
va exclamar: "Ai, que m'han matat!"»
(*L'Esquella de la Torratxa*, núm. 1.740, 3-V-1912).

La victòria simbòlica de la Lliga a les municipals de 1905 marcava un canvi de tendència que va caure molt malament entre els republicans lerrouxistes, com es va fer palès en les interpellacions parlamentàries que van fer des del mateix dia 20 de novembre i, després, arran de l'assalt, durant la discussió sobre la proposta governamental de suspendre les garanties constitucionals a Barcelona.

Els fets de novembre de 1905 a les Corts

El dimecres 22 de novembre de 1905, Emili Junoy, diputat de la Unión Republicana per Barcelona, va defensar una interpellació al govern en relació al fets del dissabte anterior, que era el dia que va tenir lloc l'anomenat *Banquet de la Victòria* (vegeu DSCCD, núm. 31). Junoy començava per fer una descripció sarcàstica dels fets, sense obviar els problemes dels mateixos republicans: «[...] Con motivo de haber salido triunfantes en las pasadas elecciones municipales en aquella capital doce concejales llamados regionalistas ó catalanistas, enfrente de catorce concejales del partido de la unión republicana, igualmente vencedores, los señores regionalistas, en uso de un perfecto derecho que nosotros respetamos profundamen-

te, acordaron solemnizar aquel gran triunfo electoral de doce concejales electos contra catorce igualmente electos, con un banquete monstruo, que resultó monstruoso, al cual, hiperbólicamente, en superlativo, como dijera el Sr. Maura pomposamente, con modestia tarasconense, denominaron la gran fiesta de la victoria.

»Yo no sé, Sres. Diputados, eso lo dirán nuestros compañeros, si Pirro asistió á ese banquete: yo no sé si el famoso Pirro, aquel caudillo que perdía campañas ganando batallas, reencarnado en el cuerpo de algún regionalista, fué comensal de aquel banquete. (Risas.) Pero permitidme que os diga que con banquetes como ese, con victorias como esa, estáis perdidos señores regionalistas. (Asentimiento en los republicanos.)

»Triunfo real ó imaginario, resultado de vuestras fuerzas ó quizás de nuestras debilidades; más claro, de las disensiones republicanas, lo cierto es que no habéis sabido haceros dignos de esa victoria [...]

»Pero, en fin, esto no lo vamos á discutir aquí; dejemos esto á un lado y corramos á la fiesta de la victoria. (Risas.) El banquete fué suntuoso, la fiesta espléndida; cantáronse Bls aegradores, acogidos con nutridas y ruidosas salvas de aplausos, y hablaron con gran elocuencia algunos oradores, igualmente ovacionados.

»Aquí tenéis, formando galería, á los grandes tribunos que entusiasmaron á las masas regionalistas. (Risas.) Hablad, esfinges; contad á la Cámara lo que sucedió en el Frontón Condal. Pero el entusiasmo llegó á su colmo, al delirio, al disloque, al descuaje (Risas), cuando el Sr. Rusiñol, el joven y agraciado Parnell del distrito de Vich (Risas), levantó su copa en honor de Cataluña, y cuando el alcalde de Barcelona, huésped predilecto de Madrid hacía pocos días, festejado, obsequiado, que había recibido de los poderes públicos toda clase de seguridades de que se prestaría á los intereses de Cataluña la solicitud más activa y patriótica, se levantó, á su vez, para brindar, sola, única y exclusivamente por la unión de todos los catalanes, como si la Nación no necesitara para salvarse y para redimirse de la unión de todos los patriotas, de la unión de todos los españoles. (Muy bien.)».

Junoy va continuar la seva intervenció amb el mateix ton, entre irònic i indignat, queixant-se, sobretot, de les suposades manifestacions que van tenir lloc després del sopar i que ell considerava «una verdadera orgía» que es va transformar en una demostració «genuinamente, claramente antipatrióticas, antiespañolas». Les dites manifestacions havien tingut lloc, segons el relat que ell feia a partir d'una carta que Eusebi Corominas va dirigir a Nicolás Salmerón l'endemà dels fets, davant del Consulat de Cuba, de la Fraternitat Republicana, del diari *La Publicidad* i dels tallers que l'imprimien. I com a detall gairebé emocional, per dir-ho en paraules seves, Junoy afegia al seu relat la postdata de la carta de Corominas a Salmerón: «Cuando el grupo catalanista agredía á Fraternidad al grito de ¡Muera España!, el coro infantil cantaba Gloria á España, de Clavé. (Sensación.)».

La vena patriòtica de Junoy, que s'acompanyava dels retrets a l'Alcalde de Barcelona, Bosch i Alsina, per haver assistit a l'esmentat banquet, acabava amb advertiment general, que, de fet, era una amenaça dirigida als regionalistes: «Quien os hablará de precauciones, de medidas de seguridad, de represiones, son ellos; ellos quisieran que vuestros mausers dispararan contra los republicanos, contra los obreros especialmente, y que permanecieran silenciosos cuando resonara el grito de ¡Muera España!... Nosotros os decimos: estad tranquilos sobre este particular; mientras haya en Barcelona y en Cataluña un partido republicano y democrático vigoroso, estad tranquilos, porque si en serio repercutiese el grito de ¡Muera España!, los revólvers, las armas republicanas se dispararían solas.» Després d'això, el cant final de Junoy perquè tothom se sumés a la festa de la llei i de la pacificació sonava fals, i tenia també un regust novament espanyolista: «yo os convidaría á todos, á los de la mayoría y á los conservadores, porque todos sois españoles, porque esta fiesta de la pacificación sería la fiesta de la Patria. (Muy bien. Los republicanos aplauden y muchos Diputados felicitan al orador.)»

La rèplica regionalista a la intervenció de Junoy va anar a càrrec de Frederic Rahola, que va lamentar el fet que els republicans

posessin en dubte el patriotisme dels catalanistes, alhora que denunciava les seves amenaces: «Examinando el episodio actual, no como un hecho aislado, sino como un síntoma de un estado patológico social de Barcelona, yo veo con espanto que allí se inicia otra nueva forma de anarquía, el matonismo, ese matonismo que impera con carácter endémico en otra ciudad republicana, puesto que han salido á la calle los matones con navaja y revólver á imponer la violencia, á introducir la confusión so pretexto de defender á la Patria y de salir al paso de los que gritaban ¡Muera España! ¿Qué dirá el gobernador civil de Barcelona cuando sepa que el Sr. Junoy aquí, en pleno Parlamento, ha dicho que los matones, que los secuaces de la Fraternidad Republicana, y aquí debo declarar que al hablar de la Fraternidad Republicana no me refiero ni al pueblo de Barcelona ni al partido republicano, salieron al paso de esos pretendidos alborotadores? ¿No le parece al Sr. Ministro de la Gobernación que sería prudente destituir al gobernador de Barcelona y nombrar gobernador al presidente de la Fraternidad Republicana? (Rumores.) Yo, como el Sr. Junoy, creo que no es quizás conveniente en estos momentos analizar los hechos, porque sería muy difícil precisar lo que ocurrió en aquella noche sangrienta.»

A aquesta discussió s'hi van afegir, a més, els diputats Ignasi Girona (regionalista) i Joaquín Llorens, el Ministre de la Governació, Manuel García Prieto, que va donar per bona la versió de Junoy, però amb el matís que no va acusar directament els regionalistes de ser els responsables directes dels crits contra Espanya. Però aquella virulència, aquell abrandat patriotisme espanyol que sovint compartien dinàstics, republicans i carlins només podia conduir a una situació de confrontació violenta. Atès el descontentament dels militars per l'actitud del catalanisme en relació a la qüestió colonial i per la insistència d'aquest de reclamar l'autonomia política de Catalunya, la violència finalment va esclatar, com ja he dit, la nit de 25 de novembre amb l'assalt a les redaccions del *Cu-Cut!* i *La Veu de Catalunya*. Dos dies després, el dilluns 27 de novembre, el president del Consell de Ministres, el liberal Montero Ríos, va presentar

al Congrés dels Diputats el projecte de llei per suspendre les garanties constitucionals a Barcelona. A partir d'aleshores la discussió parlamentària va ser densa, extrema i contradictòria, assaonada d'una oratòria patriòtica molt d'aquella època. El dia 29, després d'un debat entre Nicolás Salmerón i el Ministre de la Governació, va ser aprovat el projecte de llei. La votació nominal de l'article 2n. de l'esmentat projecte ens permet visualitzar com havien anat girant les coses i les actituds, perquè, deixant de banda els 134 vots a favor de la majoria, els 26 en contra aplegaven noms que, un cop dimítit Montero Ríos, fou substituït pel també liberal Sagismundo Moret. Aquest, que havia estat impulsor de la Llei de Jurisdicccions que tant va fer canviar el panorama, va asseure en una mateixa taula per constituir la Solidaritat Catalana els republicans Julià Nogués, Eusebi Corominas, Francesc Pi i Arsuaga, Joaquim Salvatella, Nicolás Salmerón, Josep Zulueta i el regionalistes Ignasi Girona, Frederic Rahola, Josep Bertran i Musitu i Leonci Soler i March). La Solidaritat aplegà la Lliga Regionalista, la Unió Republicana (llevat dels lerrouxistes), els federals, els nacionalistes republicans, la Unió Catalanista i els carlins.

El debat sobre la suspensió de les garanties constitucionals a Barcelona va propiciar, certament, l'acostament entre els republicans, almenys una part, la no lerrouxista, i la minoria regionalista. El discurs de Nicolás Salmerón que acabo d'esmentar va ser decisiu: «Pues bien; si vosotros sois catalanes, si amáis á Cataluña, si no son indecisas ni vacilantes las declaraciones que hacéis aquí, si son espontáneas, nacidas del fondo de vuestra alma, con mis compañeros de representación republicana de Barcelona, yo, que no soy catalán, pero que tengo como el más alto honor el de haber recibido aquella representación, y que creo que puedo servir á mi Patria, para evidenciar que la democracia catalana es fundamentalmente española, yo os digo: "Catalanistas, ¿os ponéis de acuerdo conmigo para llevar la paz á Cataluña? ¿Queréis que vayamos juntos del brazo republicanos y catalanistas á Barcelona, para decir: nuestras ideas difieren, nuestras opiniones pueden ir en sentidos divergentes;

pero vamos á exponerlas, á sustentarlas en el santo y amoroso regazo de la madre común España?" Yo, que conozco aquella espléndida tierra catalana, os digo, Sres, Ministros, os digo, Sres. Diputados, que yendo yo del brazo con el Sr. Bertrán, yendo del brazo el Sr. Junoy con el Sr. Rahola, el Sr. Corominas con el Sr. Girona y el Sr. Lerroux con el Sr. Rusiñol, esto producirá una verdadera explosión de amor en Barcelona que se extenderá á toda Cataluña, y demostrará que en esta santa aspiración, lejos de requerirse la suspensión de garantías, lo que necesita es la intensidad del derecho que deben ejercitar libres, dignos y honrados ciudadanos y amantes patriotas de esta tierra española. (grandes aplausos en la minoría republicana. – Sensación en toda la Cámara.).»

El discurs del vell republicà va fer sensació de veritat i els regionalistes, per mitjà de Francesc Albó, van acceptar aquella invitació de Salmerón, la qual va resultar decisiva per a Catalunya: «La más evidente prueba del salto en el abismo que implica para el Gobierno la suspensión de garantías en Barcelona podéis verla, Sres. Diputados, el el requerimiento que acaba de hacernos el Sr. Salmerón. Nuestra respuesta es afirmativa [...] El regionalismo olvida los agravios ante el bien común y pacta una tregua para la paz social en Cataluña; mantiene sus convicciones sin abdicar de ninguna de cuantas particular o colectivamente abriga; pero si á los Diputados regionalistas no les retiene en estos escaños como puesto de honor ante el peligro cierta indigna aminaza de que protestan con la mayor energía por la dignidad del Parlamento y por la misma de quienes la profieren é impunemente publican (Rumores), sin confundir los estandartes respectivos, declaran estar dispuestos á luchar, vencidos ó vencedores, por la obtención legal de la autonomía, por el mantenimiento del orden público torpemente alterado por quienes más obligados están á defenderlo, y por el mantenimiento de la unidad del Estado español, que con toda provocación é indigna amenaza, más se pone en peligro que se afirma y se mantiene.»

EL EJÉRCITO Y EL ORDEN PÚBLICO DURANTE LA RESTAURACIÓN

La lucha por el control gubernativo en Barcelona (1897-1923)

EDUARDO GONZÁLEZ CALLEJA

¿Solución alternativa o problema insoslayable? El Ejército en el sistema de seguridad pública de la Restauración

Desde su mismo origen, el régimen de la Restauración otorgó la exclusiva de la defensa del orden público a instrumentos específicos, cuya misión coercitiva quedó perfectamente definida, enmarcada y reconocida en el nuevo ordenamiento constitucional. Tras llegar al poder con un gobierno dictatorial de naturaleza transitoria, Cánovas detuvo en seco el proceso de «popularización» de los instrumentos de seguridad pública (en concreto, los últimos herederos de la Milicia Nacional decimonónica que habían surgido durante el Sexenio), al tiempo que se aseguraba la lealtad de la institución militar, que a través de la Ley Constitutiva del Ejército de 29 de noviembre de 1877, la Ley Orgánica de 1878 y la Ley Adicional de 19 de julio de 1889 se convirtió en la institución clave que garantizaba la estabilidad política de la Monarquía.

El énfasis que Cánovas siempre puso en la reasunción por parte del Ejército de las funciones de salvaguardia del orden interior, por encima de una policía siempre mal dotada y sometida a una persistente y cada vez más completa militarización,¹ no era una cuestión baladí.

1. El predominio castrense en las plantillas de los organismos encargados del orden público resultaba patente en el Cuerpo de Seguridad, donde todos los jefes y oficiales procedían de la Guar-

Tras las commociones revolucionarias de los años anteriores, las Fuerzas Armadas regulares, entre las que incluía la Guardia Civil, parecían la única baza fiable para la reconstrucción de un sistema estatal de orden público. De suerte que, asumiendo desde un principio la presunta ineeficacia coactiva de las estructuras gubernativas del poder civil, un Real Decreto de 22 de marzo de 1893 ratificó la división del país en siete Regiones Militares dirigidas por capitanes generales o tenientes generales, además de cinco Comandancias Generales en Baleares, Canarias, Campo de Gibraltar, Ceuta y Melilla. Cada provincia estaría controlada además por gobernadores militares, omnipotentes cuando la autoridad civil hubiera de recurrir al Ejército para hacer frente a las eventuales alteraciones sociales y políticas.

Con el paso de los años, los gobiernos emitieron unas complejas directrices sobre orden público, donde las Fuerzas Armadas asumieron un papel estelar acorde con su «vocación interior»: el de garante último del sistema político a través de dos importantes resortes de poder. En primer lugar, la capacidad para constituir y dirigir jurisdicciones especiales de marcado carácter represivo, según lo establecido en la Ley de Enjuiciamiento Militar de 29 de septiembre de 1886 (que mantenía la jurisdicción de guerra en los insultos a la Guardia Civil o «a cualquier instituto que preste servicio análogo»), el Código de Justicia Militar de 27 de septiembre de 1890 (que confería a los tribunales castrenses la jurisdicción en los casos de incitación a la rebelión militar o sedición por parte de civiles, y prohibía las injurias u ofensas de palabra o por escrito a las autoridades e instituciones militares), la Ley de 1º de enero de 1901 (que sustrajo del juicio por Jurado los delitos de ataques a las autoridades civiles, militares o eclesiásticas) y la polémica Ley de Jurisdicciones de 20 de marzo de 1906, por la que las injurias a las

dia Civil y del Ejército. La militarización se generalizó durante la crisis de posguerra, provocando tensiones internas en algunos cuerpos e insubordinaciones que deben ser incluidas entre los fenómenos de protesta «juntera» que afectaron en esa época a ciertos organismos del Estado. Sobre esta cuestión, véase Antonio MORALES VILLANUEVA, *Las fuerzas de orden público*, Madrid: Ed. San Martín, 1980, p. 146 y *Administración policial española*, Madrid: Ed. San Martín, 1988, p. 187.

EL EJÉRCITO Y EL ORDEN PÚBLICO DURANTE LA RESTAURACIÓN

Fuerzas Armadas o los ataques contra la unidad nacional fueron juzgadas en lo sucesivo por la autoridad militar.² En segundo lugar, el nuevo ordenamiento legal dejó intacta la jurisdicción castrense en los estados de guerra. La Constitución de 1876, en su artículo 17, quebró uno de los principios de salvaguardia pública arraigados desde la Ley Fundamental de 1812, al autorizar al Gobierno a suspender las garantías constitucionales «no estando reunidas las Cortes y siendo el caso de grave y notoria urgencia [...], sometiendo su acuerdo a la aprobación de aquéllas lo más pronto posible». Lo que en realidad se sancionaba era la discrecionalidad del Ejecutivo para usar y abusar de los estados excepcionales, suspendiendo las garantías con el Parlamento cerrado, y solicitando después de éste un «bill de indemnidad» que legitimase su proceder.³ Un abuso del estado de excepción que llevó a las autoridades civiles y militares a suspender en más de un centenar de ocasiones las garantías constitucionales mediante el recurso a la Ley de suspensión, al Real Decreto ministerial o al más expeditivo y unilateral bando militar de declaración del estado de guerra. Durante la Restauración, el conjunto de los ciudadanos de la Monarquía tuvo sus derechos básicos en entredicho durante un total de más de 14 años, y la suspensión parcial de garantías a escala local, provincial o regional afectó a importantes masas de población por once años más. En suma, 25 de los 56 años de vida del régimen transcurrieron con las libertades

2. Las circunstancias previas y el debate de la Ley de Jurisdicciones, en Manuel ÁLVARO DUEÑAS, «Poder militar y práctica política en el reinado de Alfonso XIII. De la suspensión de garantías constitucionales en Barcelona a la Ley de Jurisdicciones, 1905-1906», en *Revista de Estudios Políticos*, nº 65, julio-septiembre, 1989, p. 265-283 y Ricardo LEZCANO, *La Ley de Jurisdicciones, 1905-1906 (una batalla perdida por la libertad de expresión)*, Madrid: Akal, 1978. Como señala Manuel BALLBÉ, *Orden público y militarismo en la España constitucional (1812-1983)*, 2^a ed., Madrid: Alianza, 1985, p. 279, esta Ley fue «el final –o mejor el principio del fin– de un Estado constitucional liberal construido sobre la bases de una militarización de la Administración pública y de las técnicas jurídicas para mantener el Orden Público».

3. Sobre esta cuestión, véanse Pedro CRUZ VILLALÓN, *Estados excepcionales y suspensión de garantías*, Madrid: Tecnos, 1984, p. 36-44, y desde una perspectiva histórico-jurídica más vasta, su obra *El estado de sitio y la constitución. La constitucionalización de la protección extraordinaria del Estado (1789-1878)*, Madrid: Centro de Estudios Constitucionales, 1980. p. 429-439.

públicas gravemente limitadas en todo o parte del territorio nacional, lo cual arroja un porcentaje del 45,6 % del tiempo bajo estado de excepción (38,6 % si omitimos la Dictadura de Primo de Rivera), y más de dos medidas suspensivas por año.⁴ Un recurso preventivo que fue utilizado por todos los Gobiernos casi sin excepción, y que en determinadas regiones de España caracterizadas por una conflictividad sociopolítica aguda, como era el caso de Cataluña, acabó siendo el régimen habitual de vida durante períodos muy dilatados: entre 1875 y 1931, 7.538 días (36,6 % del total) transcurrieron en el Principado (que contaba con cerca de dos millones de habitantes a inicios del siglo XX, lo que representaba el 10,6 % de la población total de España) con los derechos cívicos en suspenso, 2.127 de los cuales (10,3 %) correspondieron en solitario a la ciudad de Barcelona, la más poblada de España con 544.000 habitantes en 1900. La suspensión de garantías, que en muchas ocasiones fue la coartada utilizada para desplegar una enérgica represión física, afectaba a los artículos 4, 5, 6, 9 y 13 de la Constitución, que regulaban el derecho de los ciudadanos a no ser detenidos sino en los casos y las formas establecidos en las leyes, el *habeas corpus*, la inviolabilidad del domicilio, y las libertades básicas de residencia, expresión, reunión y asociación, además del derecho de petición.

La implicación militar en este tipo de situaciones excepcionales resultó siempre decisiva. La Ley de Orden Público de 23 de abril de 1870, que se mantuvo vigente hasta 1933, indicaba que si la autoridad civil no era capaz de restablecer el orden por sus propios medios, estaba obligada a disponer que el Ejército procediera a la adopción de las medidas que reclamara la paz pública mediante la declaración solemne del estado de guerra. Esta situación, que impli-

4. Datos tomados de Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA, *La razón de la fuerza. Orden público, subversión y violencia política en la España de la Restauración (1874-1917)*, Madrid: CSIC, 1998, p. 56-61. El período más largo sin garantías individuales corresponde a la Dictadura de Primo de Rivera, pero hubo también otras etapas de fuerte restricción de las libertades públicas, como la «dictadura Cánovas» de 1876-1878, la coyuntura de cambio de siglo (1895-1902) y el período de la posguerra mundial (1919-1921).

EL EJÉRCITO Y EL ORDEN PÚBLICO DURANTE LA RESTAURACIÓN

caba la cesión del mando en materia de orden público a la autoridad militar, debía imponerse previa deliberación de los máximos responsables de la administración civil, judicial y castrense reunidos en Junta de Autoridades. Pero si esta Junta no llegaba a un acuerdo, la autoridad militar asumía de todas formas el mando de forma automática «cuando la rebelión o sedición se manifieste desde los primeros momentos» o «rompan el fuego los rebeldes o sediciosos» (artículo 13). Una vez proclamada la ley marcial, el Ejército disponía de un poder absoluto e incontestado durante y después de la rebelión: intimaba a los sediciosos a abandonar su actitud en un plazo de dos horas, so pena de ser «disueltos a todo trance los grupos que se hubieran formado, empleando la fuerza, si fuere necesario hasta reducirlos a la obediencia» (artículo 22). Los rebeldes quedaban además a disposición de los Consejos de Guerra si la acción violenta había tenido carácter militar o si había sido dirigida por jefes militares.

Esta legislación de excepción no estaba exenta de una cierta ambigüedad, que envenenó periódicamente las relaciones entre autoridades civiles y militares. Normalmente, los gobernadores civiles se escudaban tras del artículo 11 de la Ley Provincial de 2 de octubre de 1870 (artículo 21 de la Ley Provincial de 29 de agosto de 1882), el artículo 12 de la Ley de Orden Público y la Real Orden del Ministerio de la Gobernación de 17 de enero de 1873 para advertir que sólo podía declararse el estado de guerra cuando la autoridad civil resignase el mando voluntariamente. Pero los capitanes generales consideraban absurdo que, hasta ese instante, las fuerzas de una guarnición estuvieran a las órdenes exclusivas de un gobernador reticente, por tozudez o indecisión, a ceder sus responsabilidades a los militares. Los altos mandos entendían que, en circunstancias de extraordinaria gravedad, era preciso aplicar el artículo 13 de la Ley de Orden Público, que otorgaba a la autoridad militar la potestad de declarar unilateral y discrecionalmente el estado de guerra. Esta argumentación se basaba en la denuncia del empleo abusivo del Ejército en cometidos policiales ajenos a su

naturaleza, pero ocultaba la ambición de una completa autonomía castrense respecto de la autoridad gubernativa, siguiendo su secular vocación de guardián del orden interior.

Una nueva Real Orden Circular de Gobernación, emitida el 10 de agosto de 1885 trató de definir los límites de las atribuciones respectivas y alentar la mutua colaboración entre las autoridades civiles y militares en caso de amenaza para la seguridad del Estado. Según esta normativa, correspondía a los gobernadores restablecer la tranquilidad pública, utilizando para ello al cuerpo armado de Seguridad y a la Guardia Civil (cuyo control efectivo fue manzana de discordia entre autoridades civiles y militares a lo largo de la Restauración e incluso de la República),⁵ y requiriendo si fuera preciso el apoyo de las autoridades judicial y militar. Sin embargo, no dependía exclusivamente de la autoridad gubernativa el reconocimiento de la insuficiencia de medios para mantener el orden, y la consiguiente cesión del mando a las autoridades castrenses. De acuerdo con el artículo 13 de la Ley de Orden Público, cuando los amotinados hostilizasen a las fuerzas del Ejército, la autoridad militar tomaría el mando aun sin haberlo resignado la autoridad civil. Si no hubiera acuerdo previo, el estado de guerra sería declarado con carácter provisional, tal como de hecho sucedió en Barcelona en la

5. El artículo 22 de la Ley Constitutiva del Ejército definía inequívocamente al Instituto como cuerpo de carácter militar, pero el artículo 23 de su Reglamento señalaba la obligación de obedecer al gobernador civil y auxiliar a sus delegados en caso de tumulto o desorden. Una Real Orden del Ministerio de la Gobernación de 17-II-1900 señalaba que la fuerza de la Guardia Civil dependía de ese Ministerio en lo que se refería al servicio especial que le estaba encomendado. La respuesta del Ministerio de la Guerra (28-II-1900) recalcó que la Benemérita estaba a las órdenes de la autoridad militar en caso de proclamarse el estado de guerra o de concentración de las fuerzas para iniciar una acción militar. El conflicto teórico de competencias brotó de nuevo el 17-IV-1901, cuando el Gobierno Sagasta decidió por motivos económicos suprimir por Real Decreto la Dirección General de la Guardia Civil y restablecer una Inspección General dependiente del Ministerio de la Guerra. El motivo era el deseo de Weyler de controlar el Instituto armado en exclusiva desde instancias castrenses. La Dirección General de la Guardia Civil se restableció por Real Decreto de 30-XII-1902, bajo la dependencia orgánica del Ministerio de la Guerra. Algo parecido sucedió tras la Sanjurjada, cuando por Decreto de 16-VIII-1932 se sustituyó la Dirección General por una Inspección General, ahora vinculada al Ministerio de la Gobernación, con lo que se consiguió la tan deseada unidad de mando, esta vez bajo control de la autoridad civil.

EL EJÉRCITO Y EL ORDEN PÚBLICO DURANTE LA RESTAURACIÓN

Semana Trágica de julio de 1909. En segunda instancia, y en los casos en que fuera posible adoptar un acuerdo, la convocatoria de la Junta de Autoridades correspondería al gobernador civil. Por último, la reunión de esta Junta con el objeto levantar el estado de guerra, con arreglo al artículo 32 de la Ley de Orden Público, correspondía convocarla a la autoridad militar. Como resulta evidente, todas estas normas otorgaban al Ejército una virtual carta blanca en los trances graves de orden público, rebasando las atribuciones de decisión y fiscalización de las autoridades gubernativa y judicial, y otorgando a los militares la última palabra en lo referente al plazo de finalización de la situación excepcional o el trato a dispensar a los ciudadanos en el ejercicio sus derechos fundamentales.

Atribuciones tan desmesuradas causaron serios conflictos entre el Ejército y el poder civil en situaciones de crisis extrema de la seguridad ciudadana. El debate sobre la preeminencia de uno u otro poder en circunstancias de excepción se mantuvo durante toda la Restauración con creciente intensidad y encono. A pesar de la reiteración de normas emitidas por los gobiernos para paliar este desencuentro,⁶ el conflicto de competencias apareció de forma recurrente hasta bien entrado el siglo XX bajo la forma de sucesivas crisis políticas, tras de las cuales el Ejército no cesó de aumentar sus prerrogativas en el tan delicado ámbito del orden público, hasta alcanzar la hegemonía absoluta durante la Dictadura de Primo de Rivera. Lo que se pudo constatar a partir de los asaltos al *Cu-Cut!* y *La Veu de Catalunya* de 25 de noviembre de 1905 es que el Ejército ya no era sólo una parte ineludible de las posibles soluciones que cabía

6. La reglamentación de la actuación del Ejército en casos de alteración grave del orden público, en Circulares del ministro de la Guerra a los capitanes generales de 25-V-1880 y 26-III-1886. Una nueva Real Orden Circular, dirigida a los capitanes generales con fecha 16-IV-1892 (*Gaceta de Madrid* de 26-IV), reiteraba las disposiciones a las que habían de atenerse las autoridades civiles y militares en los casos de alteración del orden público. Por su parte, el Ministerio de la Gobernación envió el 31-VII-1892 un telegrama circular a los gobernadores civiles, encareciéndoles la perfecta inteligencia que debía reinar con las autoridades militares. De nuevo el 23-VII-1910 el Ministerio de la Guerra transmitió unas instrucciones a los capitanes generales de las regiones para casos de alteración del orden público, en las que se volvía a recalcar los términos de la Real Orden de 10-VIII-1885.

arbitrar al deterioro del orden público, sino también, y de forma muy destacada, parte del problema mismo. El militarismo se convirtió en uno de los agentes subversivos que contribuyó con mayor insistencia y eficacia al deterioro del sistema parlamentario y a la divulgación de soluciones autoritarias a la crisis del régimen restauracionista.

El arranque del “problema militar” en Barcelona: de los Procesos de Montjuïc a la Semana Trágica (1897-1909)

Este cuarto de siglo (1897-1923) de insistente forcejeo por el control del poder gubernativo entre Ejército y gobierno tuvo en Cataluña, y concretamente en Barcelona, su escenario más persistente y dramático. Desde fines del XIX la ciudad condal se transformó en el laboratorio de las nuevas formas de protesta y de represión, ya que en ella convivían de forma harto inestable las fuerzas políticas y sociales que desafiaron con más insistencia el *statu quo* restauracionista tanto en la estructuración centralista del Estado (el catalanismo), como en el régimen político liberal-monárquico (el republicanismo lerrouxista y, en menor medida, el carlismo) o en el sistema socioeconómico burgués-capitalista (el anarquismo y el sindicalismo). El hecho que estas corrientes de oposición no lograran articular una contestación homogénea y global condujo a la concertación de alianzas muy cambiantes: la conspirativa del anarquismo y el republicanismo hasta 1909; la parlamentaria del catalanismo, republicanismo y carlismo en la Solidaritat Catalana, pero también las menos explícitas del lerrouxismo y del catalanismo con el Gobierno central para hacer frente respectivamente a las amenazas nacionalista y anarquista. Ello generó enfrentamientos parciales muy violentos: republicanos *versus* carlistas en la polémica anticlerical, anarquistas contra lerrouxistas por el control de las masas populares, lerrouxistas y españolistas contra el proyecto autonomista de posguerra, o los grupos «de orden» (con nutrida representación de la Lliga) contra la deriva revolucionaria de la CNT. Una situación agravada por la

EL EJÉRCITO Y EL ORDEN PÚBLICO DURANTE LA RESTAURACIÓN

falta de sintonía entre las diversas instancias del poder central: Gobierno, gobernador civil y capitán general. De suerte que el orden público se convirtió en piedra de toque de sucesivas crisis políticas (1897, 1909, 1917, 1919), hasta llegar en 1923 a la liquidación del sistema parlamentario por un pronunciamiento castrense que, no por causalidad, partió de la ciudad de Barcelona.

En los primeros años de la Restauración, los sectores hegemónicos del Principado –uno de los grandes protagonistas del tantas veces mencionado «pacto social» de la Restauración– depositaron la defensa activa de sus intereses en manos de los instrumentos coercitivos del nuevo Estado centralista y uniformizador. Mientras tanto, los propietarios y colonos honrados de la Cataluña rural (o sus subordinados: empleados, obreros fieles, etc.; es decir, todos aquellos individuos con intereses materiales reconocibles que defender y que estaban en condiciones de sufragarse un arma larga) se erigieron gustosos en «reserva» del orden social a cambio de un control indiscutido de los resortes del poder local. De este modo, el Somatén general recreado por Martínez Campos en noviembre de 1875 se convirtió en un destacado auxiliar para la salvaguardia del orden público en el campo, bajo estricta fiscalización castrense y una embrionaria jerarquía de inspiración militar.⁷ Sin embargo, el desarrollo del proceso de industrialización con su corolario de urbanización acelerada, emigración y proletarización propició el nacimiento de una conflictividad sociopolítica de nuevo cuño, que puso a prueba la endeble estructura de seguridad pública. Ante la primera oleada de terrorismo anarquista de 1884-1897, y especialmente tras los atentados contra Martínez Campos y el Liceo de Barcelona en septiembre y noviembre de 1893, el Estado reaccionó de forma desaforada con un endurecimiento extremo de las medidas legislativas (leyes antiterroristas de 10 de julio de 1894 y 2 de septiembre

7. Véase Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA, «De guardia rural a milicia antiobrera: la trayectoria histórica del Somatén catalán durante la Restauración (1875-1923)», en *Actes del Congrés Internacional “Catalunya i la Restauració, 1875-1923”*, Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 1992, p. 51-60.

de 1896), diplomáticas (propuesta de una entente antianarquista internacional en 1894), y policiales de carácter preventivo (vigilancia de las organizaciones obreras nacionales y expulsión de todos los ácratas extranjeros) y represivo, como la creación de un cuerpo de agentes especializados (la Sección de Policía Judicial dirigida por el teniente Narciso Portas) de fuerte impronta castrense, y cuya actuación se mantuvo en una peligrosa tierra de nadie entre lo militar, lo policial y lo judicial hasta su integración en el Cuerpo de Vigilancia a fines de marzo de 1906. Pero la intromisión castrense más polémica se produjo tras el atentado a la procesión del Corpus en la calle de Cambios Nuevos el 7 de junio de 1896. El capitán general Weyler dispuso el paso del asunto a la jurisdicción militar encarnada en coronel Enrique Marzo Díaz, quien encomendó las labores de investigación a la Sección especial de la Policía Judicial barcelonesa, la cual practicó no menos de 359 detenciones de anarquistas calificados como «de acción», pero también republicanos, anarquistas comunistas y colectivistas o simples militantes anticlericales, que fueron trasladados inmediatamente a la fortaleza de Montjuïc. La jurisdicción militar retuvo a 154 encartados, muchos de los cuales fueron sometidos desde el 4 de agosto a horrendas sesiones de tortura, preludio de los tristemente conocidos procesos de diciembre de 1896, que se saldaron con cinco penas capitales que se ejecutaron en los fosos de la fortaleza el 4 de mayo de 1897.⁸

8. Sobre los excesos provocados durante el proceso de Montjuïc, véanse Diego ABAD DE SANTILLÁN (seud. de Sinesio García Fernández), *Contribución a la historia del movimiento obrero español*, Puebla (Méjico): Ed. José M. Cajica, 1962-1971, vol. I, p. 452-463 (con una relación completa de detenidos, torturados y condenados); José ÁLVAREZ JUNCO, *El emperador del Paralelo. Lerroux y la demagogia populista*, Madrid: Alianza Editorial, 1990, p. 150-176; Eduardo COMÍN COLOMER, *Historia del anarquismo español*, Madrid: AHR, 1956, vol. I, p. 169-176; George R. ESENWEIN, *Anarchist Ideology and the Working-Class Movement in Spain, 1868-1898*, Berkeley-Los Angeles: University of California Press, 1989, p. 191-197; Amadeu HURTADO, *Quaranta anys d'avocat. Història del meu temps*, 2^a ed., Barcelona: Ariel, 1969, vol. I, p. 30-42; Rafael NÚÑEZ FLORENCIO, *El terrorismo anarquista, 1888-1909*, Madrid: Siglo XXI, 1983, p. 93-98 y *Tal como éramos. España hace un siglo*, Madrid: Espasa-Calpe, 1998, p. 398-402; Francisco PI Y MARGALL y Francisco PI Y ARSUAGA, *Historia de España en el siglo XIX*, Barcelona: Miguel Seguí Editor, 1902, vol. VII, p. 393-478 (relato día a día, tomado de la prensa nacional y extranjera) y *Las grandes commociones políticas del siglo*

EL EJÉRCITO Y EL ORDEN PÚBLICO DURANTE LA RESTAURACIÓN

El escándalo nacional e internacional suscitado por los procesos de Montjuïc llenó de estupor e indignación a las autoridades castrenses: en un prolífico informe donde relataba los presuntos méritos de sus inmediatos subordinados en la represión en la violencia anarquista, el capitán general Despujol se lamentaba de «los continuos y violentos ataques que desde hace tiempo a ellos como a mí mismo nos ha venido dirigiendo la prensa revolucionaria tanto nacional como extranjera, haciéndonos objeto del odio y venganza de sus secuaces sino también por los innumerables anónimos que se nos han enviado amenazándonos de muerte si proseguía la jurisdicción de guerra en sus laudables propósitos».⁹

Este primer gran desencuentro entre el estamento militar y buena parte de la opinión pública catalana, poco después de los primeros asaltos a periódicos y pocos meses antes del Desastre colonial y de la aparición de la Lliga regionalista como alternativa de regeneración política en el Principado, coincidió con una intensificación de la presencia castrense en los conflictos sociales. En mayo de 1901 se produjo en Barcelona el primer conato de huelga general proletaria reivindicativa de la jornada de ocho horas, que fue cortado de raíz con la proclamación del estado de guerra. En febrero de 1902, la nueva huelga general sindicalista motivó otra declaración de la ley marcial, que en esta ocasión se mantuvo hasta mediados de octubre. El rebrote del terrorismo anarquista en 1904-1909 reabrió la vieja polémica sobre la eficacia de la policía gubernativa, que ya había enfrentado al Gobierno con las «fuerzas vivas» de Barcelona durante la década anterior. Pero los primeros triunfos electorales de la Lliga y las críticas catalanistas a la inefficiencia del Ejército a partir de 1902 generaron tensiones suplementarias que se

XIX en España, Barcelona: Casa Editorial Seguí, ¿1932?, p. 375-380; Ramón SEMPAU, *Los victimarios. Notas relativas al proceso de Montjuich*, Barcelona: Manent y Cía., 1900, p. 274-420 y Federico URALES (seud. de Joan Montseny Carret), *Mi vida*, Barcelona: Publicaciones de La Revista Blanca, 1930, vol. I, p. 79-87 y 98-202 (cartas de los ejecutados).

9. Informe del capitán general Ignacio Despujol (4-X-1897), en Archivo General Militar de Segovia (AGM), 2ª Sección, 12ª División, leg. nº 151.

manifestaron a partir de ese año en las primeras violencias militares contra nacionalistas vascos y catalanes.¹⁰ Los asaltos a redacciones de periódicos considerados antimilitaristas o separatistas, que menudearon en los años anteriores y posteriores al Desastre y culminaron en los sucesos, protagonizados en 1905 por el sector más extremista de la joven oficialidad, con el apoyo del alto mando y el aliento del rey,¹¹ pretendían no sólo vindicar el honor mancillado en una coyuntura especialmente sensible, sino reivindicar un fuero militar autónomo, que se justificaba por la sacrificada intervención del Ejército contra los movimientos huelguísticos de 1901 a 1903. A partir de ese momento, la creciente intromisión militar en la vida política (y especialmente en cuestiones de orden público, como lo atestiguó su «intervención salvadora» de 1909) corrió pareja al desencanto de buena parte de la oficialidad por el deterioro de su situación socioeconómica y las continuas muestras de favoritismo del alto mando, del rey y del Gobierno en cuestión de recompensas y ascensos, sobre todo en lo relacionado con la campaña marroquí.

10. Por ejemplo, el ataque de un grupo de oficiales a manifestantes «bizkaitarras» en Bilbao y la detención de tres civiles en Barcelona por ultrajes a la bandera en V-1902, o la irrupción de otro grupo de militares en la Universidad de Barcelona en noviembre de ese año como respuesta a la campaña de los estudiantes catalanistas contra el decreto de enseñanza en castellano.

11. Pueden reseñarse los ataques a los diarios madrileños *El Resumen* (órgano del Partido reformista del general López Domínguez) y *El Globo* los días 14 y 15-III-1895, a *El Heraldo* en IX-1895, *El Reconcentrado* de La Habana el 12-I-1898, *El Noticiero Turolense* el 26-VI-1899, *El Progreso* de Játiva el 5-V-1900, *El Telégrafo* de Tenerife en octubre de ese año, el ataque de marinos al carlista *El Correo de Guipúzcoa* de San Sebastián el 31-VIII-1901 y la incursión de diez oficiales del Regimiento de Vizcaya contra el semanario ácrata *La Humanidad Nueva* de Alcoy el 27-I-1906, que desembocó en un conato de motín popular. Referencias de los asaltos al *Cu-Cut!* y *La Veu*, en Pedro GÓMEZ APARICIO, *Historia del Periodismo español*, Madrid: Editora Nacional, 1974, vol. III, p. 221-230; Carlos SECO SERRANO, *La España de Alfonso XIII. El Estado y la política (1902-1931). Vol. I: De los comienzos del reinado a los problemas de la posguerra, 1902-1922*, tomo XXXVIII de la *Historia de España Menéndez Pidal*, Madrid: Espasa-Calpe, 1995, p. 67-72; Juan Carlos LOSADA, «Asalto al catalanismo: *Cu Cut!*», *La Aventura de la Historia*, nº 85, noviembre 2005, p. 28-34; información del Estado Mayor del 4º Cuerpo de Ejército (4-XII-1905) y telegramas de apoyo de los capitanes generales de 25/30-XI y 1/4-XII-1905, en Servicio Histórico Militar de Madrid (SHM), Archivo General Militar, 2ª Sección, 4ª División, leg. 169, y despacho de Nicolson al marqués de Lansdowne (Madrid, 27-XI-1905), en National Archives (Kew, Surrey), Foreign Office (NA.FO), leg. 72/2210.

Pero los asaltos al *Cu-Cut!* y *La Veu* no tuvieron sólo trascendentales consecuencias de orden político (entre otras, como es bien sabido, la hostilidad catalanista hacia el estamento militar y el arranque del movimiento de autodefensa «solidarista»), sino que marcaron un importante giro en la percepción de los problemas del orden público por parte de la ciudadanía catalana. A pesar de que las garantías constitucionales quedaron suspensas en Barcelona hasta mediados de abril de 1906, las bases «solidaristas» insistieron en sus reclamos de seguridad y presionaron al Gobierno central con el fin de que abordase una reforma en profundidad de sus órganos de Policía. La rivalidad suscitada entre el gobernador civil Ángel Ossorio por un lado y el Ayuntamiento y la Diputación de Barcelona (con el apoyo de las corporaciones patronales representadas en el Comité de Defensa de la ciudad) por otro derivó en un reforzamiento de la Policía gubernativa que tuvo su contrapartida en la organización de una Policía paralela (la Oficina de Investigación Criminal) en el verano de 1907 y en la constitución del Somatén barcelonés, que fue presentado como garantía de autodefensa contra el movimiento obrero revolucionario y el republicanismo, pero también como baza de fuerza a interponer en las cada vez más tensas relaciones del Gobierno de Madrid con el Ejército.

Durante la segunda mitad de la década de los diez, las «bombas de Barcelona» fueron erosionando gravemente la imagen del Gobierno central y de las autoridades gubernativas. La Semana Trágica de julio de 1909 comportó un nuevo fracaso del civilismo en favor del naciente poder militar: en la dramática reunión de la Junta de Autoridades convocada el 26 de julio, cuando la rebelión se encontraba en su punto álgido, se suscitó la tan temida cuestión de quién debía asumir el mando en caso de flagrante sedición. Aunque el gobernador Ossorio mostró su intención de continuar en el cargo, el presidente de la Audiencia, Elpidio Abril, y el capitán general, Luis de Santiago y Manescau, dejaron bien claro que el fin político y antipatriótico del paro hacía necesaria la declaración de la ley marcial, que se hizo efectiva poco después del mediodía a pesar de

la firme oposición de Ossorio, quien ante la presión concertada del ministro de la Gobernación Juan de la Cierva y del Ejército, dimitió molesto por el recorte de sus poderes por la Junta de Autoridades y por no haber podido imponer su plan de restablecimiento del orden público con recursos exclusivamente policiales.¹² Con todo, algunos testigos presenciales destacaron la indecisión del Ejército y la «falta de unidad de acción de los agentes de Seguridad y Guardia Civil por un lado y las tropas por otro».¹³ Sólo la llegada de unidades de refresco procedentes de Valencia, Zaragoza, Pamplona y Burgos, más fiables e intensamente aleccionadas para ir a yugular una supuesta rebelión catalanista, permitió por fin controlar la situación. Aunque la Justicia militar aplicó a discreción la Ley de Jurisdicciones en pleno estado de guerra,¹⁴ ni el Ejército, ni el Somatén ni las policías estatal y privada de la Diputación salieron bien libradas a ojos de la opinión pública. La rebelión barcelonesa había evidenciado la incapacidad de respuesta inmediata de los medios de represión estatal y «particular» ante un levantamiento

12. La propuesta de declaración del estado de guerra, en conferencia de la Cierva a Ossorio (26-VII-1909, 10:30 h.). El telegrama de dimisión de Ossorio a la Cierva, comunicando la cesión del mando gubernativo al presidente de Sala, Mariano Enciso (26-VII, 14,35 h.), en Archivo General del Palacio Real de Madrid (AGP), caja 15418, exp. nº 8. La carta oficial de renuncia de Ossorio y la carta personal a Maura (26-VII-1909) lamentándose de la merma de la autoridad civil, en Archivo de la Fundación Antonio Maura (AFAM), Archivo Antonio Maura, Correspondencia privada, leg. 80. Sobre la discutible actitud de las autoridades gubernativas y militares en este trance decisivo, véase Salvador CANALS, *Los sucesos de España en 1909. Crónica documentada*, Madrid: Imp. Alemana, 1910, vol. I, p. 188-202.

13. Ángel CASTRO, «Sucesos de Barcelona del 26 al 31 de Julio de 1909» (Barcelona, 12-VIII-1909), en Real Academia de la Historia (RAH), Archivo Natalio Rivas, leg. 11/8890.

14. Según datos facilitados por la Cierva, los 216 Consejos de Guerra ordinarios instruidos en dos semanas y los cinco juicios sumarísimos que se desarrollaron del 1-VIII-1909 al 19-V-1910 se desglosaron en 739 causas con 1.725 procesados. Las vistas arrojaron como balance 98 multas, 584 absoluciones, 214 rebeldías, 110 inhibiciones y 31 pendientes de fallo, además de 40 destierros de extranjeros (de 25 franceses, cinco italianos, dos portugueses y ocho sudamericanos) 67 destierros de españoles fuera de Barcelona, 68 cambios forzados de domicilio (en su mayoría de anarquistas), 85 arrestos, 39 penas de prisión correccional, 13 de prisión mayor, 16 de reclusión temporal, 59 condenas a cadena perpetua y 17 sentencias a muerte, de las que se ejecutaron cinco a partir del 13-VIII-1909. Sobre la represión judicial, véase S. CANALS, *Los sucesos de España en 1909*, vol. I, p. 206-214 y Pedro VOLTES BOU, *La Semana Trágica*, Madrid: Espasa-Calpe, 1995, p. 158-163 y 193-198. El decreto de amnistía por los sucesos de VII-1909 fue firmado el 17-II-1910 (*Gaceta* del 23).

EL EJÉRCITO Y EL ORDEN PÚBLICO DURANTE LA RESTAURACIÓN

urbano de carácter masivo. La descoordinación y el debilitamiento de los resortes del poder estatal, fomentados por la rivalidad y la divergencia de posturas existentes entre el gobernador civil Ossorio y el ministro la Cierva, provocaron la práctica desaparición de la autoridad gubernativa, un vacío de poder en los momentos críticos de la algarada, y no pocas dificultades para la asunción eficaz del mando por los militares. El capitán general Santiago proclamó el estado de guerra con el beneplácito de Madrid, pero buena parte de la guarnición se encontraba ausente y el resto no mostró una fidelidad a toda prueba. El mando castrense no pudo hacer efectivo su poder hasta la llegada de refuerzos, deslegitimando de este modo las medidas excepcionales adoptadas, que no sirvieron sino para encender aún más los ánimos violentos de las masas populares. Una vez dominada la situación, el Gobierno concedió amplias prerrogativas al Ejército para la represión, que éste emprendió sin contemplaciones ni interferencias, precipitando el menoscabo del poder civil y un paralelo incremento del poder militar. Esta era la lógica consecuencia de las exigencias de una oficialidad persuadida desde inicios de la década de que sólo el Ejército estaba en condiciones de hacer frente a la desintegración de la sociedad, para lo cual se mostraba dispuesta a pasar por encima del sistema político si era necesario.

El movimiento juntero y el agravamiento de la crisis política (1917-1918)

Durante la oleada de agitación social y política producida por la Gran Guerra, el Estado liberal fue perdiendo el control de los ámbitos social, político e intelectual, y hubo de acentuar su capacidad de respuesta, ya fuera mediante la cooptación de las fuerzas opositoras más moderadas o la represión de las más extremistas. Pero su control, al hacerse más extenso, se hizo más difuso, y hubo de aceptar de grado o por fuerza una concurrencia social y corporativa en los asuntos del orden público que amenazó su propia autoridad. El sistema de control social de la Restauración experimentó entonces un lento y progresivo desmoronamiento, caracterizado por la inefica-

cia para afrontar los nuevos modos de protesta sociopolítica, por la insubordinación de alguno de sus organismos esenciales de vigilancia pública (el Ejército), y por la retirada de confianza por parte de sectores significativos de la élite social dominante. Ello acentuó el aislamiento y la degradación de las instituciones de seguridad, que cayeron en actitudes de rebeldía corporativa, una de las cuales estuvo vinculada con el fenómeno de las Juntas Militares de Defensa, que surgieron a mediados de 1916 en Barcelona y en otras guarniciones catalanas como un intento de defensa corporativa de un sector del Ejército frente al deterioro de sus condiciones de vida y los abusos en los procedimientos de ascenso y otorgamiento de recompensas. A inicios de 1917, las Juntas se extendieron con gran éxito por toda España, salvo en Madrid. Más que un golpe de estado o una revolución, el fenómeno «juntero» puede ser interpretado como una típica «rebelión de burócratas»,¹⁵ cuyos pronunciamientos pasivos y sus plantes colectivos, apoyados o bien manipulados por el rey, tenían todas las características de una presión sobre el poder civil. Su lenguaje era regeneracionista, antiturnista, antipalaciego y antiafricanista. Denostaban el sistema parlamentario y exigían respeto a la institución militar, «verdadera médula de la Patria».

En principio, las Juntas fueron del agrado del capitán general de Cataluña Felipe Alfau, ya que cuando le presentaron el reglamento a inicios de 1917 animó a los oficiales en sus reivindicaciones. Incluso el ministro de la Guerra Agustín Luque las quiso utilizar para sus propias ambiciones personales. Las Juntas no crearon especiales problemas hasta que con la revolución rusa de marzo de 1917 el rey temió que su misma existencia fuera una amenaza directa contra la Monarquía. Fue entonces cuando el conde de Romanones ordenó a Alfau su disolución en Barcelona a inicios de abril. Tras un intento de liquidación del movimiento y el arresto el 26 de mayo en Montjuïc de la Junta Superior radicada en Barcelona, el malestar estalló de improvi-

15. Juan Antonio LACOMBA, *La crisis española de 1917*, Madrid: Ed. Ciencia Nueva, 1970, p. 113.

EL EJÉRCITO Y EL ORDEN PÚBLICO DURANTE LA RESTAURACIÓN

so el 1º de junio con un duro manifiesto de la Junta suplente, que, además de un pronunciamiento interno, se interpretó como un verdadero ultimátum al poder civil si la Junta Suprema no era liberada *ipso facto*. En dicho documento se establecían planes para el corte de comunicaciones con Barcelona si el Gobierno decidía el envío de tropas adictas, y el asalto de las Capitanías Generales y de los Gobiernos Militares, a cuya cabeza se colocarían jefes dispuestos al reconocimiento de las Juntas y a la aceptación de sus reivindicaciones.¹⁶ Pocas horas después, el nuevo capitán general José Marina dejó en libertad a los detenidos, asumiendo toda la responsabilidad.¹⁷ La sedición «juntera» de Barcelona fue considerada como un desafío al Estado y como una verdadera ruptura constitucional y legal del régimen restauracionista. No resulta, por ello, extraño que las Juntas fueran apoyadas en principio por los catalanistas, los republicanos y las organizaciones obreras, que las contemplaban como una vía fiable para el derrocamiento de la Monarquía. Craso error. Tras la dimisión de García Prieto, el Gobierno conservador de Dato estabilizó la situación al legalizar el Reglamento de las Juntas el 12 de junio y suspender el día 25 las garantías constitucionales en toda España, lo que le permitió tener las manos libres para desplegar una política represiva extremadamente violenta durante la huelga general de agosto¹⁸. Tras

16. Véase «Orden del movimiento insurreccional enviada a las Juntas Regionales de Defensa por la Superior» (1-VI-1917), en J.A. LACOMBA, *La crisis española de 1917*, p. 134-135. La comunicación de los jefes de Cuerpo al general Marina de misma fecha, en Emilio MOLA VIDAL, «El pasado, Azaña y el porvenir», en *Obras Completas*, Valladolid: Lib. Santarén, 1940, p. 1.005-1.008. Juan de la CIERVA PEÑAFIEL, *Notas de mi vida*, Madrid: Instituto Editorial Reus, 1955, p. 183 sospecha que los abundantes contactos de representantes del Ejército con el rey ese verano se centraban en la preparación de un golpe de Estado. Un muy reciente análisis histórico de las Juntas, en Ana Isabel ALONSO IBÁÑEZ, *Las Juntas de Defensa Militares (1917-1922)*, Madrid: Centro de Publicaciones del Ministerio de Defensa, 2003.

17. Comunicación del general Marina al general Aguilera (1-VI-1917), en SHM, Sección Archivo de Documentación de la Guerra de Liberación Nacional, leg. 72, carp. nº 13. Véase también Carlos SECO SERRANO, *Militarismo y civilismo en la España contemporánea*, Madrid: Instituto de Estudios Económicos, 1984, p. 257-277 y 1995: 374-382 y Fernando SOLDEVILLA, *El año político. 1917*, Madrid: Imp. y Enc. de julio Cosano, 1918, p. 193-226.

18. Los planes de Dato, quien se decía seguro del apoyo popular al Gobierno, en telegrama de la Embajada francesa en Madrid (16-VII-1917), en *Archive du Ministère des Affaires Étrangères de París (AQO)*, Série Guerre, 1914-1918, vol. 480, p. 3.

este conato de rebelión encabezado por los militares jóvenes contra el sistema tradicional de relaciones entre los partidos gubernamentales y un Ejército controlado por los «generales políticos», las Fuerzas Armadas actuaron por última vez como leal y decisivo garante del orden público frente a los obreros revolucionarios. La utilización desproporcionada de la fuerza armada para reprimir la huelga general se completó con el recurso masivo a los consejos de guerra para depurar las responsabilidades penales de los miles de detenidos por rebelión militar o común.

Estimulado por las renuncias del poder civil ante el deterioro irreversible del orden público, el Ejército iba camino de convertirse en el primer poder de la nación, irrumpiendo progresivamente en la política con la aquiescencia del rey. Las organizaciones patronales y los grupos «de orden», que habían amenazado con tomar medidas de autodefensa ante la crisis del verano de 1917, acogieron con alivio la intervención decisiva del Ejército, la Guardia Civil y las fuerzas de orden público, que fueron premiadas con abundantes homenajes y «suscripciones populares». Una práctica de colaboración que se intensificaría en los años siguientes, muchas veces al margen de las autoridades y de los conductos oficiales, sobre todo cuando, alarmados por el creciente vacío de la autoridad estatal, los grupos «de orden» y sus subordinados, que hasta entonces habían confiado su seguridad física a los instrumentos tradicionales de control social, trataron de garantizar su supervivencia a través del apoyo al poder militar en detrimento del poder civil, la movilización creciente de los «ciudadanos en armas» (el Somatén de la ciudad de Barcelona fue constituido oficialmente y reglamentado bajo control castrense en enero de 1919) y, por fin, el recurso al estado de excepción permanente con el apoyo al pronunciamiento de septiembre de 1923.

El año clave: los tres asaltos al poder civil de 1919

La errática actuación de las autoridades civiles y militares en la resolución de los problemas de orden público tuvo ocasión de mani-

EL EJÉRCITO Y EL ORDEN PÚBLICO DURANTE LA RESTAURACIÓN

festarse en varias ocasiones en 1919: en enero con motivo de la ofensiva nacionalista a favor de la autonomía integral, en marzo-abril con la agitación obrera suscitada por el conflicto de «La Canadiense», y en noviembre-diciembre con la ofensiva conjugada de la patronal y de las juntas militares contra la lenidad gubernamental frente a la deriva revolucionaria de la CNT. El poder civil salió de todas ellas muy malparado, brindando con su progresivo desistimiento un ancho espacio para la intromisión castrense en los asuntos de carácter gubernativo.

Durante el mes de enero de 1919, en el momento en que la Asamblea de la Mancomunitat decidía la aprobación del Estatuto de Autonomía en el ambiente de efervescencia motivado por el final de la Gran Guerra y las promesas de Wilson, menudearon los incidentes callejeros entre civiles y militares en Barcelona, que pusieron a la oficialidad en virtual pie de guerra. Al menos desde el asalto al *Cu-Cut!* se había ido forjando en la ciudad condal una especie de «partido militar», articulado en «cadenas de amistad o de lealtad, de simpatía o de concurrencia en las soluciones para el país». Bajo la dirección de los capitanes y comandantes de la guarnición reunidos en el Centro del Ejército y de la Armada de la Plaza de Cataluña, este «partido» decidió actuar en la calle (de forma directa o a través de grupos «unionistas» como la Liga Patriótica Española) contra la agitación catalanista, y poco a poco fue fiscalizando las decisiones de los capitanes generales, hasta convertirse en una alternativa tácita de poder en Cataluña, cuando fue centralizando todos los resortes del orden público, apoyando al movimiento «juntero» y asediando al poder civil.

A última hora del día 16 de enero, el capitán general Joaquín Milans del Bosch obtenía del Gobierno la suspensión de las garantías constitucionales en Barcelona, medida que se prolongaría casi sin interrupciones hasta fines de marzo de 1922. Al mismo tiempo, se levantó la prohibición oficial de organizar milicias urbanas, lo que indujo a la Lliga a apoyar la constitución del Somatén barce-

lonés.¹⁹ El día 18 de enero de 1919, un caracterizado dirigente «juntero», el comandante Rafael Espino Pedrós, comunicaba a Julio Amado, director de *La Correspondencia Militar*, que «la gente» –es decir, la guarnición de Barcelona– estaba «deseando echarse a la calle a pegar tiros».²⁰ La tensión aumentó cuando la Mancomunitat aprobó el proyecto de Estatuto Catalán el día 25. Los representantes de la guarnición se reunieron en el Círculo Militar para dar una respuesta contundente a los desafíos de ciertos elementos catalanistas exaltados. Los militares, sobre todo los más jóvenes, contemplaban con creciente aversión las manifestaciones callejeras de tono catalanista, y se declaraban prestos a repetir, si era necesario, incidentes violentos como los que desembocaron en el asalto al *Cu-Cut!*. En nombre de la guarnición, los generales Perales y Cortés amenazaron con tomarse la justicia por su mano si el gobernador González Rothwos no prohibía la exhibición de símbolos catalanistas y decretaba la clausura de instituciones como el CADCI. En la mañana del domingo 26, Milans del Bosch no tuvo otra opción que ordenar el acuartelamiento de todos los oficiales durante 48 horas para evitar una reacción sangrienta que no se descartaba el derribo violento del Gobierno. Ante estas presiones, Romanones comenzó a reconsiderar su compromiso autonomista, y en un tenso debate en el Congreso advirtió a Cambó que sería inexorable en el cumplimiento de la ley. Por fin, el día 28, González Rothwos hizo público un bando que prohibía la ostenta-

19. Jesús PABÓN y SUÁREZ DE URBINA, *Cambó*, Barcelona: Alpha, 1952-1969, vol. 2-I, p. 94-95.

20. Conferencias telefónicas entre militares «junteros» de Madrid y Barcelona con motivo de la crisis de 1918-1919, en RAH, Archivo Romanones, leg. 20, exp. nº 18. En otra conferencia mantenida con Amado el 25-I-1919, el comandante Espino reconocía que la oficialidad continuaba «muy soliviantada» por las exhibiciones catalanistas: «Estamos todos esperando, arma al brazo, hasta ver qué resoluciones se toman, y el lunes veremos lo que sucede [...] Los obreros, hasta ahora, no se han metido con nosotros. Todo es obra de los separatistas». Espino advertía al Gobierno a través de Amado que «si el lunes [28] a las cuatro de la tarde no ha terminado esto de los lazos, barretinas, etc., etc., lo terminaremos nosotros». La conversación finalizaba de la siguiente manera: [Amado:] «¿Y qué haréis vosotros?». [Espino:] «Terminarlo todo a estacazo limpio. Pero dando arriba». La alusión a la Asamblea de la Mancomunidad e incluso al Gobierno Romanones resultaba evidente.

EL EJÉRCITO Y EL ORDEN PÚBLICO DURANTE LA RESTAURACIÓN

ción pública de símbolos catalanistas, y en una decisión que pretendió ser salomónica, clausuró tanto los locales del CADCI como los de la Liga Patriótica Española.²¹

La agitación nacionalista no había logrado extenderse más allá de Barcelona cuando la huelga de La Canadiense, iniciada el 5 de febrero, clausuró abruptamente la polémica autonomista, al poner en primer plano la agitación laboral sobre la querella política. Desde su peculiar perspectiva, el agregado militar de la Embajada francesa revelaba la oportunidad de este suceso, que ofreció al Ejército la excusa adecuada para intervenir enérgicamente en el pleito catalán: «los oficiales de la guarnición de Barcelona, indignados por la manifestaciones antiespañolas, y hartos de verse injuriados diariamente, buscaban un medio radical para hacer callar y vengarse de los catalanes. Había sólo uno: el estado de guerra».²² La huelga abrió el camino a la más aguda crisis de relaciones entre políticos y militares desde el pleito «juntero» de 1917: las sesiones de Cortes fueron suspendidas el 27 de febrero, y ante las presiones de la guarnición de Barcelona, el Ejecutivo declaró de mala gana el estado de guerra en la tarde del 12 de marzo, aunque rogó a Milans prudencia en su aplicación.²³ Sin embargo, el capitán general aprovechó la circunstancia para actuar con todo rigor: Barcelona fue dividida en sectores, y quedó ocupada por el Ejército con el apoyo del recién creado Somatén. Tres millares de trabajadores militarizados que no acudieron al trabajo fueron detenidos y sometidos a la jurisdicción cas-

21. Telegramas del ministro de la Gobernación al gobernador civil (26 y 28-I-1919) autorizando el registro de los locales de la Liga Patriótica Española y del CADCI, y pidiendo la suspensión de ambas entidades, en RAH, Archivo Romanones, leg. 12, exp. nº 31.

22. «L'armée et la question catalane», informe del coronel Joseph Raymond Auguste Tissrey al *Deuxième Bureau de l'État Major de L'Armée* (1-II-1919), en AQO, Série Z, Europe, 1918-1929, Espagne, leg. 44, p. 113-119.

23. Conferencia telegáfica del ministro de la Guerra con el capitán general de Barcelona (12-III-1919), en RAH, Archivo Romanones, leg. 20, exp. nº 5. Sobre la declaración del estado de guerra, véase también Soledad BENGOCHEA, *Organització patronal i conflictivitat social a Catalunya. Tradició i corporativisme entre finals de segle i la Dictadura de Primo de Rivera*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994, p. 196-197.

trencé por Milans y el recién nombrado gobernador militar, general Martínez Anido, abanderados de la postura inflexible de una burguesía que creía encontrarse ante una edición corregida y aumentada de los tumultos de 1917. A pesar de las maniobras obstrucciónistas de los mandos militares, la disposición al diálogo de las autoridades civiles permitió llegar a un acuerdo de principio el 17 de marzo. Al día siguiente pudo levantarse el estado de guerra, y la huelga finalizó el 19 con un laudo favorable para los obreros. El capitán general presentó airadamente su dimisión ese mismo día, en muestra de desacuerdo con la política conciliatoria propiciada desde el Gobierno, la cual, según su testimonio, le había puesto en situación desairada ante los oficiales «junteros», ya suficientemente caldeados por la agitación catalanista. Precisamente por estas razones, Romanones no se atrevió a confirmar un cese de funciones que hubiese sin duda levantado la fronda entre la guarnición y la patronal barcelonesas.²⁴

El catalanismo no opuso ninguna resistencia a esta peligrosa deriva militarista del orden público: temerosa de una revolución social, la Lliga se vio obligada a mitigar sus ansias autonomistas

24. Carta de 19-III-1919 de Milans al ministro de la Guerra, Diego Muñoz Cobo, en la que recuerda que el conflicto se había iniciado el 21-II, y sólo el 9-III se había decretado la movilización de los trabajadores. Fue el peligro de que su actitud levantísca afectara a los soldados lo que le indujo el 12-III a declarar un estado de guerra demandado por «la mayor parte de la población y todo el elemento militar», aunque la medida fue entorpecida por la gestión de Morote, Montañés y Doval ante los huelguistas. Al tiempo, presentaba su dimisión si el Gobierno no accedía a otorgarle plenos poderes (RAH, Archivo Romanones, leg. 96, exp. nº 38; RAH, Archivo Dato, carpeta nº 83 y Fernando SOLDEVILLA, *El año político. 1920*, Madrid: Impta. y Enc. de Julio Cosano, 1921, p. 35-37). Sobre el desarrollo de este conflicto, véanse, entre otros, Albert BALCELLS, *El sindicalismo en Barcelona, 1916-1923*, Barcelona: Nova Terra, 1965, p. 74-93; Albert BALCELLS, Enric PUJOL y Jordi SABATER, *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1996, p. 167-174; Adolfo BUESO, *Recuerdos de un cenetista. De la Semana Trágica (1909) a la Segunda República (1931)*, Esplugues de Llobregat: Ariel, 1976, p. 110-113; Josep M. HUERTAS CLAVERÍA, Salvador Seguí, «*El noi del sucre*». *Materials per a una biografia*, Barcelona: Laia, 1982, p. 181-184; Gilles LAPOUUGE y Jean BECARUD, *Los anarquistas españoles*, Barcelona: Laia, 1973, p. 94-96; Baltasar PORCEL, *La revuelta permanente*, Barcelona: Planeta, 1978, p. 131-136 y Josep TERMES, *De la revolució de setembre a la fi de la guerra civil (1868-1939)*, vol. VI de la *Historia de Catalunya* dirigida por Pierre Vilar, Barcelona: Edicions 62, 1987, p. 299-300.

EL EJÉRCITO Y EL ORDEN PÚBLICO DURANTE LA RESTAURACIÓN

ante el desafío sindicalista, y optó por una aproximación a los círculos castrenses que pudieran garantizar el mantenimiento del año-rado «orden social» abandonando en manos de la izquierda las reivindicaciones catalanistas. Más en concreto, comenzó a alentar de forma creciente la intromisión en la toma de decisiones políticas por parte del capitán general, quien se mostró dispuesto a impulsar el Somatén barcelonés a espaldas del Gobierno, y a ampliar la cobertura dada a bandas parapoliciales como la que lideraba desde inicios de 1918 el ex-agente de policía Manuel Bravo Portillo, turbio personaje relacionado con miembros de la Lliga como Josep Bertrán y Musitu y con el jefe de Estado Mayor de la Región, general Manuel Tourné Esbry, que pudo actuar con total impunidad gracias al control militar de los resortes gubernativos.²⁵ Amparada por una opinión conservadora atemorizada por la agitación sindicalista, la Capitanía General alentó bajo cuerda una campaña de des prestigio de la Policía gubernativa, enfrentando a Bravo Portillo con el jefe superior de Policía Gerardo Doval, quien advirtió al Gobierno que el ex-agente actuaba con absoluta impunidad, en competencia con los cuerpos de seguridad del Estado y tratando de convencer a las autoridades militares y a las «fuerzas vivas» de la ciudad de la presunta complicidad de la Policía oficial con los sindicalistas.

Envalentonada por el reciente triunfo en el paro de febrero-marzo, la CNT cayó en las provocaciones tendidas por el capitán

25. En unas declaraciones realizadas para *El Sol* a inicios de V-1919, es decir, poco después de su estancia en Barcelona, Gerardo Doval señaló que la Policía de Bravo Portillo, dirigida de hecho por el general Tourné, era «la misma que en pasados tiempos fue la palanca de espionaje alemán, la culpable del torpedeoamiento vil de nuestra marina mercante». Doval acusaba a Tourné de ser el culpable del des prestigio de la Policía Gubernativa, al dar a su amigo Bravo Portillo una autoridad que sólo podían ejercer personas sin tacha. Mientras tanto, amigos alemanes del ex-policía propugnaron el bolchevismo práctico «que no deja de tener su intervención en los asesinatos patronales» (cit. por José GRANADOS DE SILES, *Anarquismo y sindicalismo catalán. Declaraciones de D. Gerardo Doval, ex-jefe de la Policía de Barcelona, escrito por —*, Madrid: Hijos de Tomás Minuesa impresores, 1919, p. 12 y 14 y Mauro BAJA-TIERRA, *Quiénes mataron a Dato*, Barcelona, Jasón, 1931, p. 158). La entrevista realizada a Doval fue censurada por el Gobierno Maura.

general y convocó el 24 de marzo una nueva huelga general para reclamar la liberación de los obreros encarcelados por la anterior movilización, hasta entonces retenidos abusivamente por las autoridades militares.²⁶ El estado de guerra volvió a ser declarado el día 24, mientras que Milans era instruido de esta manera por el ministro de la Guerra: «Tiene usted completa libertad para proceder con todo rigor y energía [...] presentada la batalla, hay que darla enérgicamente».²⁷ El martes 27, unos 8.000 integrantes del Somatén patrullaron las calles armados de fusiles y con un brazalete rojo como distintivo. La creciente ineeficacia de la intervención exclusivamente militar para controlar las huelgas (en especial, el uso abusivo del estado de guerra y los ejemplos puntuales de indisciplina entre la clase de tropa) indujo al Ejército a patrocinar este tipo de soluciones alternativas de defensa pública que pudieran volcar en su favor el pulso iniciado con el poder civil. De este modo, el capitán general de Cataluña hizo uso de sus atribuciones en plena suspensión de garantías para levantar la prohibición del despliegue somatenista en la capital catalana.²⁸ En lo sucesivo, sometida a la omnipresente tutela castrense, la tradicional institución de voluntariado armado rural mudó notablemente de objetivos, adaptándolos a los requerimientos de una conflictividad urbana especialmente intensa y multifacética. El Somatén barcelonés no fue un instrumento de los militares contra la burguesía nacionalista, sino que surgió con el consentimiento de

26. El fracaso de las negociaciones, en carta de Josep Monegal a Maura (16-IV-1919), en AFAM, Archivo Antonio Maura, Correspondencia privada, leg. 69, carp. nº 6. Al parecer, el 25-III Romanones presentó su dimisión a raíz de los primeros choques cívico-militares sobre la oportunidad de militarización de los obreros por el rebrote de la huelga de La Canadiense (telegramas de Barcelona y Madrid, 25-III-1919, en AQQ, Série Z, Europe, 1919-1929, Espagne, leg. 41, p. 126-130 y Conde de ROMANONES, *Notas de una vida (1912-1931)*, Madrid: Espasa-Calpe, 1947, vol. III, p. 161-163).

27. Cit. por Gabriel CARDONA, *Los Milans del Bosch, una familia de armas tomar. Entre al revolución liberal y el franquismo*, Barcelona: Edhasa, 2005, p. 272.

28. Los primeros pasos del Somatén de Barcelona, en S. BENGOCHEA, *Organització patronal i conflictivitat social a Catalunya*, p. 213-216 y Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA y Fernando del REY REGUILLO, *La defensa armada contra la revolución. Una historia de las "guardias cívicas" en la España del siglo XX*, Madrid: CSIC, 1995, p. 71-103.

EL EJÉRCITO Y EL ORDEN PÚBLICO DURANTE LA RESTAURACIÓN

ambas fuerzas para combatir la ofensiva reivindicativa de la clase obrera. Y todo ello sin despertar un excesivo entusiasmo en el poder central, que tras haberse negado por una década a consentir la fundación de un organismo parapolicial independiente de la autoridad gubernativa, veía con preocupación cómo el Ejército asumía ahora la tutela de una institución armada creada por los sectores catalanistas «de orden». Esta colusión entre la burguesía barcelonesa y la corporación militar, en el crispado ambiente de la Barcelona de fines de los años diez, acarreó frecuentes conflictos que acentuaron el des prestigio del poder civil. Si la Lliga agitó, en no pocas ocasiones, el espantajo de la anarquía callejera para demostrar el abandono en que el poder central tenía sumida a la ciudad, los altos mandos locales del Ejército tampoco tuvieron reparos en manipular a su antojo los objetivos sociales y políticos del Somatén. De modo que éste pasó de ser una fuerza auxiliar antisindicalista diseñada para evitar la excesiva implicación militar en tareas represivas, a constituirse en una especie de «Reichswehr Negra», una rama civil oficiosa del Ejército susceptible de ser presentada como baza de presión en los frecuentes pulsos entre la Capitanía General de la 4ª Región y el Gobierno de Madrid.

El mismo día en que el Somatén hizo acto de presencia en las calles de Barcelona, Romanones recibió en su despacho una áspera declaración de los oficiales «junteros», donde se imponían las condiciones en las que el Ejército intervendría en lo sucesivo en las luchas sociales. En el documento se criticaba la utilización sistemática de las Fuerzas Armadas por parte de las autoridades civiles para sustituir a los huelguistas, se exigía el empleo de tácticas represivas eficaces y no se mostraba ninguna voluntad de contemporización con las organizaciones obreras revolucionarias. El texto dejaba traslucir una clara voluntad de tutela de los resortes de la autoridad gubernativa. Un sector de las Fuerzas Armadas parecía dispuesto a continuar la tarea de zapa del poder civil, y propiciar un giro autoritario en la gestión del orden público, tal y como pon-

dría en práctica Martínez Anido en Barcelona muy poco tiempo después.²⁹

El domingo 30 de marzo, al tiempo que se declaraba el estado de guerra en toda España, Milans aprovechó la coyuntura para remitir un comunicado desabrido al gobernador civil Carlos Montañés, por el que se hacía cargo del mantenimiento del orden público sin dar cuenta oficial al Gobierno. El 2 de abril, todos los sindicatos quedaron clausurados, y la mayor parte de sus responsables encarcelados, pero los esfuerzos desesperados de las autoridades gubernativas por zanjar el conflicto mediante la transacción con el sector más moderado de la CNT encolerizaron a las «fuerzas vivas» y a la guarnición de Barcelona, persuadidas de estar perdiendo en los despachos del Gobierno Civil el triunfo que habían alcanzado en la calle.

En la madrugada del día 7 de abril, Montañés rogó a Doval que reclamara a los hermanos Jaime y José Roca, líderes de sindicato del arte textil detenidos el día 5 por la autoridad militar, a fin de resolver el segundo paro barcelonés. El traslado de los Roca a dependencias de la Jefatura de Policía y su ulterior liberación llevó a la oficialidad barcelonesa, representada por el gobernador militar Martínez Anido, a protestar por el hecho, harto discutible, de que los sindicalistas hubieran sido exonerados en contra de las medidas impuestas por el fuero militar. Este incidente, que tenía todos los visos de una provocación para impedir una salida pactada al conflicto, aceleró la ruptura entre los poderes civil y militar, abriendo una crisis sin precedentes. A las siete de la tarde del lunes 7, con la huelga ya finalizada, el presidente de la Junta de Defensa conminó al capitán general a decretar la expulsión inmediata de Montañés y Doval, so pena de

29. El documento en cuestión, con el título «La intervención del ejército en los conflictos sociales», en Carolyn P. BOYD, *La política pretoriana en el reinado de Alfonso XIII*, Madrid: Alianza, 1990, p. 160-161 y 391-395 y Gabriel MAURA GAMAZO y Melchor FERNÁNDEZ ALMAGRO, *Por qué cayó Alfonso XIII. Evolución y disolución de los partidos históricos durante su reinado*, Madrid: Eds. Ambos Mundos, 1948, p. 324-325.

sufrir la misma suerte.³⁰ Antes de finalizar el día, las autoridades gubernativas de Barcelona presentaron a Romanones su dimisión irrevocable, aunque éste les rogó que permanecieran en sus puestos por unos días. El día 8, tras un amago de detención de Montañés y Doval, Milans ofreció al ministro de la Guerra su dimisión, aunque añadía reservadamente, en una amenaza apenas velada, que los generales de la guarnición apoyaban sus iniciativas. El Gobierno hubo de confirmar una vez más al capitán general en su cargo, ante el temor a una sedición «juntera» de alcance imprevisible. Pero Milans impuso al Gobierno como condición de su permanencia la expulsión inmediata de Montañés y Doval. Para forzar esta decisión, el gobernador militar Martínez Anido escribió al ministro de la Guerra Muñoz Cobo una carta personal donde le amenazaba con un «cuartelazo» si no apoyaba a las autoridades castrenses del Principado. Incluso una delegación de militares de la guarnición de Barcelona acudió a visitar al rey el 10 de abril para interceder por Bravo Portillo, mientras que otro grupo intimaba reiteradas veces a Montañés a salir de la ciudad.

Sonaba la hora del repliegue para una autoridad civil que estaba siendo sistemáticamente obstaculizada en sus pesquisas por la rivalidad del Somatén y de las policías privadas a sueldo de la Capitanía y de la patronal, tuteladas éstas por un Ejército que detentaba el poder político *de iure* y *de facto*, y que contaba con el apoyo declarado de buena parte del empresariado catalán. El 14 de abril, el capitán general, presionado por las Juntas, decidió expulsar de la ciudad condal a los, a su juicio, demasiado contemporizadores gobernador civil y jefe superior de Policía, precipitando al día siguiente la caída del gabinete Romanones.³¹ Con este innegable

30. M. BAJATIERRA, *Quiénes mataron a Dato*, p. 159-160 y J. GRANADOS DE SILES, *Anarquismo y sindicalismo catalán*, p. 15.

31. Véase la conferencia del ministro de la Guerra con el capitán general (14-IV-1919, 20:30 h.), en RAH, Archivo Romanones, leg. 20, exp. nº 5. La expulsión de Montañés y Doval, en informe secreto (s.f.) depositado en AQU, Serie Z, Europe, 1918-1929, Espagne, leg. 41, p. 202-204; RAH, Archivo Natalio Rivas, leg. 11/8910, Apuntes de Memorias, 10-II-1920 y S. BENGOCHEA, *Organització patronal i conflictivitat social a Catalunya*, p. 203 ss.

triunfo de la autoridad militar sobre la gubernativa, el Gobierno Civil de Barcelona acabó por transformarse en una simple dependencia de la todopoderosa Capitanía General. El «modelo antillano» aplicado a los problemas sociales y políticos de la ciudad más poblada de España creó un precedente funesto que no hizo sino agravar y extender el militarismo en las altas instancias del Estado. Pero la expulsión de Montañés y Doval no supuso sólo una espectacular derrota del civilismo, cuyo eco condicionaría la actuación de los gobiernos hasta la proclamación de la Dictadura, sino que también fue la confirmación de la quiebra del modelo militarizado de control social que se venía poniendo en práctica en Barcelona desde fines del siglo XIX. Las eventuales actuaciones conciliatorias y represivas impulsadas por los gabinetes de Madrid debían recabar el apoyo de la autoridad castrense, cuya proverbial intransigencia en temas de orden público suponía una hipoteca con la que siempre había que contar. El problema fue que, desde 1917, la obligada aquiescencia militar se transformó en un auténtico veto, y de ahí en un poder paralelo, que fue cobrando autonomía gracias a la debilidad de los gobiernos y al aliento que recibía de las «fuerzas vivas» locales.

El frente antirrevolucionario y antigubernamental esbozado durante la huelga de La Canadiense cobró consistencia hasta transformarse a partir de ese momento en el verdadero poder de Cataluña. El sector más irreducible de la guarnición barcelonesa y los elementos “honrados” de la sociedad local, encabezados por la Federación Patronal, consideraban que la política conciliadora implementada por Romanones les estaba enajenando la victoria en el pleito sociolaboral. Por su parte, la Lliga veía al Ejército como su único valedor ante una situación revolucionaria que el Gobierno había sido incapaz de conjurar, y calculaba que el menoscabo del poder civil que planteaba este conflicto de competencias podía favorecerles a corto plazo en sus aspiraciones de mayor autonomía política y administrativa. Pero su apoyo —y el del Somatén, en gran parte hechura de la *Lliga*— a la política represiva de Milans y de Bravo Portillo estaba lejos de ser incondicional, como se comprobaría en los meses siguientes.

EL EJÉRCITO Y EL ORDEN PÚBLICO DURANTE LA RESTAURACIÓN

Nada más llegar al gobierno a mediados de abril de 1919, Maura propuso a Milans una recuperación paulatina de la autoridad por parte de los nuevos representantes del poder civil en Barcelona. El capitán general se negó de plano, argumentando que había delitos sociales todavía impunes y que «se ha perdido en esta ciudad la memoria de un poder civil enérgico». En consecuencia, el presidente del Consejo renunció a levantar el estado de guerra y a arrebatar los resortes del orden público de manos de los militares.³² El nuevo gobierno presidido desde el 20 de julio por Joaquín Sánchez de Toca y con Manuel Burgos y Mazo al frente del Ministerio de la Gobernación, trató que la «cuestión social» dejase de ser un simple problema de orden público. El 19 de agosto llegó al Gobierno Civil de Barcelona Julio Amado, director de *La Correspondencia Militar* y simpatizante de los oficiales «junteros», con la misión de alcanzar un acuerdo con la guarnición que permitiese suspender estado de sitio imperante en Barcelona. Pero la reanudación de los contactos entre el Gobierno Civil y los sindicalistas indujo al empresariado más intransigente a organizar el 3 de noviembre un *lock-out* con el asentimiento tácito del rey, de las extremas derechas maurista y ciervista y «del partido militar que alienta los recientes sucesos de Marruecos y busca en Barcelona un pretexto para la represión».³³ Abrumado por la lacerante presión de las Juntas y del empresariado catalán, Sánchez de Toca dimitió el 9 de diciembre bajo la presión combinada de los empresarios, las Juntas militares y el rey, sin haber esbozado siquiera la resolución de los problemas sociales en Barcelona. El 29 de diciembre, el conciliador Amado fue sustituido en el Gobierno Civil por el intransigente Francisco Maestre Laborde-Bois, conde de Salvatierra de Álava, quien conformó al general

32. AFAM, legs. 379 bis y 263 y Javier TUSELL, *Antonio Maura. Una biografía política*, Madrid, Alianza, 1994, p. 205-206.

33. Telegrama de Dard, encargado de negocios en Madrid, al *Ministère d'Affaires Etrangères*, 26-X-1919 (*SR de l'État Major de l'Armée, Deuxième Bureau* (10-XI-1919), en Archives Nationales de París (AN), Série F⁷, Activités de révolutionnaires et anarchistes espagnols en Espagne et en France, 1919, leg. 13440.

de la Guardia Civil Miguel Arlegui como jefe superior de Policía de Barcelona, cargo para el que había sido designado en septiembre anterior.

Culminación y ocaso temporal del pretorianismo: la gestión de Martínez Anido en Barcelona (1920-1922)

El atentado contra el empresario Félix Graupera, perpetrado por pistoleros cenetistas el 5 de enero de 1920, dio pie a que Salvatierra declarase la ilegalidad de la Confederación Regional del Trabajo de Cataluña (CRTC), clausurase sus centros y comenzase a detener a sus dirigentes, que continuarían presos hasta mediados de año. El día 6, la Junta de Autoridades acordó la reposición del estado de guerra. Milans redactó un bando concediéndose a sí mismo atribuciones excepcionales, propias de un jefe militar en plaza sitiada. Tal decisión generó una nueva crisis, en la que el presidente del Consejo, Manuel Allendesalazar, exigió al capitán general la revocación de los plenos poderes. Pero hubo de plegarse de nuevo a la presión del gobernador militar de Barcelona Martínez Anido, quien le advirtió de la virtual rebeldía de la guarnición y de los Somatenes de toda la región ante los rumores del posible cese de su jefe supremo. Allendesalazar no tuvo más remedio que ceder de nuevo ante el poder militar y confirmar a Milans en su puesto, tal como se había visto obligado a hacer Romanones en abril del año anterior. A partir de esas fechas, se confirmaría la vocación de los militares «junteros» de crear una suerte de «Capitanía cubana» en Barcelona, con plenos poderes y al margen del control del Gobierno central.³⁴ Sin embargo, la difusión un mes después de la carta de dimisión redactada por Milans el 19 de marzo, donde relataba con pelos y señales la pasividad del Gobierno romanonista en la crisis de la primavera anterior rea-

34. Enric UCELAY-DA CAL, «La repressió de la Dictadura de Primo de Rivera», en *IIes. Jornades de debat El poder de l'Estat: evolució, força o raó*, Reus: Edicions del Centre de Lectura, 1993, p. 177.

EL EJÉRCITO Y EL ORDEN PÚBLICO DURANTE LA RESTAURACIÓN

brió la polémica y obligó a Allendesalazar a presentar al rey el 10 de febrero la destitución del capitán general, a pesar de la resistencia del ministro de la Guerra y de las presiones conjugadas de las Juntas (en concreto del general Tourné, jefe del Estado Mayor de Milans, con el apoyo de la Unión Monárquica Nacional), el Somatén (que proyectó un plante), la patronal (que envió al rey y al presidente telegramas con veladas amenazas de un nuevo *lock-out*), la guarnición de Barcelona (que inició un movimiento de protesta, apoyado por la guarnición madrileña), los gobernadores militares de las provincias catalanas (con mensajes al Gobierno en idéntico sentido), el gobernador civil Salvatierra (que también amenazó con dimitir) y el propio monarca, que apoyó tácitamente a Milans por razones de íntima amistad, pero que se negó a los requerimientos de Martínez Anido para encabezar un golpe de Estado que contaba con el apoyo de la oficialidad de la ciudad condal.³⁵ La contrariedad entre los elementos «de orden» de Cataluña (incluidos catalanistas y UMN) quedó mitigada cuando, pocas semanas después, el gabinete Allendesalazar hizo crisis total, escindido entre los pareceres de sus miembros conservadores y liberales respecto a la terapia más adecuada a aplicar a los problemas de Barcelona.

Llegado al poder a inicios de mayo, Dato sustituyó el 5 de julio en la Capitanía General de Barcelona al liberal Weyler por el desdibujado Carlos Palanca, quien fue depositando la responsabilidad de las cuestiones de orden público en manos del gobernador militar Martínez Anido. Tras el nombramiento el 19 de junio de 1920 del conciliador Federico Carlos Bas como gobernador civil de Barcelona, Dato hubo de plegarse a fines del verano a las exigencias de los

35. El relevo de Milans como capitán general, en RAH, Archivo Natalio Rivas, leg. 11/8910, Apuntes de Memorias, 10-II-1920. El telegrama del rey de 10-II-1920 encareciéndole la renuncia como un deber patriótico, aparece reproducido en G. CARDONA, *Los Milans de Bosch*, p. 282. Soledad BENGOCHEA, «1919, la Barcelona colpista. L'aliança de patrons i militars contra el sistema liberal», *Afers*, nº 23-24, 1996, p. 326 describe estos sucesos como una de las varias insurrecciones frustradas de la guarnición barcelonesa entre la primavera de 1919 e inicios de 1920.

grupos de presión conservadores que reclamaban «autoridad y orden público», e impulsó una política de mayor dureza frente a la CNT. La bomba que colocó en el café Pompeya el 12 de septiembre el agente provocador Inocencio Feced fue la excusa para que las «fuerzas vivas» de Barcelona y las Juntas de Defensa, representadas por el gobernador militar, exigieran la sustitución de Bas por un representante cualificado de las Fuerzas Armadas. De este modo, Martínez Anido fue nombrado gobernador civil en 8 de noviembre.³⁶ Como sus predecesores, Dato había capitulado frente las Juntas de Defensa, ante las que se comprometió a otorgar al nuevo gobernador una completa libertad de acción.³⁷

El nombramiento de Anido (un «general en funciones de gobernador civil», verdadero inspirador en la sombra del *lobby* «juntero» desde tiempo atrás) era la culminación de un largo y tortuoso camino de presiones e imposiciones de las Juntas sobre el poder civil, hasta derivar en un modelo de salvaguardia del orden público que

36. Según el poco fiable testimonio del anarquista Joan Ferrer, cit. por B. PORCEL, *La revuelta permanente*, p. 139, antes de su marcha como gobernador civil, Bas advirtió a una delegación del Sindicato Único: «No vengáis más con reclamaciones a esta casa. Se cometan injusticias, tenéis centenares de prisioneros, os asesinan. Pero dejáros de hablar y prepararos seriamente, porque se prepara algo muy pesado contra vosotros. Vuestra vida no está garantizada». Josep Maria POBLET, *Vida i mort de Lluís Companys*, Barcelona: Pòrtic, 1976, p. 111-112 reseña también esta presunta advertencia de Bas sobre el complot que estaban urdiendo patronos y autoridades, justificada por su voluntad de ser «un gobernador fracasado, pero no un asesino». Por el contrario, Anido se mostraba muy dispuesto a ejecutar ese «trabajo sucio». Sobre el abrupto traspaso de poderes de Bas a Anido, y la dimisión del primero el 6-XI, véanse también Gerald H. MEAKER, *La izquierda revolucionaria en España, 1914-1923*, Barcelona: Ariel, 1978, p. 427-428; José PEIRATS, *Los anarquistas en la crisis política española*, Buenos Aires: Ed. Alfa, 1964, p. 30 e informe del cónsul general A.L. Rowley, (Barcelona, 6-XI-1920), en NA.FO, leg. 371/5493, p. 78-79.

37. Anido reconoció que «el gobierno [Dato] no ha tratado de darme instrucciones, como se ha venido haciendo con anteriores gobernadores» (cit. por Fernando SOLDEVILLA, *El año político. 1921*, Madrid: Imp. y Enc. de Julio Cosano, 1922, p. 105). El propio Dato le dijo que obrara «con entera libertad, pues el Gobierno no creará dificultad alguna a sus iniciativas» (cit. por Juan OLLER PIÑOL, *Martínez Anido. Su vida y su obra*, Madrid: Lib. Gral. Victoriano Suárez, 1943, p. 52-53). Esta actitud de virtual independencia es confirmada en una conversación de Arlegui con el jefe de la Policía Municipal de Barcelona: «diga a los catalanistas que ya han triunfado del todo, porque yo actúo prescindiendo del todo de las órdenes de Madrid; ya ve usted si ha ido bien la cosa» (Manuel RIBÉ, *Memorias de un funcionario*, Barcelona: Marte ediciones, 1963, p. 104).

EL EJÉRCITO Y EL ORDEN PÚBLICO DURANTE LA RESTAURACIÓN

sería aplicado en otras ocasiones. El «modelo barcelonés» trató de ser «exportado» de inmediato a escala nacional cuando, el 25 de noviembre, una delegación «juntera» trató de imponer al gobierno Dato una serie de medidas antiterroristas: que la jurisdicción militar quedara concernida por todo atentado cometido contra la autoridad; que los Gobiernos Civiles más comprometidos en la lucha contra la agitación social fueran regentados por militares (como de hecho hizo Dato al situar como máximas autoridades gubernativas de provincias especialmente conflictivas a jefes militares de reconocido talante autoritario, como el capitán general Miguel Primo de Rivera de forma interina en Valencia y el coronel Rafael Coello en Zaragoza), y que en todas las guarniciones de España se constituyesen «Comisiones secretas» formadas por un comandante, dos capitanes y ocho tenientes para vigilar el desarrollo del «sindicalismo comunista».³⁸ Esta auténtica tutela castrense del orden público se complementaba con otras medidas limitadoras de las libertades ciudadanas: la censura severa sobre la prensa y la detención en masa de sindicalistas sospechosos. En Barcelona, las indicaciones de las Juntas fueron llevadas a la práctica *ipso facto*, hasta convertir al Gobierno Civil de Barcelona en el paradigma de la militarización del orden público deseada por los sectores más conservadores del Principado y de la sociedad española. Martínez Anido comenzó a aplicar sin escrúpulo métodos coactivos de legalidad más que dudosa, como las detenciones masivas, las deportaciones (destacados dirigentes sindicalistas fueron enviados a Mahón a fines de noviembre), los asesinatos inducidos (como el de Layret el 30 de noviembre) o la «ley de fugas»,³⁹ que el propio Martínez Anido justificaba

38. «Renseignement d'Espagne: Attitude des Juntas» (25-XI-1920), en AQO, Série Z, Europe, 1918-1929, Espagne, leg. 21. Queda constancia de que el segundo punto fue puesto en práctica en Valencia, Zaragoza y Barcelona.

39. Los pormenores de la aplicación de este método represivo en Barcelona y Valencia durante el año 1921, en M. BAJATIERRA, *Quiénes mataron a Dato*, p. 202-204; Francisco BASTOS ANSART, *Pistolerismo (Historia trágica)*, Madrid: Espasa-Calpe, 1935, p. 198-202 (más bien favorable a la actuación de Martínez Anido); A. BUESO, *Recuerdos de un cenetista*, p. 134-139; Maximiano GARCÍA VENERO, *Eduardo Dato. Vida y sacrificio de un gobernante*.

como un tratamiento adecuado del problema en términos estrictamente castrenses.

Una de las consecuencias inmediatas de este endurecimiento de la represión oficial y oficiosa fue la paralela radicalización de la CNT, donde la persecución sobre el sector sindicalista más moderado dejó el paso franco a un fugaz control del sindicato por la fracción filobolchevique, que caucionó el asesinato de Dato el 8 de marzo de 1921. Como en la muerte a Cánovas en 1897, este nuevo magnicidio condujo al Gobierno Allendesalazar, presionado desde el Parlamento por republicanos y socialistas en una dura sesión de fines de marzo, a desplegar una actitud más moderada ante los conflictos sociales. La respuesta de las «fuerzas vivas» de Barcelona fue, de nuevo, la movilización de protesta: el 24 de abril, unos 35-40.000 somatenistas, encabezados por el dirigente *lligaire* Josep Bertrán i Musitu, desfilaron ante Martínez Anido, que presidió el acto en representación del rey.⁴⁰ Ante tal exhibición de poderío, el presidente del Consejo se resignó a refrendar una vez más los métodos del gobernador, mientras que la patronal alentaba la «ley de fugas» y potenciaba el Somatén como milicia parapolicial. El plan de acción de Martínez Anido consistía en la coordinación de todos los servicios de Policía en una especie de «mando único antiterrista» gestionado por el general Arlegui, que contaría con redes de

te conservador, Vitoria: Consejo de Cultura de la Diputación Foral de Álava, 1969, p. 340; Jesús HERNÁNDEZ, *Negro y rojo. Los anarquistas en la revolución española*, México: La España Contemporánea, 1946, p. 36-37; Fernando del REY REGUILLO, *Propietarios y patronos. La política de las organizaciones económicas en la España de la Restauración (1914-1923)*, Madrid: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, 1992, p. 541-545; Ricardo SANZ, *Figuras de la revolución española: Durruti, Ascaso, Pestaña, Seguí, Jover Peiró*, Barcelona: Eds. Petrólio, 1978, p. 56; F. SOLDEVILLA, *El año político. 1921*, p. 34-36 y 45-46 y Ramón XURIGUERA, *La represión contra los obreros en Cataluña*, Paris: Association Hispanophile de France, 1937, p. 23-25. M. BAJATIERRA, *Quiénes mataron a Dato*, p. 270-283 contabiliza 35 víctimas de la «ley de fugas», la última de las cuales fue asesinada el 21-IX-1923.

40. Martínez Anido recibió un apoyo especial desde la Cámara oficial de Industria, la Unión Mercantil Hispano-Americanca o los Sindicatos Libres (J. OLLER PIÑOL, *Martínez Anido*, p. 76-78). Véase como prueba el homenaje que recibió el 11-V-1921 de las corporaciones barcelonesas, donde, a decir de J. OLLER PIÑOL, *Martínez Anido*, p. 95, se recibieron más de 100.000 adhesiones individuales.

EL EJÉRCITO Y EL ORDEN PÚBLICO DURANTE LA RESTAURACIÓN

información propias (el famoso «fichero Lasarte»), con el control virtual de otras policías (los Mossos d’Esquadra dirigidos por su fiel subordinado, el coronel Oller Piñol) y con el apoyo en el Sindicato Libre como cobertura legal, política y policial en su lucha contra la CNT. Pero, para ello, el gobernador civil hubo de establecer un contrapoder alternativo al del Gobierno y la Mancomunidad, cuya creciente hostilidad condujo a la larga a su caída.

A fines de junio, el ministro de la Guerra vizconde de Eza viajó a Barcelona para conferenciar con los oficiales de la guarnición sobre una eventual y honrosa partida del gobernador civil, que recibiría en compensación un alto puesto en la Casa del Rey.⁴¹ Eza fracasó totalmente en su misión, puesto que la Junta de Defensa de Barcelona se opuso de modo tajante a esta solución, y amenazó al Gobierno con organizar un plante en toda regla. Sin embargo, el desastre de Annual y la subsiguiente merma de prestigio del Ejército hicieron palidecer la estrella de Martínez Anido. El gobierno de Maura, constituido a mediados de agosto de 1921, ratificó por última vez su confianza en los métodos del gobernador civil de Barcelona, pero el declive de la amenaza confederal llevó, en un proceso que culminaría en febrero de 1922, a la ruptura de la alianza tácita suscrita entre Martínez Anido, el Gobierno central, un sector de la patronal, la Lliga y el Sindicato Libre.

El nuevo Gobierno conservador, presidido por Sánchez Guerra desde inicios de marzo de 1922, emprendió un ambicioso proceso de recuperación de la autoridad perdida en el lustro anterior a manos de los militares. El 30 de marzo se restablecieron las garantías constitucionales suprimidas por Romanones tres años atrás, y se dejó en libertad a los jefes anarcosindicalistas presos o extrañados. El 6 de agosto, ante el rebrote del sindicalismo y del catalanismo de izquierda representado por Acció Catalana, la Diputación dominada por la Lliga pasó a la ofensiva contra el gobernador

41. La baza negociadora del ministro de la Guerra, en informe del agregado militar francés Couverville (26-VII-1921), AQO, Série Z, Europe, 1918-1929, Espagne, leg. 33, p. 136-139.

civil, manifestando públicamente su «enérgica protesta» por la ineeficacia policial ante la reanudación de los atentados. La razón de fondo de esta reprobación era que el prolongado período transcurrido sin garantías constitucionales había favorecido el autoritarismo y la creciente intromisión del poder castrense en las atribuciones de la Mancomunitat, en concreto la colaboración del teniente coronel Oller Piñol, jefe de los Mossos d'Esquadra, con Martínez Anido. Al día siguiente del reproche divulgado por la Diputación, el gobernador civil puso su cargo a disposición del Gobierno, pero Sánchez Guerra hubo de confirmarle en vista del apoyo explícito –con tonos de virtual amenaza sobre el poder civil– expresado por el capitán general Primo de Rivera y el comandante militar de Barcelona, y ante las masivas demostraciones de afecto de los sectores más influyentes de la ciudad: Fomento del Trabajo Nacional, Federación Patronal Catalana, Cámaras de Comercio, Asociación de la Banca, Unión Monárquica Nacional, e incluso los prohombres del partido radical.⁴²

Para consolidar el tambaleante apoyo de una burguesía hastiada del intervencionismo militar, pero aún aterrada por el rebrote de la violencia sindical, Anido y Arlegui volvieron a dar carta blanca a las actividades homicidas de los pistoleros del Libre. El 25 de agosto, Ángel Pestaña resultó alcanzado por unos disparos en Manresa, y sólo la intervención personal del ministro de la Gobernación, Vicente Piniés, logró evitar la repetición del atentado por parte de un grupo de pistoleros enviados por Arlegui, que aguardaban impunemente la salida del líder sindicalista del

42. *El Liberal* (Madrid), 8-VIII-1922, p. 3. Poco antes, el gobernador civil había tenido otro encontronazo con la *Lliga* al prohibir la fijación de unos carteles para las elecciones municipales de febrero. La crisis de relaciones con la Diputación de Barcelona, en Albert BALCELLS, «Violencia y terrorismo en la lucha de clases en Barcelona de 1913 a 1923», *Estudios de Historia Social*, nº 42-43, julio-diciembre 1987, p. 63; A. BALCELLS, E. PUJOL y J. SABATER, *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia*, p. 201-204; OLLER PIÑOL, *Martínez Anido*, p. 121-129; F. REY REGUILLO, *Propietarios y patronos*, p. 552 y Enric UCELAY DA CAL, «La diputació i la Mancomunitat: 1914-1923», en Borja de RIQUER I PERMANYER (ed.), *Història de la Diputació de Barcelona*, Barcelona: Diputació, 1987, vol. II, p. 174-175.

EL EJÉRCITO Y EL ORDEN PÚBLICO DURANTE LA RESTAURACIÓN

hospital donde convalecía de sus graves heridas.⁴³ En un intento desesperado por mantener su credibilidad, Martínez Anido preparó el 23 de octubre un simulacro de atentado dirigido contra sí mismo.⁴⁴ Era más de lo que el Gobierno podía soportar sin quedar en evidencia. La represión del presunto atentado contra Anido y Arlegui produjo la destitución del segundo por el Director General de Orden Público Millán de Priego, y la protesta de Martínez Anido en solidaridad con su subordinado cuando Sánchez Guerra ratificó la decisión el 24 de octubre.⁴⁵ Resultó significativo este cambio poco después de la disolución de las ya declinantes Juntas de Defensa por Decreto de 14 de noviembre, y tampoco debe descartarse una maniobra de los catalanistas, quie-

43. Sobre el atentado al líder sindicalista véase Pere FOIX, *Apòstols i mercaders. Seixanta anys de lluita social a Catalunya*, Barcelona: Nova Terra, 1976, p. 188-190; Ángel María de LERA, Ángel Pestaña. *Retrato de un anarquista*, Barcelona: Lib. Ed. Argos, 1978, p. 195-202 y Jaume SERRA I CARNÉ, «El pistoleroísmo a Manresa (1919-1923)», en *Actes del Congrés Internacional d'Història Catalunya i la Restauració, 1875-1923*, Manresa: Centre d'Estudis del Bages, p. 339-348.

44. Sobre la preparación de esta celada y la ulterior dimisión de Martínez Anido, véanse Eduardo COMÍN COLOMER, 1922. *Un año oscuro*, Madrid: J. Eduardo Comín, 1972, p. 29-31 (testimonio de un policía); Alfonso LAPENA, «Las sensacionales revelaciones de Feced. El simulacro de atentado a Martínez Anido y la destitución de éste y del general Arlegui», *Informaciones*, 27-V-1931, p. 2; José LEÓN-IGNACIO, *Los años del pistoleroísmo*, Barcelona: Pla-neta, 1981, p. 240-246; J. PEIRATS, *Los anarquistas en la crisis política española*, p. 38-39 nota 11 (quien asegura que el atentado tenía también la intención de justificar un «San Bartolomé» de sindicalistas); R. SANZ, *Figuras de la revolución española*, p. 54-55; Manuel TUÑÓN DE LARA, «La provocación política en España», *Cuadernos para el Diálogo*, nº 202, 12-III-1977, p. 56-57 y R. XURIGUERA, *La represión contra los obreros en Cataluña*, p. 25-27. Para Joan MANENT I PESAS, *Records d'un sindicalista llibertari català, 1916-1943*, París: Edicions Catalanes de París, 1976, p. 72-100, el autor mejor informado del suceso, la autoagresión fue una reacción de fuerza ante la decisión de Sánchez Guerra de legalizar los sindicatos obreros y reabrir las sedes clausuradas.

45. Los pormenores del relevo de Martínez Anido, en C. BOYD, *La política pretoriana en el reinado de Alfonso XIII*, p. 268; J. OLLER PIÑOL, *Martínez Anido*, p. 151-157 (entrevista de Anido con Sánchez Guerra la tarde del 24-X); Carlos SECO SERRANO y Javier TUSELL, *La España de Alfonso XIII. El Estado y la política (1902-1931). Vol. II: Del plano inclinado hacia la Dictadura al final de la Monarquía, 1922-1931*, tomo XXXVIII de la *Historia de España Menéndez Pidal*, Madrid: Espasa-Calpe, 1995, p. 33-36; RAH, Archivo Natalio Rivas, leg. 11/8910; «Lo del día: Martínez Anido», *El Debate*, 8-VIII-1922 y «Martínez Anido retira su dimisión», *ibid.*, 13-VIII-1922. Explicaciones de Martínez Anido tras su cese, en E. COMÍN COLOMER, *Historia del anarquismo español*, vol. II, p. 30.

nes tras haber conjurado el peligro que representaba la CNT, censuraban a Anido sus constantes desplantes españolistas y el sutil apoyo prestado a su eterno rival lerrouxista. Pero estos relevos tampoco pueden achacarse a una victoria, siquiera efímera, del poder civil, ya que los dos militares encargados de la seguridad de Barcelona fueron sustituidos respectivamente por el general Alberto Ardanaz y Crespo y por el coronel de la Guardia Civil y jefe del Cuerpo de Seguridad de Barcelona José Borrué Núñez, que se mantuvo en el puesto hasta el asesinato de Seguí el 10 de marzo del año siguiente.

El saldo de la política de orden público que desplegó Martínez Anido en sus dos años de control del poder gubernativo resultó perjudicial no sólo para la CNT, que inició una autodestructiva espiral de radicalización, sino también para las instancias políticas y sociales que le habían apoyado, las cuales quedaron prisioneras del poder militar hasta fines de la década. Sus extralimitaciones hicieron que la violencia se tornara un fenómeno generalizado, organizado y endémico en la provincia de Barcelona. A lo largo de su primer año al frente del Gobierno Civil, hubo de afrontar cotas de delictividad similares, si no mayores, a las sufridas por sus inmediatos predecesores, aunque a partir de 1922 la frecuencia de atentados y víctimas se redujo notablemente, como resultado de su política de acoso sistemático al Sindicato Único. En sus primeros 21 días como gobernador civil se perpetraron 22 asesinatos, y posteriormente el número de atentados no disminuyó, ya que en los primeros 14 meses de su mandato (desde noviembre de 1920 a diciembre de 1921) la «guerra social» produjo 392 víctimas. Según los datos elaborados por Balcells, durante el mandato del general se produjeron 433 víctimas en atentado (de ellas 140 cenetistas y afines), mientras que en el período que media entre su destitución y el golpe de Primo de Rivera hubo 121 afectados por delitos sociales, entre ellos 52 militantes confederales⁴⁶.

La recta final: el deterioro del orden público, en los orígenes del pronunciamiento de Primo de Rivera (1923)

La defenestración de Martínez Anido abrió expectativas de conciliación, pero el atentado contra Seguí fue el detonante de una última fase de violencia exasperada que actuó como preludio del golpe de Estado de Primo de Rivera. El balance del primer semestre de 1923 no podía ser más desolador: se produjeron 23 atracos, 22 tiroteos, dos incendios intencionados y once explosiones de bombas, con un balance de 53 muertos y 102 heridos.⁴⁷ El gobierno de concentración liberal que llegó al poder a finales de 1922 no fue capaz de evitar el recrudecimiento de la agitación sociolaboral y del activismo anarquista. Con ello volvió a levantar la fronda en las «fuerzas vivas» catalanas, que reanudaron sus querencias militaristas, esta vez en la persona del capitán general Primo de Rivera, quien se mantuvo durante esos meses en constante conflicto con la autoridad gubernativa, lesionando aún más la deteriorada autoridad civil hasta su definitivo derrumbamiento. La actitud intransigente del marqués de Estella respecto de los problemas de orden público venía de tiempo atrás. En el verano de 1920 había sido nombrado capitán general de Valencia, y allí presenció el asesinato del conde de Salvatierra y un atentado frustrado contra el Gobierno Civil. Desde entonces comenzó a compartir las mismas convicciones de Martínez Anido con respecto al tratamiento adecuado de las cuestiones

46. A. BALCELLS, «Violencia y terrorismo en la lucha de clases en Barcelona», p. 76-77. El período álgido de violencia se produjo entre XI-1920 y VI-1921. Según el folleto *Páginas de Sangre* publicado por la CNT en diciembre de 1921, en los dos últimos meses de 1920 hubo seis muertos cenetistas, y de I/X-1921 más de 60 víctimas sindicalistas, además de ocho desaparecidos e innumerables heridos. Dos años después, la CRTC publicó un nuevo folleto (*Ideas y tragedia*, Manresa: Imp. El Trabajo, 1923), que incluía una lista nominal de 106 muertos y 41 heridos durante todo el período. Véanse también Manuel BUENACASA, *El movimiento obrero español, 1886-1926 (Historia y crítica)*, Barcelona: Impresos Costa, 1928, p. 130-131; José PEIRATS VALLS, *La CNT en la revolución española*, París: Ruedo Ibérico, 1971, vol. I, p. 24-25 (que copia las cifras del opúsculo de 1921) y A. MANENT, *Records d'un sindicalista llibertari català*, p. 60-63.

47. A. BALCELLS, *El sindicalismo en Barcelona*, p. 151 nota 15. La prensa divulgó que desde la toma del poder por el marqués de Alhucemas (7-XII-1922) al 29-V-1923 se habían producido 34 muertos, 76 heridos y 63 ileos en atentados.

vinculadas al terrorismo y el orden público. Tanto más cuando el Gobierno Civil valenciano quedó vacante durante largo tiempo y el capitán general se convirtió en la autoridad gubernativa *ad interim* de la provincia. Tras el interludio forzoso del general Weyler, Primo de Rivera fue nombrado máxima autoridad militar de Cataluña en marzo de 1922. La especial situación del momento, con Martínez Anido cada vez más cuestionado, le puso en condiciones de convertirse en el árbitro del orden público en Barcelona y en el nuevo adalid de las reivindicaciones de «paz social» de la burguesía catalana, que hallaron en el capitán general un nuevo ariete en su largo pleito con el poder central.

El capitán general actuó de mediador en la creciente rivalidad entre civiles y militares, dictó medidas tranquilizadoras para las clases propietarias, como la vigilancia diurna del Ejército en los bancos, actividad que de noche realizó el Somatén. Resultaba evidente que un sector de la burguesía barcelonesa ya había tomado partido frente a la legalidad constitucional, y señalaba a su candidato favorito para protagonizar un golpe de Estado. Las notorias desavenencias entre Primo y el conciliador gobernador liberal Francisco Barber obligaron al marqués de Alhucemas a convocar con urgencia a ambos para tratar de dirimir los problemas derivados del orden público en Barcelona. Primo, que ya por ese entonces conspiraba con el «Cuadrilátero» de generales palaciegos, exigió plenos poderes para la declaración del estado de guerra en la ciudad condal. Según el periodista liberal Francisco Villanueva, García Prieto pensó destituir a ambos, pero el rey se negó a firmar el decreto de cese del capitán general.⁴⁸ Barber, desautorizado, presentó su dimisión el 22 de junio, siendo sustituido seis días después por Manuel Portela Valladares, quien ya había ocupado el cargo en los años 1910 a 1913. Primo volvió en triunfo a Barcelona, ordenando la clausura de *Solidaridad Obre-*

48. Francisco VILLANUEVA, *Obstáculos tradicionales*, Madrid: Atlántida, 1927, p. 203-207.

EL EJÉRCITO Y EL ORDEN PÚBLICO DURANTE LA RESTAURACIÓN

ra y la detención de Pestaña y otros dirigentes cenetistas bajo las acusaciones de «sedición y excitación a la rebelión», mientras que el rey vaticinaba sin rebozo a sus amigos la inminencia de un gobierno militar.

El rebrote de la confrontación callejera con los gobernadores liberales Raventós y Barber no puede ocultar un declive significativo de la violencia en la segunda mitad de 1923, marcado por la actitud beligerante de los gobiernos de Madrid contra los manejos del Libre, la mayor sensibilidad ciudadana hacia los excesos del pistolerismo, el cambio de la estrategia de la dirección confederal de la lucha callejera al complot insurreccional y el traslado de las actividades de los «grupos de acción» hacia otras regiones, como Aragón y Levante. Sin embargo, en la compleja situación de Barcelona, Primo logró capitalizar las ansias de seguridad de la burguesía catalana, obteniendo para su proyecto sedicioso el asentimiento tácito del rey y la tibia adhesión de las diversas «familias» militares (africanistas como Martínez Anido o Sanjurjo, «palaciegos» como Milans y los miembros del «cuadrilátero», progresistas como López de Ochoa o «junteros» como buena parte de los responsables de las guarniciones de Barcelona y Madrid), enfrentadas con el Gobierno de concentración liberal por los conflictos de Cataluña y Marruecos.

Epílogo: la Dictadura como período culminante del proceso de militarización del orden público

La Dictadura, según un polémico libro de Cambó, «nació en Barcelona y la creó el ambiente de Barcelona».⁴⁹ En efecto, a partir de septiembre de 1923 se extendió a toda España la alianza tácita establecida en 1919 entre el Ejército y la burguesía catalana, vanguardia de unas clases propietarias que sacrificaban momentáneamente sus aspiraciones de predominio político en un régimen parlamentario por el disfrute de una larga temporada de «paz

49. Francesc CAMBÓ, *Las dictaduras*, Bilbao: Espasa-Calpe, 1929, p. 144-145.

social» fundamentada en la suspensión de garantías constitucionales y en la aplicación de una política antiterrorista más enérgica.

El hecho, destacado certeramente por Enric Ucelay, de que el régimen de Primo no fuese especialmente sanguinario ni muy diferente de la situación política anterior en cuanto al empleo de medios de fuerza para la resolución de los problemas de orden público, no significa que no fuese, por su propia esencia, sustancialmente más represivo que los gobiernos que le precedieron⁵⁰. La Dictadura recortó de forma más o menos sistemática las libertades individuales y públicas, que quedaron seriamente en entredicho tras la supresión de garantías constitucionales y la declaración *sine die* del estado de guerra hasta su temporal levantamiento, se especula que por presiones castrenses, en mayo de 1925. Además, Primo de Rivera trató de solucionar las dos principales contradicciones del régimen restauracionista en la materia (una intervención castrense más acusada, que coincidió con la desconfianza de los medios sociales conservadores en los resortes tradicionales del orden público), integrándolas en condiciones de normalidad en el aparato del Estado. Por un lado, superó la intromisión militarista en las cuestiones de seguridad interior concediendo la gestión exclusiva del aparato policial a los militares responsables del orden público en Barcelona (Martínez Anido como subsecretario de Gobernación y Arlegui como director general de Orden Público), que en los años anteriores habían protagonizado no pocos conflictos con el declinante poder civil. Además, delegados gubernativos de origen predominantemente castrense pasaron a controlar las poblaciones cabeza de partido judicial, y hasta abril de 1924 todos los Gobiernos Civiles quedaron en manos de los gobernadores militares.⁵¹ Por otro

50. Enric UCELAY-DA CAL, «La repressió de la Dictadura de Primo de Rivera», en *IIes. Jornades de debat El poder de l'Estat: evolució, força o raó*, Reus: Edicions del Centre de Lectura, 1993, p. 155 y 159.

51. Desde abril de 1924 a diciembre de 1925, el 22,5% de los gobernadores civiles eran generales y jefes de Ejército, para pasar al 46,9% en mayo de 1929. Sobre la «inmersión» militar del poder gubernativo, véase María Teresa GONZÁLEZ CALBET, *La Dictadura de Primo de Rivera. El Directorio Militar*, Madrid: El Arquero, 1987, p. 146-147.

EL EJÉRCITO Y EL ORDEN PÚBLICO DURANTE LA RESTAURACIÓN

lado, la «privatización» parcial de las cuestiones de seguridad impulsada en los años anteriores por los grupos «de orden» trató de ser canalizada mediante la oficialización del Somatén, y su generalización a toda España como institución semipolítica de apoyo activo al régimen y como elemento parapolicial de auxilio a la autoridad en caso de disturbios.⁵²

La Dictadura extendió notablemente una jurisdicción militar que ya había asumido excesivas atribuciones en el pasado. La Junta de Infantería dirigida por el coronel Godofredo Nouvilas Aldaz impuso el 18 de septiembre la promulgación de un decreto que ampliaba la tipología de los delitos contra la Patria perseguidos en los artículos 2º y 4º de la Ley de Jurisdicciones. Dicho decreto reprimía los excesos separatistas, desde el levantamiento en armas contra el Ejército hasta los ultrajes a la patria, a su bandera, el himno nacional y otros símbolos. Se prohibía izar u ostentar otra enseña que la española o el uso oficial de otras lenguas; se autorizaba a las autoridades gubernativas para imponer multas de hasta 10.000 pesetas, y se establecía para el delito de levantamiento de partidas armadas penas de reclusión mayor que oscilaban entre los seis años y un día y los doce años para el jefe y de tres a seis años de prisión correccional para sus secuaces. La resistencia de estas partidas a la fuerza pública podría costar la vida al cabecilla, y de seis años y un día a doce años de prisión al resto de los integrantes del grupo faccioso.⁵³ El 27 de

52. Sobre esta institución, véanse Rosa Mª MARTÍNEZ SEGARRA, *El Somatén Nacional en la Dictadura de Primo de Rivera*, Madrid, Servicio de Reprografía de la Universidad Complutense, 1984 y E. GONZÁLEZ CALLEJA y F. REY REGUILLO, *La defensa armada contra la revolución*, p. 55-219.

53. El polémico decreto de Defensa de la Unidad Nacional, derogado el 28-VI-1930, en Jordi CASSASAS YMBERT, *La Dictadura de Primo de Rivera (1923-1930). Textos*, Barcelona, Anthropos, 1983, p. 109-111; Artur PERUCHO, *Catalunya sota la Dictadura (Dades per a la Història)*, Barcelona: Proa, 1930, p. 77-80 y Fernando SOLDEVILLA, *El año político. 1923*, Madrid: Imp. de Ricardo Rojas, 1924, p. 337-338. Un R.D.-Ley de 18-III-1926 establecía en su artículo primero: «Cuando los gobernadores civiles tengan conocimiento de cualquier negativa, desobediencia o resistencia, activa o pasiva de quién o quienes pertenezcan a los organismos directivos de Asociaciones oficiales o particulares, a cumplir órdenes o instrucciones del Gobierno o de alguna Autoridad relativa al uso y respeto de la lengua española, a la bandera

octubre, una Real Orden de la Dirección General de Enseñanza Primaria imponía la educación exclusiva en idioma castellano, y otra similar de 15 de febrero de 1924 establecía la inspección obligatoria de todos los centros educativos, y su clausura en caso de incumplimiento de las anteriores disposiciones.

En estas condiciones, el idilio del Directorio Militar con la Lliga resultó ser flor de un día. El nuevo capitán general Emilio Barrera alentó la persecución de los catalanistas, incluidos los más moderados. Se prohibió la celebración de la *Diada* del 11 de septiembre, los Ayuntamientos y las Diputaciones quedaron suspendidos, sociedades como el CADCI y el Colegio de Abogados de Barcelona quedaron sometidas a una fuerte fiscalización, y numerosos sacerdotes nacionalistas fueron detenidos. Estas medidas fueron el preámbulo para un verdadero abordaje de los viejos políticos dinásticos y de los militares sobre todas las instancias del poder político controladas hasta entonces por la Lliga. A inicios de 1924, un probable acuerdo entre el capitán general de Cataluña, el gobernador civil Milans del Bosch y la Unión Monárquica Nacional (base del «upetismo» en Cataluña) permitió la «purga» de todas las Diputaciones. El Estatuto Municipal de abril de 1924 recortó aún más las posibilidades de autogobierno, y el Provincial de marzo de 1925 eliminó de hecho la Mancomunitat de Cataluña. En materia de orden público, Barrera conservó a todo el equipo policial organizado por Arle-

española, himno o emblemas nacionales, ejercitará la facultad que les confiere el artículo 41 del Estatuto Provincial, pudiendo llegar la cuantía de las multas que impongan hasta 25.000 pts». Las medidas represivas del catalanismo, en Josep CONANGLA-FONTANILLES (ed.), *Macià. La seva actuació a l'estrange*, México: Ed. Xaloc, 1956, vol. II, p. 146-152; Antonio FONTÁN, *Haber del Directorio*, Barcelona: Establecimientos Dalmau Oliveres, 1925, p. 136-147; Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA, *La España de Primo de Rivera. La modernización autoritaria (1923-1930)*, Madrid: Alianza, 2005, p. 100-110; J.L.G. (Agustín Champsaur Mijares), *La agonía de un régimen (Cómo y por qué se proclamó la República en España). Historia imparcial y documentada de los acontecimientos desarrollados en España durante los años 1923-1931*, Barcelona: Ed. B. Bauzá, 1931, p. 38-39; Julio MILEGO, *El general Barrera (de Cataluña al 10 de agosto)*, Madrid: Eds. Imán, 1936, p. 48-89; A. PERUCHO, *Catalunya sota la Dictadura*, p. 126-143; Josep M. ROIG ROSICH, *La Dictadura de Primo de Rivera a Catalunya. Un assaig de repressió cultural*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, p. 93-95 y C. SECO SERRANO y J. TUSELL, *La España de Alfonso XIII*, p. 456-461.

EL EJÉRCITO Y EL ORDEN PÚBLICO DURANTE LA RESTAURACIÓN

gui y Anido (como el coronel Cristóbal Fernández Valdés, alias *El Chato*, conocido e impopular juez militar en la Barcelona de la Dic-tadura), y actuó sin contemplaciones tanto contra el movimiento obrero cenetista como sobre el catalanismo radicalizado de Acció y Estat Català, tomando iniciativas como la purga del Somatén cata-lán a mediados de 1927, convencido de que, con la desaparición del peligro cenetista, algunos de sus afiliados estaban derivando hacia actitudes políticas «peligrosas», cercanas al separatismo.⁵⁴

Sin embargo, la militarización efectiva de los cuerpos de seguri-dad y la aplicación de instrumentos legislativos excepcionales no condujeron a una mejora objetiva de la estructura policial, que siguió lastrada por los mismos vicios de la falta de profesionalidad, corrup-ción interna e inadecuación funcional a las nuevas modalidades de protesta. Resulta significativo que, tras la intentona fracasada de Sánchez Guerra en Valencia a fines de enero de 1929, el régimen dictatorial tutelase una inquietante deriva «totalitarista» de la políti-ca de orden público, que implicó a sus entidades «cívicas» de apoyo, como el Somatén Nacional y la Unión Patriótica, que pasaron a efec-tuar labores de investigación, información y vigilancia de la disiden-cia política en su calidad de «auxiliares militares», lo cual acarreó nuevos e inevitables roces con la Policía Gubernativa.

La caída del régimen primorrioverista a inicios de 1930 no supuso un retroceso en la gestión militar del orden público (Martínez Anido fue sustituido por el general Enrique Marzo en el Ministerio de la Gobernación, el general Pedro Bazán por su homólogo Emilio Mola en la Dirección General de Seguridad y el teniente general Milans por el general Ignacio Despujol en el Gobierno Civil de Bar-celona) ni una mejora en la eficacia de los mecanismos estatales de regulación del conflicto. La agudización del ciclo de protesta, que ya extendía el alcance de sus críticas al mismo régimen monárquico, fue afrontada con los tradicionales recursos represivos de un sistema

54. Véase E. GONZÁLEZ CALLEJA y F. REY REGUILLO, *La defensa armada contra la revolución*, p. 203 nota 74.

de orden público que conservó su impronta castrense hasta el último instante, y que se desmoronó espectacularmente en la primavera de 1931 con la misma rapidez con que había avanzado la ola de opinión contraria a la Monarquía. Precisamente fue la inhibición del Ejército en el pleito político (actitud renunciataria con la que se quiso soslayar las divisiones internas de la corporación castrense y el hastío causado por los años de responsabilidad directa en la gestión del orden público) el hecho clave que permitió proclamar la República con una facilidad que llenó de asombro a sus mismos promotores.

Según Ballbé, la crisis de la Restauración estuvo originada en parte por la defectuosa estructuración de las instituciones militarizadas de orden público, un problema que ya se atisbaba desde los prolegómenos del régimen.⁵⁵ El problema fue que, con el paso del tiempo, la Monarquía no cambió de forma sustancial su concepción del orden público basada en un modelo político militarizado antes que un modelo civil profesionalizado, sino que, por el contrario, acentuó esa peligrosa tendencia, que acabó por invadir la gestión gubernativa de los problemas políticos y sociales a fines de los años diez, y de ahí saltó hacia el pleno control del poder político con el régimen pretoriano proclamado en septiembre de 1923.

55. Manuel BALLBÉ, *Orden público y militarismo en la España constitucional*, p. 305.

CRONOLOGÍA DE LA SUSPENSIÓN DE GARANTÍAS CONSTITUCIONALES Y DECLARACIÓN DEL ESTADO DE GUERRA EN CATALUÑA (1875-1931)

* **14-III-1875:** Declaración del estado de guerra en toda España. Levantado por R.O. del gobierno Cánovas de 10-I-1877, salvo en la zona de territorio bajo el mando del general en jefe del Ejército del Norte (art. 5º). Las Capitanías Generales ejecutan la orden entre el 27-I y el 8-II-1877.

* **10-I-1877:** Ley restableciendo las garantías constitucionales y declarando libres de responsabilidad a los Gobiernos que hubieran ejercido facultades legislativas desde el 1-I-1874, suspendiendo el ejercicio de los derechos públicos. La Ley, votada el 5-I y publicada en la *Gaceta de Madrid*, 11-I-1877, p. 81, marca el fin de la “dictadura Cánovas”.

* **19-V-1879:** R.D. disponiendo vuelvan a quedar en suspenso las garantías constitucionales en todo el territorio designado en el artículo 5º de Ley de 10-I-1877, por el gobierno Martínez Campos.

* **5-VII-1880:** Declaración del estado de guerra en Valls (Tarragona) por motines de consumos. Levantado el 9-VII-1880.

* **31-III-1882:** Declaración del estado de guerra en el distrito militar de Cataluña por el cierre industrial en protesta por el tratado francoespañol de comercio firmado el 28-III. Levantado el 2-IV-1882 en Lérida, Gerona y Tarragona y el 12-IV-1882 en Barcelona.

* **8-VIII-1883:** R.D. de suspensión de garantías del párrafo 3º del artículo 17º de la Constitución en toda la Península por el gobierno Sagasta, ante las sediciones militares republicanas de Santo Domingo de la Calzada y Seo de Urgel. Derogado por R.D. del gobierno Sagasta el 31-VIII-1883.

* **10-VIII-1883:** Declaración del estado de guerra en el distrito militar de Cataluña por el levantamiento republicano de Seo de Urgel. Levantado el 3-IX-1883.

* **10-VII-1885:** Declaración del estado de guerra en Lérida por un motín de consumos. Levantado el 16-VII-1885.

* **25 a 27-XI-1885:** Declaración del estado de guerra en toda España por la muerte de Alfonso XII. Levantado por el gobierno Sagasta del 11 al 23-XII-1885.

* **2-V-1890:** Declaración del estado de guerra en Barcelona por la agitación obrera en Manresa, la huelga del Primero de Mayo y la explosión de un artefacto en el Fomento del Trabajo Nacional. Levantado el 21-VI-1890.

* **12-VI-1892:** Declaración del estado de guerra en Cataluña por la huelga textil. Levantado el 26-VII-1892.

* **9-XI-1893:** Declaración del estado de guerra y R.D. de suspensión de garantías constitucionales en la provincia de Barcelona por el gobierno Sagasta tras el atentado del Liceo. Derogado por R.D. del gobierno Sagasta el 31-XII-1894.

* **8-VI-1896:** R.D. de suspensión de garantías constitucionales en la provincia de Barcelona por el gobierno Cánovas tras el atentado de la calle Cambios Nuevos. Derogado por R.D. del gobierno Sagasta el 17-XII-1897.

* **8 a 12-V-1898:** Declaración del estado de guerra en toda España. Levantado por R.D. del gobierno Sagasta el 8-II-1899.

* **14-VII-1898:** R.D. de suspensión de garantías constitucionales y declaración del estado de guerra en toda España por el gobierno Sagasta ante la guerra hispano-norteamericana y los motines de subsistencia. Derogado temporalmente en lo que respecta al párrafo 2º del artículo 13º de la Constitución por R.D. de 23-VIII-1898 mientras durase el período electoral para la renovación de diputaciones provinciales. Derogado definitivamente por R.D. del gobierno Sagasta el 8-II-1899.

* **23-X-1899:** R.D. de suspensión de garantías constitucionales en Barcelona por el gobierno Silvela contra el *tancament de caixes*

EL EJÉRCITO Y EL ORDEN PÚBLICO DURANTE LA RESTAURACIÓN

o resistencia al pago de impuestos. Derogado por R.D. del gobierno Sagasta 9-III-1901.

* **27-X-1899:** R.D. declarando el estado de guerra en Barcelona y provincia por el *tancament de caixes*. Levantado por el gobierno Silvela el 21-XII-1899, aunque se mantiene la suspensión de garantías por R.D. de 23-X.

* **12-V-1900:** Declaración del estado de guerra en las provincias de Cataluña y la de Valencia por la revuelta contra los impuestos y la agitación suscitada por el viaje de Eduardo Dato a Cataluña. Levantado en Valencia el 1-VIII-1900 y en Cataluña el 9-III-1901.

* **1-XI-1900:** R.D. de suspensión de garantías constitucionales de los artículos 4º, 5º, 6º, 9º y párrafos 1, 2 y 3 del artículo 13º en toda España por el gobierno Azcárraga ante la agitación carlista y anticlerical. Derogado definitivamente en toda España por R.D. del gobierno Sagasta el 9-III-1901.

* **5-V-1901:** Declaración del estado de guerra en Barcelona por sucesos durante los *Jocs Florals* con muertas a España.

* **7-V-1901:** R.D. de suspensión de garantías del artículo 17º de la Constitución por el gobierno Sagasta ante la agitación obrera de Primero de Mayo. Derogado por R.D. de 14-V-1901 por el gobierno Sagasta.

* **8-V-1901:** Declaración del estado de guerra por el capitán general Delgado Zuleta en la provincia de Barcelona ante la huelga de tranvías y los disturbios catalanistas. Derogado por R.D. de 14-V-1901 por el gobierno Sagasta.

* **17-II-1902:** R.D. autorizando al gobierno Sagasta a presentar a las Cortes un proyecto de Ley suspendiendo las garantías constitucionales en la provincia de Barcelona.

* **19-II-1902:** Ley de suspensión temporal de garantías constitucionales por el gobierno Sagasta en Barcelona y provincia por la huelga general. Derogada por Ley de 29-I-1903 por el gobierno Silvela.

* **20-II-1902:** Declaración del estado de guerra en Barcelona y provincia por la huelga general. Levantado por el gobierno Sagasta el 13-X-1902.

* **21-II-1902:** Declaración del estado de guerra en la provincia de Tarragona. Levantado el 13-X-1902.

* **27-XI-1905:** R.D. autorizando al gobierno Montero Ríos a presentar a las Cortes un proyecto de Ley suspendiendo las garantías constitucionales en la provincia de Barcelona.

* **29-XI-1905:** Ley de suspensión de garantías de los artículos 4º, 5º, 6º, 9º y 13º de la Constitución por el gobierno Montero Ríos en la provincia de Barcelona por el asalto al *Cu-Cut!*. Derogada por R.D. de 15-IV-1906 por el gobierno Moret.

* **1-I-1908:** R.D. de suspensión de garantías constitucionales y declaración del estado de guerra por el gobierno Maura en las provincias de Barcelona y Gerona por las acciones terroristas. Derogado por R.D. de 2-VI-1908 por el gobierno Maura.

* **26-VII-1909:** Declaración del estado de guerra en Barcelona por los sucesos de la Semana Trágica. Levantado el 17-VIII-1909.

* **27-VII-1909:** R.D. de suspensión de garantías constitucionales por el gobierno Maura en Barcelona, Gerona y Tarragona por los sucesos de la Semana Trágica. R.D. de 27-IX-1909 restableciendo las garantías en Tarragona. R.D. de 7-XI-1909 del gobierno Moret, restableciendo las garantías en Barcelona y Gerona.

* **28-VII-1909:** R.D. de suspensión de garantías constitucionales por el gobierno Maura en toda España por los sucesos de la Semana Trágica. Derogado por R.D. de 27-IX-1909 por el gobierno Maura, salvo en Barcelona y Gerona.

* **13-VII-1916:** R.D. de suspensión de garantías de los artículos 4º, 5º, 6º y 9º y los párrafos 1º, 2º y 3º del artículo 13º de la Constitución, proclamación del estado de guerra en toda la Península y suspensión de las sesiones de Cortes por el gobierno Romanones por las protestas contra la carestía y la huelga ferroviaria y minera. Levantado el estado de guerra el 21-VII-1916, y la suspensión de garantías por R.D. de 11-VIII-1916 por el gobierno Romanones.

* **28-III-1917:** R.D. de suspensión de garantías constitucionales por el gobierno Romanones en toda España ante la oleada huelguís-

EL EJÉRCITO Y EL ORDEN PÚBLICO DURANTE LA RESTAURACIÓN

tica en Barcelona, Valladolid, Valencia, Bilbao, etc. y las repercusiones de una declaración programática en favor de una huelga general de los sindicatos UGT y CNT (*Gaceta* del 29). Derogado por R.D. de 21-IV-1917 por el gobierno García Prieto.

* **25-VI-1917:** R.D. de suspensión de garantías constitucionales por el gobierno Dato en toda España por el recrudecimiento del movimiento juntero, la convocatoria de la Asamblea de Parlamentarios y los preparativos para la huelga general de agosto. Derogado por R.D. de 18-X-1917 por el gobierno Dato.

* **13-VIII-1917:** Declaración del estado de guerra en toda España por el gobierno Dato. Levantado en la 1ª Región Militar el 7-IX-1917. Levantado en el resto de España excepto en Barcelona por el gobierno Dato el 7-X-1917. Derogado en Barcelona el 18-X-1917.

* **24-I-1918:** R.D. de suspensión de garantías constitucionales por el gobierno García Prieto en Barcelona y provincia por la agitación catalanista y la crisis de subsistencias. Derogado por R.D. de 4-IV-1918 por el gobierno Maura.

* **25-I-1918:** Declaración del estado de guerra en Barcelona y provincia por las protestas contra a carestía. Levantado el 6-IV-1918.

* **31-VIII-1918:** R.D. de suspensión de la garantía sobre libertad de expresión (art. 13º de la Constitución) por el gobierno Maura en toda España. Derogado por R.D. del gobierno Maura el 15-X-1918.

* **16-I-1919:** R.D. de suspensión de garantías constitucionales por el gobierno Romanones en Barcelona y provincia por la agitación nacionalista y sindicalista. Derogado definitivamente por R.D. de 30-III-1922 por el gobierno Sánchez Guerra.

* **27-II-1919:** R.D. de suspensión de garantías constitucionales en Lleida por el gobierno Romanones. Derogado definitivamente por R.D. de 30-III-1922 por el gobierno Sánchez Guerra.

* **12-III-1919:** Declaración del estado de guerra en Barcelona por el conflicto de “La Canadiense”. Levantado por el gobierno Romanones el 18-III-1919.

* **24-III-1919:** Declaración del estado de guerra en Barcelona. Levantado por el gobierno Sánchez de Toca el 2-IX-1919. Se mantiene la suspensión de garantías dispuesta por R.D. de 16-I-1919 y generalizada a toda España el 24-III-1919.

* **24-III-1919:** R.D. de suspensión de garantías constitucionales por el gobierno Romanones en toda España ante la agitación sindicalista. Derogado totalmente en todas las provincias por R.D. de 30-III-1922 por el gobierno Sánchez Guerra.

* **30-III-1919:** Declaración del estado de guerra en toda España. Levantado el 2-IX-1919 por el gobierno Sánchez de Toca.

* **15-IX-1919:** Declaración del estado de guerra en Barcelona tras el asesinato de Bravo Portillo. Levantado el 18-IX-1919.

* **8-XII-1919:** Declaración del estado de guerra en Barcelona.

* **6-I-1920:** Declaración del estado de guerra en Barcelona tras el atentado a Graupera.

* **13-IX-1923:** Declaración del estado de guerra en Cataluña por el golpe de estado de Primo de Rivera. Levantado por el capitán general Barrera el 21-V-1925 con motivo del viaje de los reyes a Barcelona.

* **14-IX-1923:** Declaración del estado de guerra en toda España por el capitán general de Madrid Diego Muñoz Cobos. Confirmado por el Directorio Militar el 15-IX-1923. Ampliado en enero de 1924 con la censura telefónica y telegráfica y levantado en su conjunto por el Directorio Militar por R.D. de 17-V-1925.

* **15-IX-1923:** Suspensión de garantías constitucionales en toda España por el Directorio Militar, confirmada por R.D. de 17 del mismo mes. Levantada por el gobierno Berenguer el 7-II-1931 «mientras dure el próximo período electoral» (hasta el 15-III), sólo para el artículo 13º de la Constitución (expresión, reunión y asociación). Suspendidas de nuevo por el ministro de la Gobernación Leopoldo Matos el 17-II-1931 a raíz de la anulación de la convocatoria de elecciones generales, y levantada por el gobierno Aznar el 22-III-1931 para permitir la campaña electoral.

EL EJÉRCITO Y EL ORDEN PÚBLICO DURANTE LA RESTAURACIÓN

* **5-IX-1926:** Declaración del estado de guerra en toda España por los sucesos de Valencia y la cuestión artillera. R.D. de 9-IX-1926 levantado el estado de guerra por el Directorio Civil.

* **12-XII-1930:** Declaración del estado de guerra en toda España por el levantamiento de Jaca. Levantado por el Gobierno Berenguer el 24-I-1931, salvo en Cataluña, Castilla la Nueva y Aragón por la agitación sindicalista, y por continuar en las dos últimas regiones militares los procedimientos judiciales por la intentona de diciembre. Levantado en Teruel, Castellón, Soria y Guadalajara el 25-I-1931. Levantado en Cataluña por el gobierno Berenguer el 27-I-1931, en la 5ª Región Militar (Zaragoza y Huesca) el 4-II-1931, y en Madrid al día siguiente.

* **14-IV-1931:** Solicitud de declaración del estado de guerra por el gobierno Aznar al capitán general de Madrid. La orden no es cumplida.

EDUARDO GONZÁLEZ CALLEJA

LOS GOBERNADORES CIVILES DE BARCELONA Y

Gobernador Civil (M=Militar)	Nombramiento	<i>Gaceta</i>	Cese	<i>Gaceta</i>	Orientación	
F. Suárez Inclán	26-X-1909	27-X-1909	14-II-1910	15-II-1910	Negociadora	
B. Muñoz Rodríguez	14-II-1910	15-II-1910	15-XI-1910	17-XI-1910	Negociadora	
M. Portela Valladares	15-XI-1910	17-XI-1910	9-X-1912	10-X-1912	Negociadora	
J. Sánchez Anido	9-X-1912	10-X-1912	19-VI-1913	20-VII-1913	Negociadora	
J. Francos Rodríguez	19-VI-1913	20-VI-1913	29-X-1913	30-X-1913	Negociadora	
R. Andrade Navarrete	29-X-1913	30-X-1913	25-X-1915	26-X-1915	Negociadora	
L. Matos Massieu	30-X-1915	31-X-1915	13-XII-1915	14-XII-1915	Negociadora	
F. Suárez Inclán	13-XII-1915	14-XII-1915	12-I-1917	13-I-1917	Negociadora	
J.J. Morote Greus	12-I-1917	13-I-1917	27-V-1917	28-V-1917	Negociadora	
J. Sánchez Anido	27-V-1917	28-V-1917	14-VI-1917	15-VI-1917	Negociadora	
L. Matos Massieu	14-VI-1917	15-VI-1917	12-IX-1917	14-IX-1917	Negoc./Repres.	
E. Sanz Escartín	12-IX-1917	14-IX-1917	26-XI-1917	27-XI-1917	Negociadora	
R. Auñón Villalón (M)	30-XI-1917	1-XII-1917	24-I-1918	27-I-1918	Negociadora	
C. González Rothvos	24-I-1918	27-I-1918	13-III-1919	14-III-1919	Negoc./Repres.	
C.E. Montañés Criquillón	13-III-1919	14-III-1919	16-IV-1919*	18-IV-1919	Negociadora	
J. Centeñío Anchorena	17-IV-1919	18-IV-1919	19-IV-1919	20-IV-1919	s.d.	
J.L. Retortillo León	19-IV-1919	20-IV-1919	14-VIII-1919	15-VIII-1919	Represiva	
J. Amado R. Villerbadet (M)	14-VIII-1919	15-VIII-1919	19-XII-1919	20-XII-1919	Negociadora	
F. Maestre Laborde	19-XII-1919	20-XII-1919	19-VI-1920		s.d.	Represiva
F.C. Bas Vasallo	19-VI-1920	20-VI-1920	8-XI-1920	9-XI-1920	Negociadora	
S. Martínez Anido (M)	8-XI-1920	9-XI-1920	24-X-1922	25-X-1922	Represiva	
J. Ardanaz Crespo (M)	24-X-1922	25-X-1922	16-XII-1922	17-XII-1922	Negociadora	
S. Raventós Clivillés	16-XII-1922	17-XII-1922	1-VI-1923	2-VI-1923	Negociadora	
F. Barber Sánchez	1-VI-1923	2-VI-1923	28-VI-1923	29-VI-1923	Negociadora	
M. Portela Valladares	28-VI-1923	29-VI-1923	15-IX-1923	17-IX-1923	Negociadora	
C.de Losada (M)**	15-IX-1923	17-IX-1923	28-IX-1924		s.d.	Represiva
J. Milans del Bosch (M)	27-IX-1924	28-IX-1923	12-II-1930	16-II-1930	Represiva	
I. Despujol Sabater (M)	15-II-1930	16-II-1930	24-XI-1930	25-XI-1930	Negoc./Repres.	
J. Márquez Caballero	24-XI-1930	25-XI-1930	14-IV-1931	17-IV-1931	Negociadora	

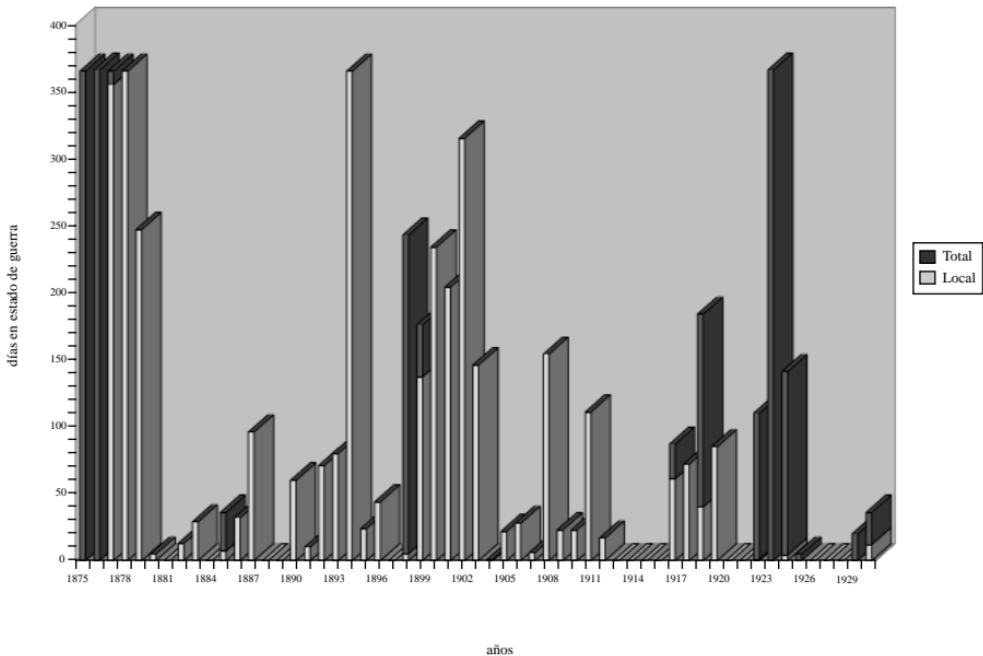
*Expulsado de Barcelona el 14-IV-1919.

**Gobernador militar en funciones de gobernador civil..

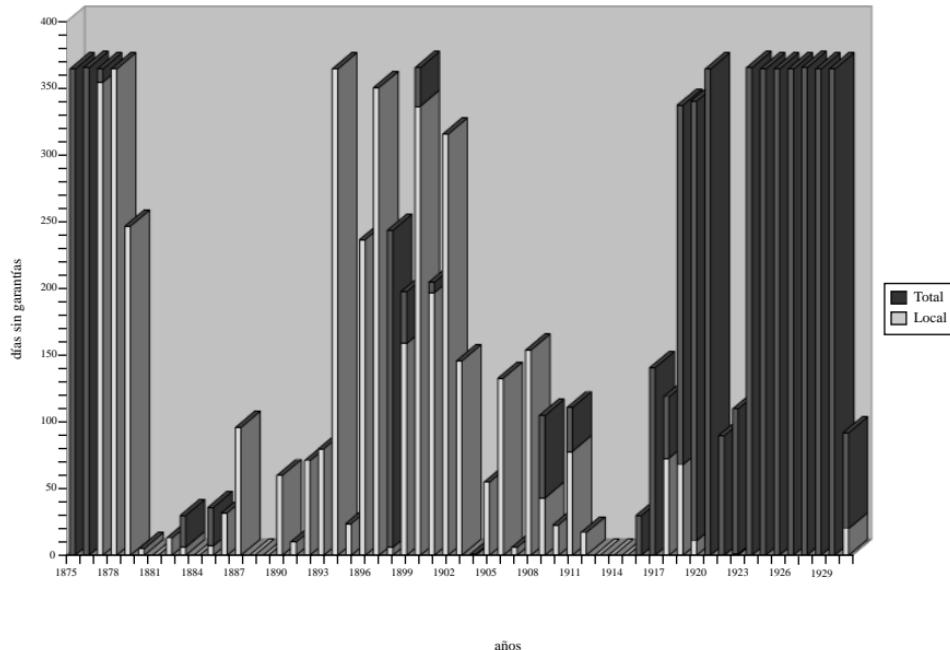
LA VIOLENCIA SOCIOLABORAL (1909-1931)

Gobiernos	Capitán general en plaza	Días de mandato	Días sin garantías	Días estado de guerra	atentados (frecuencia diaria)	víctimas (frecuencia diaria)
Moret	V. Weyler	111	13	0	s.d.	s.d.
Moret/Canalejas	V. Weyler	278	0	0	40 (0,143)	50 (0,179)
Canalejas	V. Weyler	694	32	0	73 (0,105)	36 (0,051)
Canalejas/Romanones	V. Weyler	256	0	0	2 (0,007)	17 (0,066)
Romanones	V. Weyler	132	0	0	4 (0,03)	16 (0,121)
Dato	V. Weyler/F. Alfau	726	0	0	33 (0,045)	70 (0,096)
Dato	F. Alfau	44	0	0	0	0
Romanones	F. Alfau	395	31	0	38 (0,096)	38 (0,096)
Romanones/G ^a Prieto	F. Alfau	135	25	0	17 (0,125)	14 (0,103)
G ^a Prieto/Dato	J. Marina	18	0	0	3 (0,166)	4 (0,222)
Dato	J. Marina	90	79	29	18 (0,2)	4 (0,044)
Dato/G ^a Prieto	J. Marina/J. Barraquer	78	37	37	8 (0,102)	7 (0,089)
G ^a Prieto/Maura	J. Barraquer	55	0	0	4 (0,072)	4 (0,072)
Maura/G ^a Prieto/Romanones	R.G ^a Menacho/J. Milans	413	175	72	101 (0,244)	89 (0,250)
Romanones	J. Milans del Bosch	36	36	31	3 (0,083)	3 (0,083)
Maura	J. Milans del Bosch	2	2	2	0	0
Maura	J. Milans del Bosch	118	106	106	24 (0,203)	33 (0,279)
Sánchez de Toca	J. Milans del Bosch	127	127	24	64 (0,503)	41 (0,322)
Allendesalazar	J. Milans/V. Weyler	183	172	1	129 (0,704)	89 (0,486)
Dato	V. Weyler/C. Palanca. Primo	142	142	0	120 (0,845)	167 (1,176)
Dato/Allendesalazar/Maura/S. Guerra	C. Palanca/J. Olaguer/M. Primo	715	507	0	313 (0,437)	403 (0,563)
Sánchez Guerra	M. Primo de Rivera	53	0	0	3 (0,056)	4 (0,075)
García Prieto	M. Primo de Rivera	170	0	0	58 (0,341)	87 (0,511)
García Prieto	M. Primo de Rivera	27	0	0	s.d.	18 (0,666)
García Prieto	M. Primo de Rivera	79	3	3	s.d.	11 (0,139)
Directorio Militar	E. Barrera	379	379	379	1 (0,002)	2 (0,005)
Dir. Militar/Dir. Civil	E. Barrera	1966	1966	257	1 (0,0005)	1 (0,0005)
Berenguer	E. Barrera/C. Borbón	283	283	0	s.d.	s.d.
Berenguer/Aznar	I. Despujol	142	76	47	s.d.	s.d.

**LA DECLARACIÓN DEL ESTADO DE GUERRA
DURANTE LA RESTAURACIÓN (1875-1931)**

LA SUSPENSIÓN DE GARANTÍAS
DURANTE LA RESTAURACIÓN (1875-1931)

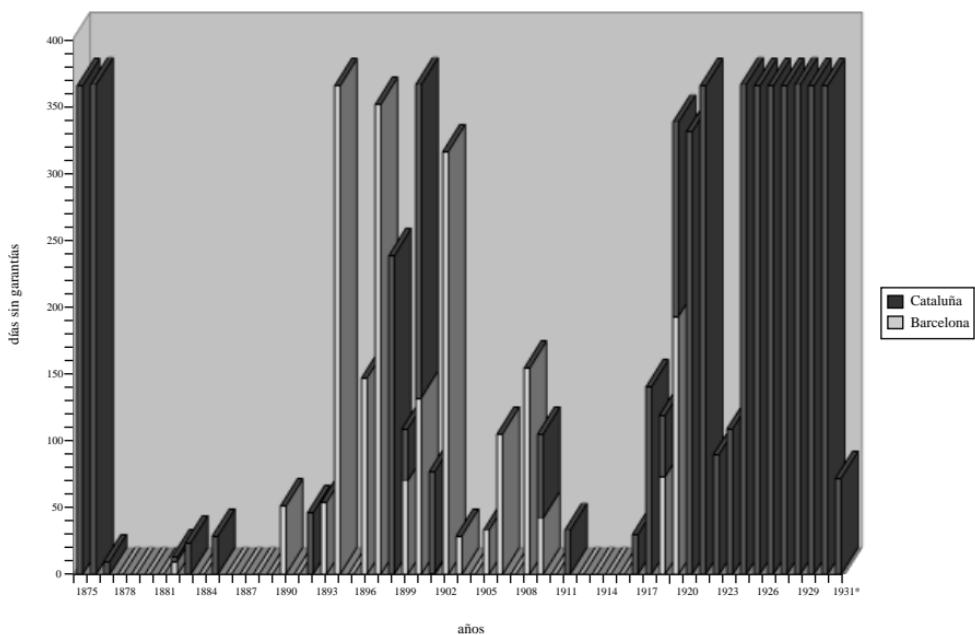
EDUARDO GONZÁLEZ CALLEJA

**LA SUSPENSIÓN DE GARANTÍAS CONSTITUCIONALES
EN CATALUÑA DURANTE LA RESTAURACIÓN**

Años	Días en estado de guerra		Días sin garantías		Total
	Años	Total	Barcelona	Cataluña	
1875	0	1875	0	365	365
1876	0	1876	0	366	366
1877	0	1877	0	10	10
1878	0	1878	0	0	0
1879	0	1879	0	0	0
1880	6	1880	0	0	0
1881	0	1881	0	0	0
1882	13	1882	10	3	13
1883	0	1883	0	24	24
1884	0	1884	0	0	0
1885	0	1885	0	29	29
1886	0	1886	0	0	0
1887	0	1887	0	0	0
1888	0	1888	0	0	0
1889	0	1889	0	0	0
1890	51	1890	51	0	51
1891	0	1891	0	0	0
1892	0	1892	0	46	46
1893	54	1893	54	0	54
1894	365	1894	365	0	365
1895	0	1895	0	0	0
1896	0	1896	147	0	147
1897	0	1897	351	0	351
1898	0	1898	0	238	238
1899	0	1899	70	39	109
1900	0	1900	132	234	366
1901	8	1901	1	76	77
1902	234	1902	316	0	316
1903	0	1903	29	0	29
1904	0	1904	0	0	0
1905	0	1905	33	0	33
1906	0	1906	105	0	105
1907	0	1907	0	0	0
1908	154	1908	154	0	154
1909	23	1909	42	63	105
1910	0	1910	0	0	0
1911	0	1911	0	33	33
1912	0	1912	0	0	0
1913	0	1913	0	0	0
1914	0	1914	0	0	0
1915	0	1915	0	0	0
1916	0	1916	0	30	0
1917	11	1917	0	140	140
1918	72	1918	73	46	119
1919	18	1919	193	145	338
1920	1	1920	0	331	331
1921	0	1921	0	365	365
1922	0	1922	0	90	90
1923	0	1923	0	109	110
1924	0	1924	0	366	366
1925	0	1925	0	365	365
1926	0	1926	0	365	365
1927	0	1927	0	365	365
1928	0	1928	0	366	366
1929	0	1929	0	365	365
1930	0	1930	0	365	365
1931*	0	1931*	0	72	72
Total	1010		2126	5411	7538

*Sólo hasta el 14 de abril

**LA SUSPENSIÓN DE GARANTÍAS CONSTITUCIONALES EN
CATALUÑA DURANTE LA RESTAURACIÓN (1875-1931)**

*Sólo hasta el 14 de abril

ELS FETS DEL CU-CUT!

UNA REFLEXIÓ HISTORIOGRÀFICA

FRANCESC SANTOLARIA TORRES

Com passa necessàriament amb els fets considerats «històrics», la presència d'un episodi en articles, manuals o monografies té molt a veure amb la percepció social de la importància del fenomen i amb el prestigi de l'esdeveniment entre aquells que, havent-lo estudiat, analitzat i calibrat, decideixen validar-lo com a realment fonamental, o l'assignen al calaix dels elements que no superen la prova definitiva de la perspectiva, malgrat haver viscut una fase d'actualitat.

Els anomenats fets del *Cu-Cut*¹ van tenir, d'entrada, la significació suficient per assolir la categoria de fenomen social i, per tant, d'un tipus de «fet històric». La manifestació hostil de bona part de la guarnició militar de Barcelona, al vespre i nit del 25 de novembre de 1905, per algunes de les principals artèries urbanes i l'assalt exemplificador i provocador d'una impremta i dels dos locals on es preparaven la revista *Cu-Cut!* i el periòdic *La Veu de Catalunya*, haurien merescut per ells mateixos l'atenció de tota la premsa durant diverses setmanes, haurien figurat en la memòria col·lectiva de la ciutat i dels seus habitants, convertits en testimonis directes o indirectes, i constituirien l'episodi que els historiadors utilitzarien com a evidència d'un deteriorament, una perversió o un caos anunciat.

Però els fets del *Cu-Cut* van ser molt més que una manifestació i un assalt influents. Analitzats amb la calma que es mereixen, és

1. Coincidint amb la proximitat del centenari dels fets, l'autor del present text ha publicat l'obra *El Banquet de la Victòria i els Fets de jCu-Cut! Cent anys de l'esclat catalanista de 1905*. Barcelona: Editorial Meteora, 2005.

fàcil descobrir que foren l'expressió d'una sèrie de contradiccions, de defectes estructurals i d'elements propis de la crisi d'un sistema.

Convé no oblidar que la reacció militar del 25 de novembre tingué lloc a causa de la publicació d'un acudit, obra de Joan Junçeda, a l'edició del *Cu-Cut!* del dia 23, número 204, i que aquest acudit ironitzava amb la malaptesa de l'exèrcit espanyol tot utilitzant el rerafons de la victòria electoral catalanista del dia 12 del mateix mes, una victòria que s'havia esdevingut, també, contra la no menys emergent força del republicanisme lerrouxista.² Alhora, les eleccions havien confirmat el naufragi barceloní de les forces polítiques dinàstiques, nominalment liberal i conservadora, que intentaven maquillar l'anomenada «crisi del 98» amb una operació regeneracionista tan hipòcrita com supèrflua, a la vegada consentida per una monarquia tan consolidada cara a la població com pusil·lànime davant l'exèrcit.

Encara que només fos per aquesta capacitat sintètica, els fets del *Cu-Cut!* estaven cridats a ser considerats, com a mínim, per tota la historiografia referida al regnat d'Alfons XIII, al Regeneracionisme, a l'exèrcit espanyol de principis del segle XX, al catalanisme, al republicanisme, al lerrouxisme, a la premsa catalana i a la ciutat de Barcelona. Fins i tot s'hauria vist convocada la línia d'anàlisi històrica del dret civil i militar, ja que en el rerafons de l'actuació de la guarnició de Barcelona hi havia la vella reivindicació dels militars espanyols d'aconseguir jutjar per la via militar qualsevol afirmació publicada que es pogués considerar no ja una ofensa a l'exèrcit, sinó també a la pàtria, a la bandera, o a qualsevol altre símbol considerat una essència d'Espanya.

Aquestes elevades possibilitats de protagonisme historiogràfic van quedar empetitides pel que encara s'havia d'esdevenir a partir

2. La celebració de la victòria per part dels catalanistes implicava una certa dosi de provació per als lerrouxistes, que també es sentien guanyadors. Havent acabat el sopar, grups de les dues tendències s'enfrontaren violentament al carrer. La baralla fou reflectida al número 204 del *Cu-Cut!* i serví d'excusa addicional per a l'assalt dels militars, ja que aquests es remetien al suposat desordre que vivia Barcelona a causa d'uns i altres.

d'aquell 25 de novembre i que va donar una nova dimensió, més influent i transcendent, al conjunt dels fets. És ben sabut que la reacció governativa arran dels assalts no va ser l'obertura d'una investigació esclaridora amb l'ànim d'impartir justícia, sinó l'inici d'una operació de restricció de llibertats que va encetar-se amb el trot de la guàrdia civil pels carrers de Barcelona la matinada del dia 26 i que va continuar amb una operació de censura en premsa, amb la supressió de les garanties constitucionals a la província de Barcelona i amb la claudicació definitiva dels que s'oposaven a l'esmentada reforma legal. Així, prèvia la dimissió del president de govern Montero Ríos, les Corts començaren la redacció del que després rebria el nom de Llei de Jurisdiccions.

Els assalts van tenir una continuïtat política, i el que va néixer com una reacció airada a la Plaça Reial de Barcelona, punt de trobada dels militars la tarda del dia 25, va acabar sent un esbós de cop d'estat a Madrid, que va forçar terratrèmols parlamentaris i visites discretes, alguna nocturna, d'alts càrrecs militars a les cambres del rei. Un jove Alfons XIII que en aquella època rebia informació dels preàmbuls de la Conferència d'Algesires, preparava, entre viatge i viatge a l'estrange, el seu casament.

La restricció de llibertats, el canvi de govern i la redacció de la polèmica i anacrònica Llei de Jurisdiccions, amb els seus disputats debats parlamentaris, afegeixen nous atributs historiogràfics als Fets.

A més, de la resistència a través d'esmenes dilatòries es passà a un estat d'opinió que s'expandí més enllà de les parets parlamentàries i es traduí en el moviment de Solidaritat Catalana, bastit l'onze de febrer de 1906 a Girona i vestit el 20 de maig a Barcelona, en la festa d'homenatge als parlamentaris resistent. Els actes multitudinaris que tenen lloc aquells dies s'han de considerar, a banda d'una protesta contra el canvi legal, l'expressió d'indignació popular contra els assalts de novembre i el que havien implicat.

Les victòries electorals que obtingueren els solidaris completen un bucle que la historiografia no ha ignorat. La llei que havia estat suposadament aprovada per acabar amb desordres com els establerts

entre lerrouxistes i catalanistes el 18 de novembre, i com els assalts militars del dia 25, va acabar unint un sector dialècticament ric del republicanisme amb el conjunt de líders carismàtics que el catalanisme necessitava encimbellar per superar el seu sostre electoral.

Certament, no hi ha text rigorós sobre la història de Catalunya o la història del catalanisme del segle XX que no destaquï la importància de Solidaritat Catalana malgrat la seva fugacitat. Això atorga als fets del *Cu-Cut!* una funció causal que acaba per col·locar l'episodi en els textos que analitzen les relacions Catalunya-Espanya o la cadena d'esdeveniments que porta a la reacció solidària contra la Llei de Jurisdicccions. Per això, els Fets apareixen a gairebé tot el ventall bibliogràfic del segle XX, des de la historiografia general del regnat d'Alfons XIII fins a la història del catalanisme, passant, entre d'altres, pels «gèneres» militar, jurídic, parlamentari, de moviment social, de premsa, d'història local de Barcelona i als llibres de text, especialment als volums de l'assignatura d'història que s'imparteix a segon de batxillerat, en què és freqüent trobar reproduïda la imatge de l'acudit de Junceda i d'alguns dels moments de la Festa de l'Homenatge.

Muts... o a la gàbia

Certament, els fets del *Cu-Cut!* han esdevingut un concepte relativament conegut, en part perquè són fàcils de resumir i difícils d'obviar. Tanmateix, aquest coneixement s'ha anat conformant com un dels tres motius principals per impedir que n'aparegués algun estudi monogràfic, en el sentit que, sabent aproximadament el que va passar i quines conseqüències va tenir, semblaria innecessari esmerçar-hi més esforços.

Els altres dos motius són realment tràgics i el seu caràcter desmobilitzador es fa més fàcil de comprendre, com són la censura i allò que podríem anomenar «empitjorament creixent» de les circumstàncies a partir de 1905.

Durant molts anys els fets foren matèria censurable, de manera que difícilment ningú podia dedicar-se a la reflexió pública sobre les causes i el desenvolupament de l'episodi sense patir l'amenaça

ELS FETS DEL CU-CUT!. UNA REFLEXIÓ HISTORIOGRÀFICA

de la repressió. Convé no oblidar que el missatge de la Llei de Jurisdiccions, tot i estar a punt de ser derogada el 1913, més aviat fou ampliat que reduït en els anys següents,³ i que només visqué el parèntesi de la constitució de 1931. De fet, el sabre dels militars traçà un esquinçament la nit del 25 de novembre de 1905 que no acabà fins la constitució de 1978,⁴ llevat del republicà, no menys exempt d'amenaces militars.

Diversos exemples il·lustren la dificultat de parlar sobre els fets, com ara l'exili que patí Frederic Pujulà en haver-los criticat a una revista esperantista, o la fugida que hagué d'iniciar Josep Maria Folch i Torres, que es troava en situació de processament per textos publicats a *La Tralla*.⁵

Amb el suport incondicional de la censura, s'intentà que la versió oficial dels fets fos aquella que recollí la premsa de la capital del regne i que després quedarà plasmada a l'anuari que compila Fernando Soldevilla Ruiz (*El año político*, editat cada a any a Madrid, per la *Imprenta de Ricardo Rojas*). Aquesta versió va ser subratllada temps després per la novel·la d'Adolfo Marsillach Costa *La ciudad anárquica. Barcelona*. (Barcelona: F. Granada y C^a, editores, 1910), que jugava amb falsos noms i substituïa el dibuix de Junceda per un acudit en què un catalanista orinava dins del casc d'un militar.

Davant la pressió, el grup de Solidaritat Catalana trobarà una altra manera d'expressar-se eludint també la censura, i ho farà publicant la transcripció de discursos contra la llei i la llista d'adhe-

3. Un *Real Decreto* en temps de la dictadura de Primo de Rivera considerava delictiu fins i tot restar-li fortalesa al concepte de pàtria. Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA, *La España de Primo de Rivera. La modernización autoritaria 1923-1930*, Madrid: Alianza Editorial, 2005, p. 100.

4. En la presentació del llibre *El Banquet i els Fets de ¡Cu-Cut!* a la llibreria Laie de Barcelona, el 7 d'abril de 2005, el professor Gabriel Cardona va emmarcar la vigència de l'estat de vigilància militar entre dues paròdies satíriques, com foren l'acudit de Junceda de 1905 i la representació de La Torna per part del grup teatral Els Joglars, en plena època de Transició. El mateix Albert Boadella comentà el 23 d'agost de 2005 que La Torna havia estat un error de càlcul, ja que el director teatral no coneixia la vigència de l'esperit de la Llei de Jurisdiccions, implicít en la legalitat franquista (EL PAÍS, 24 d'agost de 2005).

5. Josep Maria FOLCH i TORRES, *Cavalcant l'ideal. Articles de batalla*. (A cura d'Eulàlia Pérez Vallverdú), Valls: Cossetània Edicions, 2004.

sions a la Festa de l'Homenatge: *Discursos Contra la Ley de Jurisdicciones*. Barcelona: Solidaritat Catalana/El Anuario de la Exportación, 1906; *Llista de adhesions a la Festa de Homenatje* (sic), Barcelona: Solidaritat Catalana/El Anuario de la Exportación, 1906. No obstant, el volum dels discursos avisa el lector, tot introduint un doble sentit, de «la imposibilidad de trasladar a un libro todos los incidentes que ocasionó la discusión».⁶

Mentrestant, els periodistes i els col·laboradors de mitjans periodístics se senten encara amb menys possibilitats de maniobra. Tan sols un any després de la nit dels assalts ja és notori que la censura ha enquistat la sensació de por i la necessitat habitual de ser prudents a l'hora de referir-s'hi. A la revista *Enllà* del novembre de 1906,⁷ el redactor anònim ha d'utilitzar un eufemisme per referir-se als assalts, fent-hi coincidir el conegut fet que aquella mateixa nit s'havia estrenat al Teatre Romea l'obra *Les Garses*, d'Ignasi Iglesias: «El passat diumenge dia 25 va complir-se un any de la célebre “toma” dich, estrena de “Les Garses”».

Com aquesta, moltes de les al·lusions als assalts militars havien d'utilitzar recursos o referir-se asèpticament a l'episodi, ara esdevingut un tema «tabú». Si no es feia així, el redactor, dibuixant o director de la publicació podia comptar que acumulava una nova anotació a un suposat expedient. Ni tan sols el pas del temps concorria com a eximent. Així, Manuel Carrasco i Formiguera acabarà a la presó de Burgos, durant la dictadura de Primo de Rivera, per un acudit publicat al setmanari que dirigia, *L'Estevet*. L'acudit tornava a ironitzar sobre les victòries dels militars espanyols i connectava directament amb el dibuix de Junceda de 1905.

Passat el parèntesi republicà i la Guerra, només els textos editats fora d'Espanya durant el Franquisme queden exempts de la vella pressió i els autors poden parlar amb una relativa llibertat crítica si paguen el funest preu de l'exili o de l'ús de pseudònims. Així,

6. La frase forma part del text que s'adreça al lector en la primera pàgina del llibre.

7. Revista publicada a Molins de Rei. Número 8, 30 de novembre de 1906.

Pere Prat i Ubach signa el 1950, amb el fals nom de Pere de la Fassina, un article a *La Nostra Revista* de 1951,⁸ editada a Mèxic, on es desvetllen dades com el coneixement que tenien els redactors de la possibilitat de ser assaltat el local del carrer Cardenal Casañas.⁹

La vigilància estricta continuà durant tot el Franquisme i es nota fins i tot en el control que es tingué de la memòria visual dels assalts: fins el 1974 no es tornen a veure imatges de la redacció assaltada en un volum de considerable difusió, d'Edmon Vallès.¹⁰

El fre de l'empitjorament

Per si la censura no fos un element de pressió suficient per desactivar la memòria, un altre factor va concórrer per perjudicar la valoració històrica dels fets, com va ser la successió d'esdeveniments tràgics posteriors –terrorisme, Setmana Tràgica, crisi, pistolerisme...– i que tendiren a convertir aquells altres en un episodi menor.

No desaprofitaren l'avinentesa els creadors d'opinió beneficiats per la censura i que a partir de 1906 apostaren per la defensa de la repressió: a molts manuals fins i tot serà freqüent trobar com a única il·lustració de l'època dels fets alguna de les fotografies de l'atemptat a Alfons XIII del dia del seu casament, a Madrid. Si s'afegien les vagues de qualsevol tipus esdevingudes des de 1900, els desordres diversos i el conflicte de la Setmana Tràgica de 1909 quedava traçat el dibuix d'una Barcelona hostil a l'ordre, enmig de la qual, també des del punt de vista geogràfic, s'hauria esdevingut l'episodi dels fets.

Amb l'assentament de versions com aquesta, i l'estat d'opinió que amagava, era natural que l'empitjorament creixent del clima de

8. Pere PRAT i UBACH (Pere de la Fassina), «Un solc en una època: el Cu-Cut!», *La Nostra Revista*, núm. 61, Mèxic, D.F, Juliol de 1951.

9. El «rerabotiga» de la llibreria de Josep Bagunyà, al carrer de la Riera del Pi –ja llavors dit del Cardenal Casañas– era des de l'agost de 1905 el lloc de reunió dels redactors del *Cu-Cut!* És el segon indret assaltat la nit del 25 de novembre, després de la impremta de Marià Galve, i abans que els militars s'adrecessin al pis on es reunien els redactors de *La Veu*, a la Rambla de les Flors, 25.

10. Edmon VALLÈS, *Història Gràfica de la Catalunya contemporània*, Barcelona: Edicions 62, 1974. Apareixen fotos de l'interior de la redacció del *Cu-Cut!* després de l'assalt, com també de la Festa de l'Homenatge.

convivència correugués en contra d'una percepció de l'anàlisi dels fets més ajustada a la realitat.

D'altra banda, la gravetat de la violència posterior va difuminar de cop la importància innegable que tenien els fets i això marcà una línia a la societat catalana en el seu conjunt i també als historiadors que pretenien publicar i ser llegits a Catalunya entre 1905 i, com a mínim, 1978. Aquesta mena de «relativització forçosa» de la gravetat es pot percebre rellegint l'obra d'Antoni Rovira i Virgili. En un text publicat durant la Primera Guerra Mundial s'estenia en la reflexió de la gravetat dels fets i les seves conseqüències polítiques (*El Nacionalismo catalán*, Barcelona: Editorial Minerva, 1916?).

En canvi, vint anys després, el 1936, aquells fets ja semblen un esglao més en l'intent de sintetitzar una dissotada història del catalanisme [Antoni ROVIRA i VIRGILI, *Resum d'història del catalanisme*, Barcelona: Edicions de La Magrana, 1983 (primera edició: Editorial Barcino, 1936)].

Fos com fos, els fets es resistiren a entrar en el bagul dels episodis menors. Superaren les etiquetes «fàcil de resumir» i «se n'ha parlat molt», sobrevisqueren la quasi eterna fase de censura i, fins i tot, prengueren una notorietat que s'ha transmès posteriorment, malgrat aquell encadenament funest que visqué la història del país a partir de 1905.

Havent quedat enrere la repressió evident i vigilant, com bona part dels «tabús» o desastres que encerclaren l'episodi, el pas del temps permet resseguir els textos en què fou tractat i les diverses perspectives d'estudi historiogràfic.

Memòries i biografies

En aquest tipus de referències és on més es descobreix el caràcter impactant dels fets del *Cu-Cut!*. Certament no hi ha testimoni dels esdeveniments que, a l'hora de fer balanç sobre la seva vida, no incorpori els moments viscuts aquell mes de novembre, que a Barcelona tenen un reflex multitudinari en la Festa de l'Homenatge del mes de maig següent. Aquest tipus de text ha estat una de les bases més utilitzades per a l'elaboració historiogràfica posterior.

ELS FETS DEL CU-CUT!. UNA REFLEXIÓ HISTORIOGRÀFICA

L'època és tractada en general a moltes memòries¹¹ i textos biogràfics com els d'Alfons Sala Argemí, Francesc Layret, Lluís Companys o Joan Ventosa i Calvell.¹² El reflex de la importància del record comença ja amb el mateix dia del Banquet de la Victòria, com a les memòries que redacta Joan Alavedra, en què descriu l'ambient del Banquet i l'atac patit a mans dels lerrouxistes.¹³

El record de la narració en primera persona domina també el text que signà, l'any 1915, l'home de confiança de Lerroux, Emiliano Iglesias, i que converteix els lerrouxistes en víctimes dels catalanistes.¹⁴

Lògicament, també hi ha testimonis de primera mà de la reunió de militars a la plaça Reial del dia 25 i de tots els fets posteriors. Així, permeten fer-hi una reconstrucció cronològica, entre d'altres, els records de Josep Puig i Cadafalch,¹⁵ Josep Maria Francès,¹⁶ Amadeu Hurtado,¹⁷ Claudi Ametlla,¹⁸ Ramon Noguer i Comet¹⁹ o el mateix Francesc Cambó.²⁰

11. Memòries ben conegudes són les de Joan GARRIGA i MASSÓ, *Memòries d'un liberal catalanista (1871-1939)*, Barcelona: Edicions 62, 1987, i GAZIEL (GAZIEL –Agustí Calvet– Memòries. Història d'un destí, 1893-1914. Tots els camins duen a Roma, Barcelona: Aedos, 1953).

12. Aurelio JOANIQUET, *Alfonso Sala Argemí. Conde de Egara*, Madrid: Espasa-Calpe, 1955; Joaquim FERRER, *Layret (1880-1920)*, Barcelona: Ed. Nova Terra, 1971; Josep M. POBLET, *Vida i mort de Lluís Companys*, Barcelona: Editorial Pòrtic, 1976; José María TAVERA, *Juan Ventosa y Calvell*, Barcelona: Fundació Ruiz-Mateos, 1977; Joaquim FERRER, *Francesc Layret*, Catarroja: Editorial Afers, 1999.

13. Joan Alavedra era un nen en el moment dels Fets, però havia assistit al Banquet com a seu infantil del cor Nova Cathalonia. Joan ALAVEDRA, *Francesc Macià. El camí cap a la presidència de la Generalitat (1859-1926)*, Barcelona: Ed. Curial, 1993 (publicat a títol pòstum), p. 49-50.

14. Emiliano Iglesias signa el capítol «Resumen histórico» (p. 75-133) dins de l'obra d'Emilio NAVARRO, *Historia crítica de los hombres del republicanismo catalán en la última década (1905-1914)*, Barcelona: Ortega & Artís, impresores, 1915.

15. Josep PUIG i CADAFALCH, *Memòries* (edició a cura de Núria Mañé i Josep Massot i Muntaner), Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003.

16. Josep Maria FRANCÈS, *Memorias de un cero a la izquierda (medio siglo en compromisos)*, México: Editorial Olimpo, 1962.

17. Amadeu HURTADO, *Quaranta anys d'advocat. Història del meu temps (1894-1930)*, Barcelona: Ariel, 1969, p. 82.

18. Claudi AMETLLA, *Memòries polítiques, 1890-1917*, Barcelona: Pòrtic, 1963.

19. Ramon NOGUER i COMET, *Al llarg de la meva vida*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.

20. Francesc CAMBÓ, *Memòries (1876-1936)*, Barcelona: Editorial Alpha, 1981.

El boicot del senat al marquès de Camps és narrat a les memòries de l'advocat i polític lleidatà Joan Maluquer i Viladot (*Les meves noces d'or amb el molt il·lustre col·legi d'advocats de Barcelona, 1877-1927*, Barcelona: Imprenta Altés, 1929). Altres referències biogràfiques ajuden en aquella reconstrucció –Daniel Cardona i Civit–²¹ i també en la de les reaccions posteriors, com la del llavors tinent coronel Francesc Macià.²²

L'assalt al *Cu-Cut!* marca també els records de Josep Maria de Sagarra, fill d'un dels regidors catalanistes que van participar al Banquet. En les memòries de l'escriptor hi haurà un espai tant per a l'impacte que li causà la notícia de l'atac,²³ com per a l'espectacularitat de la Festa de l'Homenatge, a la vegada recordada per Miquel Guinart [*Memòries d'un militant catalanista*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988] i pel polític monàrquic Salvador Canals.²⁴

Estudis històrics

Com acabem de veure, els fets i allò que els envoltava sobrepassaven les possibilitats d'anàlisi que ofereixen les expressions nues de memòries i biografies. Per això, i a l'espera de l'esmentada monografia publicada l'any 2005,²⁵ els fets del *Cu-Cut!* esdevingueren el tema d'articles específics, que intentaven endinsar-se en nivells de complexitat menys superficials sense abandonar el text descriptiu. Ja ho començà a fer Pere Prat i Ubach en el text esmentat, publicat a Mèxic, i molt més recentment, Josep M. Figueres a la revista *Capçalera*, on hi publicà el 1997 l'article «*L'assalt a La Veu*

21. Enric Ucelay-da Cal traçà la seva perspectiva biogràfica per al sisè volum de la Biblioteca dels Clàssics del Nacionisme Català [Daniel CARDONA, *La Batalla i altres textos*, Barcelona: Edicions de La Magranera/Diputació de Barcelona, 1984].

22. Zeneida SARDÀ, *Francesc Macià. Vist per la seva filla Maria*, Barcelona: Ed. Destino, 1989, p. 83-84.

23. A Sagarra, amb 11 anys d'edat, la notícia li causa un «efecte de terrabastall», Josep Maria de SAGARRA, *Memòries*, Barcelona: Ed. Aedos, 1954, p. 319.

24. Salvador CANALS, *La cuestión catalana desde el punto de vista español*, Madrid: Imprenta de la Viuda de Prudencio Pérez de Velasco, 1919, p. 259.

25. Francesc SANTOLÀRIA, *El Banquet de la Victòria i els Fets de ¡Cu-Cut!*

*de Catalunya i Cu-cut!».*²⁶ En aquest article, Figueres resumeix els fets amb el recolzament d'un aparell il·lustratiu de considerables dimensions, mentre a la part inferior de cada pàgina es mostra la pel·lícula dels fets a través de referències als testimonis de Cambó, Camps i Arboix, Alavedra i Lerroux.

A banda del tractament concret i monogràfic, han estat centenars els textos que s'han referit als fets utilitzant diferents perspectives i fils conductors. Tot i la dificultat d'abastar aquesta producció, o de fer-hi una selecció sense cometre alguna injustícia, es poden agrupar les referències en dos tipus genèrics d'obres, com són, d'una banda, les referides al catalanisme i, de l'altra, les que exposen l'episodi des d'alguna de les seves cares, responent al políedre inesperat en què es convertí.

Els fets en l'estudi del catalanisme

La diversitat de claus explicatives dels fets i la seva època ha estat especialment tractada en la historiografia referida al catalanisme. Aquesta els ha estudiat, especialment, com a causa d'una repressió i de la immediata reacció solidària, però també com a conseqüència d'una disputa de caràcter electoral, ja que el número 204 del *Cu-Cut!* es referia gairebé monogràficament al Banquet de la Victòria i al debat implícit sobre les eleccions del 12 de novembre.

Durant tot el segle XX hi ha hagut referències, algunes més agosrades que altres, segons la censura del moment. Com hem vist, Rovira i Virgili²⁷ no tardà a resumir la transcendència dels fets com a agressió al poble català a l'obra *El Nacionalismo catalán*, i a introduir «El cicle de la Solidaritat» com a un capítol del ja esmentat *Resum d'història del catalanisme*.

Després de la guerra civil, el tractament dels fets del *Cu-Cut!* fou víctima d'una bifurcació ideològica que reflectia el trencament

26. Josep Maria FIGUERES, «L'assalt a La Veu de Catalunya i Cu-cut!», dins *Capçalera*, Revista del Col·legi de Periodistes de Catalunya, núm. 79, agost-setembre 1997, p. 14-22.

27. Artur BLADÉ i DESUMVILA, *Antoni Rovira i Virgili i el seu temps*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1984.

del país. A l'interior de les fronteres espanyoles, els intel·lectuals franquistes reinterpretaven escassament els Fets, tot recuperant la versió més militarista i visceralment anticatalanista de la premsa combatent del mateix 1905 i que obres com la de Marsillach havien col·laborat a perpetuar, mentre que a l'exterior serien possibles reflexions com la que ja hem vist publicada a Mèxic, per Pere Prat i Ubach.

El canvi d'orientació historiogràfica general que permeteren Jaume Vicens Vives i Pierre Vilar –i la corresponent entrada d'aire fresc– sumat a la posterior evolució de la historiografia catalana, seguiren mantenint els fets en la seva funció d'episodi desencadenant. El mateix Jaume Vicens Vives rescata expressament la importància de l'època a *Notícia de Catalunya* (text de 1954, revisat el 1960) encara que s'hagi de llegir entre línes,²⁸ mentre que Pierre Vilar, tot i no tractar els fets a la seva *Historia de España*, esmenta el context en l'apartat «Los problemas fundamentales».²⁹

A partir dels anys 60, i com a efecte parcial de debats historiogràfics generals, o com a preàmbul seu en un temps de publicitat discreta dels debats, la referència als fets és inclosa, tractada o sobreentesa en obres de to més «politòleg» com *Lliga Catalana. Un estudi d'estasiologia*, Barcelona: Edicions 62, 1972 (Vol. I), 1973 (Vol. II), d'Isidre Molas. Així, al volum I es presenten els resultats de les eleccions tot utilitzant *La Veu de Catalunya* com a font, i s'expliquen els assalts, l'origen de Solidaritat Catalana i la seva evolució (p. 70-77). També n'és un altre exemple l'obra publicada el 1974 per José Antonio González Casanova *Federalisme i Autonomia a Catalunya (1868-1938)*, Barcelona: Curial, que inclou documents com el «Programa del Tívoli».³⁰

28. Jaume VICENS VIVES, *Notícia de Catalunya*, Barcelona: Ed. Ancora, 1954, Edició segona: 1960, p. 209-210.

29. Pierre VILAR, *Historia de España*, Barcelona, 6a edició, 1978, p. 106. Primera edició: París: Librairie Espagnole, 1964.

30. La versió castellana de 1979, de l'editorial Crítica, no inclou els documents.

ELS FETS DEL CU-CUT!. UNA REFLEXIÓ HISTORIOGRÀFICA

El mateix any de la publicació del primer volum de l'estudi de Molas, Borja de Riquer publica a la revista *Recerques* l'article *Les eleccions de Solidaritat Catalana a Barcelona*, en què tracta l'evolució electoral dels anys 1901, 1903 i 1905, abans d'entrar en la matèria solidària i de l'any 1907. L'article va més enllà de l'anàlisi política del procés de tria de representants i aporta una crítica nova sobre la sinceritat del moviment unitari, en el sentit que la retirada de parlamentaris seria un «gest» per guanyar prestigi, però sense ànim de trencar amb el règim monàrquic i centralista. Més aviat al contrari, per a Borja de Riquer, els contraris a la llei «es movien clarament dintre una línia política de no trencar les relacions amb els òrgans estatals».³¹ El mateix autor inclourà la referència als fets i Solidaritat en textos posteriors: en la introducció del seu estudi, publicat el 1977, sobre la Lliga Regionalista, tracta els fets com a mostra d'un «període d'agitació patriota espanyolista i antiseparatista»³² i a l'obra *Regionalistes i Nacionalistes (1898-1931)*,³³ presenta l'actitud anticalanista de Lerroux com a trencadora del republicanisme català, fractura que combinada amb el caràcter interclassista de Solidaritat li permetrà a la Lliga refer-se com a partit dominant.

Les referències concretes als fets apareixen sempre en els contextos del militarisme o les reivindicacions catalanistes. Així, en el volum 6 de la *Història de Catalunya*³⁴ dirigida per Pierre Vilar, Josep Termes recorda que per als «militars tot era separatisme»³⁵ (referint-se a la Lliga, les revistes satíriques i els Jocs Florals) i afirma que els assalts s'emmarquen en la línia característica del militarisme anticonstitucional. Termes ressegueix la connexió entre els

31. Borja de RIQUER, «Les eleccions de Solidaritat Catalana a Barcelona», *Recerques*, núm. 2, Barcelona, 1972, p. 98.

32. Borja DE RIQUER, *Lliga Regionalista: la burgesia catalana i el nacionalisme (1898-1904)*, Barcelona: Edicions 62, 1977, p. 42.

33. Borja DE RIQUER, *Regionalistes i nacionalistes (1898-1931)*, Col·lecció Conèixer Catalunya, Barcelona: Dopesa, 1979.

34. Josep TERMES, *De la Revolució de Setembre a la fi de la Guerra Civil (1868-1939)*, Volum 6 d'*Història de Catalunya* (dir. Pierre Vilar), Barcelona: Edicions 62, 1987 –edicions també en rústica des de 1999–.

35. Josep TERMES, *De la Revolució...*, p. 202 de l'edició en rústica d'octubre de 2003.

assalts i el canvi jurídic que s'imposa a la població. Anys després, el mateix Josep Termes completa a *Història del catalanisme fins al 1923* la definició dels militars de Barcelona com un estament poc preparat per entendre Catalunya i carregat de prejudicis imperials.³⁶

Al volum 8 d'*Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*,³⁷ Jordi Casassas³⁸ subratlla els fets com a desencadenants de la reacció «solidària» i fins i tot considera el propi nom de Solidaritat Catalana com una mostra de repulsa contra els assalts. Un any després de l'aparició d'aquell volum, el 1989, Casassas destaca el fet que la Lliga, malgrat la divisió anterior i en part gràcies a ella, és la força més preparada per capitalitzar el procés solidari posterior als fets i per presentar-se com a possible aliat per al regeneracionisme.³⁹

També Jordi Casassas, juntament amb Josep Termes, resumiren a l'obra *El futur del catalanisme*, publicada el 1997, la importància de l'acció dels militars, en el sentit que l'assalt hauria provocat una ràpida sensibilització ciutadana i, indirectament, la recuperació de la Lliga com a partit de referència després de l'escissió de 1904.⁴⁰

En l'obra d'Agustí Colomines i Companys la cadena Fets-Llei-Solidaritat és també present a textos com *El catalanisme i l'Estat*, que és la publicació de la seva tesi doctoral. En aquest llibre es tracten les intervencions parlamentàries de Rahola posteriors als assalts, en relació a la nova estratègia elegida pel catalanisme des-

36. Josep TERMES, *Història del catalanisme fins al 1923*, Barcelona: Pòrtic, 2000, p. 419.

37. Jordi CASASSAS YMBERT, «Introducció. L'arrenecada del segle XX», dins de *L'època dels nous moviments socials. 1900-1930*, Volum 8 d'*Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, Barcelona: Encyclopédia Catalana, 1995.

38. Autor també d'altres obres contextualitzadores dels fets Jordi CASASSAS, *L'Ateneu Barcelonès. Dels seus orígens als nostres dies*, Barcelona: Edicions de La Magranà/Institut Municipal d'Història (Ajuntament de Barcelona), 1986, i la recopilació de paraules de Cambó: Francesc CAMBÓ, *El catalanisme regeneracionista*, Barcelona: Edicions de La Magranà/Diputació de Barcelona, 1990.

39. Jordi CASASSAS, *Intel·lectuals, professionals i polítics a la Catalunya contemporània (1850-1920). Estudi sobre les bases culturals i estratègiques del catalanisme*, Sant Cugat del Vallès: Els llibres de la frontera, 1989.

40. Jordi CASASSAS; Josep TERMES, Barcelona: Edicions Proa, 1997, p. 35.

prés de la creació de la Lliga,⁴¹ i també en relació a la posició anterior de Garcia Prieto en un debat del 22 de novembre de 1905 –posició que simbolitza la posició «estatista» que tenien els liberals espanyols envers la més «autonomista» de catalanistes i federals, i la més «municipalista» dels conservadors i republicans.⁴²

L'anàlisi que fa Colomines dels moviments de peces parlamentàries porta el lector a comprendre els diferents punts de vista del republicanisme a través de la comparació de l'agressivitat de Junoy en el debat del 22 de novembre, la setmana següent al Banquet, amb el to més conciliador de Salmerón en el debat d'una setmana després, havent-se esdevingut ja els assalts a Barcelona.⁴³

Tot recuperant la importància programàtica, en el llibre signat conjuntament per Josep Termes i Agustí Colomines *Patriotes i resistentes. Història del primer catalanisme* (Barcelona: Editorial Base, 2003), es posa especial èmfasi en el contingut del Programa del Tívoli com a expressió de la via parlamentària que elegí Solidaritat Catalana.

Altres historiadors completen el ventall d'interpretacions que permet l'anàlisi dels fets. Per exemple, Albert Balcells insisteix en la idea segons la qual els assalts de la nit del dia 25 tenen també l'efecte de trencar el procés unificador dins la *Unión Republicana*, ja que la divisió entre solidaris i antisolidaris vingué a substituir i engrançar les antigues dissidències. Balcells considera que l'Homenatge i el posterior «Aplec de la protesta», que tingué lloc el diumenge 21 d'octubre de 1906 per fer públic el retorn dels representants catalans solidaris a les Corts, confirmen el primer moviment de masses del catalanisme [Albert BALCELLS, *Història del nacionalisme català*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1992].

Com no podia ser d'una altra manera, els diferents punts de vista que genera l'anàlisi dels fets, també queden reflectits en algu-

41. Agustí COLOMINES i COMPANY, *El Catalanisme i l'Estat. La lluita parlamentària per l'autonomia (1898-1917)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993, p. 65.

42. Agustí COLOMINES i COMPANY, *El Catalanisme i l'Estat*, p. 72.

43. Agustí COLOMINES i COMPANY, *El Catalanisme i l'Estat*, p. 108-109.

nes de les referències bibliogràfiques posteriors. Així, la nova capacitat de captació és tractada amb alguna insinuació crítica pels autors del capítol 2 de l'obra coral que estudià la relació entre els intel·lectuals i el poder:⁴⁴ «La historiografia oficial del catalanisme ha tendit a valorar la conjuntura de la Solidaritat Catalana com el moment en què la política de les elits i dels intel·lectuals professionals podia connectar amb sectors amplis de les classes mitjanes urbanes i, d'aquesta manera, podia donar una dimensió real a les seves ànsies intervencionistes».⁴⁵

En canvi, Àngel Duarte afirma en el seu estudi del republicanisme a Catalunya que Solidaritat permet el pas d'un catalanisme local i conservador a un cívic i modern.⁴⁶

Els fets en altres àmbits específics

També desenes de textos han tractat els fets del *Cu-Cut!* des d'altres plantejaments que no parteixen de l'anàlisi del marc catalanista com a fenomen global.

Inicialment, els estudis que es van acostar als fets com a episodi central van ser aquells que incidién en els efectes de la Llei de Jurisdiccions i Solidaritat Catalana. La llei va ser objecte d'un estudi detallat mitjançant Ricardo Lezcano [*La Ley de Jurisdicciones. 1905-1906 (Una batalla perdida por la libertad de expresión)*. Madrid: Akal Editor, 1978]; mentre que fou Joaquim de Camps i Arboix l'autor de la *Història de la Solidaritat Catalana* (Barcelona: Edicions Destino, 1970).

En referir-se als fets, Lezcano es nodreix de diaris com *El Correo Catalán*, *Diario Mercantil*, *Diario del Comercio*, *El Noticiero Universal*, *Las Noticias*, *La Veu de Catalunya*, *La Publicidad*,

44. Emili BAYÓN; Joaquim COLL; Albert GHANIME; Antoni GUIRAO; Jordi LLORENS; Manuel PÉREZ; Josep PICH, *L'aparició del món contemporani (1860-1914)*. Capítol 2 de Jordi CASASSAS, coord., *Els intel·lectuals i el poder a Catalunya (1808-1975)*, Barcelona: Ed. Pòrtic, 1999.

45. Emili BAYÓN; Joaquim COLL; Albert GHANIME; Antoni GUIRAO; Jordi LLORENS; Manuel PÉREZ; Josep PICH, *L'aparició del món contemporani*, p. 199.

46. Àngel DUARTE, *Història del republicanisme a Catalunya*, Lleida: Eumo Editorial i Pagès editors, 2004.

El Diluvio, etc., mentre que Camps i Arboix utilitza més aviat el diari de sessions del Senat, l'anuari que compilava Fernando Soldevilla i els textos d'Hurtado, Maluquer i Viladot o Romanones. Camps resumeix les eleccions i el Banquet, incloent el nombre de cambrers i detalls com el nom del ciutadà ferit per una ganivetada, Jacint Garriga. La formació de Solidaritat Catalana queda detallada i il·lustrada extensament en el text.

Les monografies sobre els grans prohoms del catalanisme utilitzen també els fets com a context. En el cas de Cambó, durant molts anys va ser una referència principal l'obra de Jesús Pabón (*Cambó, 1876-1947*, Barcelona: Alpha, 1952). Fins la més gran difusió posterior de les seves memòries, aquesta obra de Pabón, també utilitzada per Camps i Arboix, era una de les referències interpretatives de les reaccions del líder catalanista i donava algunes llums sobre les reaccions esdevingudes les setmanes següents als fets. Per exemple, explicava que la sortida de Cambó en direcció a França es devia en part a la desconfiança que li oferia el rumor segons el qual Moret substituiria Montero Ríos. A la vegada, el text de Pabón citava l'obra de Josep Pla que escriví sobre la mateixa figura de Cambó i feia una immersió analítica de l'època dels Fets en un intent d'interpretar la posició dels militars.⁴⁷

D'una manera similar, el mateix Camps i Arboix destacava també els articles d'Enric Prat de la Riba. L'edició de la seva obra completa ajuda molt l'historiador que es vol acostar a la influència ideològica que el polític va exercir, malgrat trobar-se ja afectat per la malaltia que havia contret anys abans a la presó. Seus són els articles «Meditem» i «Serenitat», publicats per *La Veu del dia* 27, mentre que dos dies més tard apareix el no menys influent «Manifest al poble», signat per gran nombre d'entitats.⁴⁸ Tampoc no es pot obli-

47. Josep PLA, *Francesc Cambó. Materials per a una història* (volum XXV de l'*Obra Completa*), Barcelona: Ed. Destino, 1973, p. 265.

48. Enric PRAT DE LA RIBA, *Obra Completa*. A càrrec d'Albert Balcells i Josep Maria Ainaud de Lasarte. Barcelona: IEC-Proa, 1998 (volum I i II), 2000 (volum III) Volum I, etapa 1887-1898; volums II i III, períodes 1898-1905 i 1906-1917, respectivament.

dar que la significativa obra *La nacionalitat catalana*, considerada obra-emblema de Prat de la Riba, és publicada l'any 1906, coincidint amb l'efervescència dels inicis de la Llei de Jurisdicccions.

Altres textos recents insereixen la personalitat d'altres prohoms en la trajectòria general del catalanisme. Un exemple clar n'és el complet estudi que realitzà Pilar Martínez-Carner i Ascaso sobre la figura de Leonci Soler i March,⁴⁹ en què es dedica tot un apartat al seguiment dels moviments polítics en relació als Fets (per exemple, situa Soler en el moment en què, al tren Barcelona-Madrid, es redacta el famós discurs de protesta de Camps al senat). L'obra de Martínez-Carner inclou un apartat de 22 pàgines sobre els fets i Solidaritat, així com una frase que resumeix a la perfecció la dificultat de destriar els fets de l'encadenament d'episodis i trames paral·leles: «El tema de la incomprensió del catalanisme per part d'Espanya és com un cistell de cireres: no pots prendre'n una sense que te'n segueixin d'altres».⁵⁰

Altres obres situaren el moment dels fets en la trajectòria del republicanisme català en relació a l'estat [Santiago ALBERTÍ, *El Republicanisme català i la Restauració monàrquica (1875-1923)*⁵¹], en l'inici d'un període d'episodis que inclou la Primera Guerra Mundial,⁵² o analitzen la funció antisolidària del republicanisme lerrouxista [Joan B. CULLA i CLARÀ, *El republicanisme lerrouxista a Catalunya (1901-1923)*]. En aquest darrer cas, l'historiador analitza el món del lerrouxisme a Catalunya i dibuixa els perfils d'aquells que es convertiren a la causa solidària: una barreja del que Culla anomena «la vella guàrdia, dreta republicana» completada amb joves republicans sensibles a l'efervescència catalanista o cansats pel personalisme de Lerroux⁵³. Un

49. Pilar MARTÍNEZ-CARNER ASCASO, *Els inicis del catalanisme polític i Leonci Soler i March (1858-1932)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.

50. Pilar MARTÍNEZ-CARNER ASCASO, *Els inicis del catalanisme polític i Leonci Soler i March*, p. 492.

51. Santiago ALBERTÍ, *El Republicanisme català i la Restauració monàrquica (1875-1923)*, Barcelona: Albertí, Editor, 1973.

52. Miquel FERRER, *De la fundació de la Lliga Regionalista a la primera guerra mundial (1901-1918)*, Barcelona: Rafael Dalmau, Editor, 1977.

53. Joan B. CULLA i CLARÀ, *El republicanisme lerrouxista a Catalunya (1901-1923)*, Barcelona: Curial, 1986, p. 155.

any després, el 1987, Alfred Pérez-Bastardas⁵⁴ traçà la línia del republicanisme nacionalista al voltant d'Albert Bastardas i Sampere, figura de referència en la història de l'Ajuntament de Barcelona de principis del segle XX, que ja hauria utilitzat l'expressió «Solidaritat Municipal» abans de 1906 per referir-se als acords entre regidors republicans i catalanistes, que permeteren reconvertir el deute municipal.⁵⁵

Lògicament, les obres que comparen els resultats electorals també tracten el clima de confrontació que acaba provocant els fets, fins i tot les que es centren en les eleccions no municipals.⁵⁶ Un exemple recent d'aquell tipus d'obres és l'estudi de Santiago Izquierdo Ballester en què, partint de la confrontació electoral, analitza l'emersió d'un nou tipus de catalanisme polític a principis del segle XX: *La primera victòria del catalanisme polític. El triomf electoral de la candidatura dels “quatre presidents” (1901)*. [Barcelona: Pòrtic, 2002]. És aquest un text especialment remarcable per al lector que vulgui practicar l'aproximació cronològica als fets des dels punts de vista del catalanisme polític, del republicanisme i de les seves evolucions electorals. Izquierdo tracta l'elecció dels «quatre presidents» en la part central de l'obra, però reserva els capítols cinquè i sisè, previs a les conclusions, a les eleccions esdevingudes entre 1903 i 1905, i a la Solidaritat Catalana, respectivament. És en aquest darrer apartat en què es considera els fets com a gènesi del moviment solidari, tot obviant la violència entre catalanistes i republicans la nit del Banquet.

La bibliografia que estudia la història de la premsa catalana recull els fets en referència a l'assalt de la impremta i les redaccions. Per exemple ho fan Rafael TASIS i Joan TORRENT a tot un clàssic: *Història de la premsa catalana*, Barcelona, Ed. Bruguera,

54. Autor d'una valuosa anàlisi de la vida municipal d'aquells anys: Albert PÉREZ-BASTARDAS, *L'Ajuntament de Barcelona a primers de segle (1904-1909)*, Barcelona: Edicions 62, 1980.

55. Alfred PÉREZ-BASTARDAS, *Els republicans nacionalistes i el catalanisme polític: Albert Bastardas i Sampere (1871-1944)*, Barcelona: Edicions 62, 1987, p. 121.

56. Albert BALCELLS; Joan B. CULLA; Conxita MIR, *Les eleccions generals a Catalunya de 1901 a 1923*, Barcelona: Publicacions de la Fundació Jaume Bofill, 1982.

1966,⁵⁷ obra que a la vegada cita el text de Pere Prat i Ubach. També hi ha el rerafons dels fets en les dues obres principals que narren la història del *Cu-Cut!*, signades totes dues per Lluís SOLÀ I DACHS, *;Cu-Cut! (1902-1912)* (Barcelona: Editorial Bruguera, 1967), i *L'Humor català. La Premsa Humorística* (Barcelona: Editorial Bruguera, 1978). Les obres de Solà, Tasis i Torrent utilitzen també el text de Prat i Ubach en atribuir-li a Cambó l'ocurrència de posar-li com a nom de la revista la interjecció «cu-cut!».

Aquest tipus d'obres sobre el món de la premsa no analitza els assalts, però sí dóna una informació fonamental per entendre el procés crític que portà *Cu-Cut!* a ser una bèstia negra del poder establert: abans de l'escàndol que provocà el famós número 204 ja havien estat denunciats els números 152, 153, 164, 179, 180, 189 i 195.

Les obres de Solà també ajuden a comprendre els moviments estratègics dels redactors de *Cu-Cut!* per seguir publicant malgrat la prohibició que afecta el setmanari, ja que es van fer servir les pàgines de la revista *Garba*, nascuda pocs dies abans dels assalts, com a mur de descàrrega de les sàtires catalanistes. *Garba* havia estat concebuda com a revista d'art i literatura, però al mes de febrer es constituí en un alter ego de *Cu-Cut!*, encara que no per massa temps.⁵⁸

Posteriorment, altres autors que analitzen la complicada vida de les trinxeres periodístiques en relació al catalanisme tracten els fets, com Josep Lluís Gómez Mompart,⁵⁹ o desvetllen la personalitat de creadors d'opinió viscerals. Un exemple d'aquest sentit interpretatiu és l'obra de Josep M. Figueres *Història de l'anticatalanisme. El diari ABC i els seus homes*,⁶⁰ on es pot copsar la personalitat, entre

57. Tasis i Torrent també es referien amb freqüència a un clàssic de 35 anys abans: Joan GIVANEL, *Bibliografia Catalana (Prensa)*, vol. I), Barcelona, 1931.

58. Solà descriu l'intent de traspassar a *Garba* el contingut sarcàstic del *Cu-Cut!* i com el governador de Barcelona, duc de Bivona, se n'adonà i..... «el va suspendre immediatament pel delicte d'assembler-se massa a Cu-Cut!» (Lluís SOLÀ i DACHS, *L'Humor català*, p. 227).

59. GÓMEZ MOMPART esmenta els assalts a l'apartat «Ingerències en la premsa» de la seva obra *La gènesi de la premsa de masses a Catalunya (1902-1923)*, Barcelona: Ed. Pòrtic, 1992.

60. Josep M. FIGUERES, *Història de l'anticatalanisme. El diari ABC i els seus homes*, Tarragona: Edicions El Médol, 1997.

molts d'altres, d'Adolfo Marsillach Costa, un dels periodistes que, com s'ha vist, més fustigà la premsa catalanista des dels seus temps d'articulista a *El Globo*, i que a principis del segle XX utilitzava el pseudònim «El Maleta Indulgencias». El mateix Figueres esmenta diverses vegades els assalts a la seva anàlisi de la relació entre premsa i nacionalisme.⁶¹

En relació als col·laboradors que treballaren al *Cu-Cut!* i a periodistes que feien articles per a *La Veu*, no falten referències als fets en les obres que tracten la vida de l'autor del dibuix (Montserrat CASTILLO, *Junceda*, Barcelona: Edicions de Nou Art Thor, 1987) o a un dels creadors d'opinió més prolífics d'aquell temps, com fou Eugeni d'Ors [Vicente CACHO VIU, *Revisión de Eugenio d'Ors (1902-1930)*. Barcelona: Quaderns Crema (coedició amb *Publicaciones de la Residencia de Estudiantes*), 1997].

Els historiadors que estudien la relació entre els móns civil i militar també tracten els fets. Una contextualització completa la presenta Gabriel Cardona a *El Poder militar en la España contemporánea hasta la Guerra Civil* [Madrid: Siglo XXI, 1983]. És aquest un tipus d'obra que inclou l'episodi com a desencadenant de la Llei de Jurisdiccions dins d'una tradició intervencionista. Ho fa també Carlos Seco Serrano (*Militarismo y civilismo en la España contemporánea*, Madrid: Instituto de Estudios Económicos, 1984), qui utilitza com a fonts periodístiques *La Vanguardia* o *La Correspondencia Militar* i a la vegada esmenta l'obra de Jesús Pabón sobre Cambó. La mateixa tesi interpretativa és traçada, i ampliada, per Manuel Ballbé, per a qui els assalts i la Llei.... «van a suponer un paso más en la militarización del régimen jurídico de las ya nominales libertades públicas y del mismo sistema de los poderes constitucionales».⁶²

Ballbé continua analitzant les conseqüències dels assalts per arribar a la conclusió que la Llei de Jurisdiccions esdevé el principi de

61. Josep M. FIGUERES, *Premsa i nacionalisme. El periodisme en la reconstrucció de la identitat catalana*, Barcelona: Ed. Pòrtic, 2002.

62. Manuel BALLBÉ, *Orden público y militarismo en la España constitucional (1812-1983)*, Madrid: Alianza Editorial, 1985, p. 272.

la fi d'un estat constitucional liberal que ja havia estat construït sobre «las bases de una militarización de la Administración pública y de las técnicas jurídicas para mantener el Orden Público».⁶³

El triomf del militarisme és també tractat en l'obra de Rafael Núñez Florencio *Militarismo y antimilitarismo en España (1888-1906)*. Aquí es traça la relació entre catalanisme i antimilitarisme tot considerant el *Cu-Cut!* com a símbol. No obstant, el to del text de Núñez tendeix a justificar el grau d'irritabilitat de l'exèrcit i a renyar els redactors de la publicació pel seu estil sarcàstic i provocador. Així, Núñez no estalvia adjectius com «irritante» i «insopor-table»⁶⁴ per cercar una certa empatia amb els militars que es mobilitzen, encara que la conclusió del documentat text de Núñez acaba coincidint amb la de Ballbé, en el sentit que la cadena fets-Llei finalitza amb el triomf del poder militar sobre el poder civil... «...y esta victoria no iría más que consolidándose, agrandándose, según iba avanzando el siglo XX».⁶⁵

La qüestió de l'ús de la força en relació a l'ordre públic ha estat profusament tractada per Eduardo González Calleja a obres com *La Razón de la fuerza. Orden público, subversión y violencia política en la España de la Restauración (1875-1917)* –Madrid: CSIC, 1998–, obra en què es descriu la resposta dels poders militar i civil per reduir els elements considerats subversius. També González Calleja⁶⁶ recorda els fets en la seva obra sobre la dictadura de Primo de Rivera, en considerar-los un exemple previ d'intromissió de l'exèrcit en l'activitat del poder civil.⁶⁷

El treball que més detalla la influència del militarisme en aquell context social, tot tractant els fets, és la tesi doctoral de Maribel

63. Manuel BALLBÉ, *Orden público y militarismo en la España constitucional*, p. 279.

64. Rafael NÚÑEZ FLORENCIO, *Militarismo y antimilitarismo en España (1888-1906)*, Madrid: CSIC, 1990, p. 361-363.

65. Rafael NÚÑEZ FLORENCIO, *Militarismo y antimilitarismo en España*, p. 374.

66. Eduardo González Calleja és autor, entre d'altres, de *La defensa armada contra la revolución*, Madrid: CSIC, 1995 i *La violencia en la política. Perspectivas teóricas sobre el empleo de la fuerza en los conflictos de poder*, Madrid: CSIC, 2002.

67. Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA, *La España de Primo de Rivera*, p. 18.

ELS FETS DEL CU-CUT!. UNA REFLEXIÓ HISTORIOGRÀFICA

Garcia Soler: *El militarismo y su significado en la sociedad española de la Restauración. La Ley de Jurisdicciones*, tesi presentada i llegida el 24 d'octubre de 1990 a la Universitat de Barcelona. Entre les pàgines 679 i 1091, abans de les conclusions, es revisen tant les relacions entre l'exèrcit i la premsa⁶⁸ (capítol 7, «Lo militar y la prensa»), com la insistència de les sol·licituds de canvi legal (capítol 8, «El poder militar exige la Ley de Jurisdicciones»), l'evolució política (capítol 9, «Nuevo Gobierno liberal»), els tripিজocs corresponents (capítol 10, «Malabarismo ante proyecto de ley»), i el naixement de la llei (capítol 11, «Ley de Jurisdicciones»).

Garcia Soler estableix que la relació entre l'exèrcit i la premsa era una batalla perduda per endavant en defensa de la llibertat d'expressió i resumeix els fets del *Cu-Cut!*. Destaca especialment l'ús que Garcia Soler fa de la premsa que avui consideraríem «especialitzada» com *El Ejército Español* i *La Correspondencia Militar* –però que llavors era premsa «general» entre els grups de fidels a la causa castrense– per demostrar la línia de pensament del cos militar, així com del *Diario de Sesiones del Congreso de Diputados* per fer el seguiment del procés polític. S'hi poden descobrir les pressions de què fou víctima el poder civil a partir del 26 de novembre i com el rei donà un suport públic a l'exèrcit, tot arrenglerant-se amb els uniformats i deixant els liberals sense capacitat de maniobra política. Garcia Soler també utilitza els lligalls del Congrés de Diputats –on es conserven fragments dels diaris gironins *La Lucha* i *Diario de Gerona*–, per reconstruir el naixement de Solidaritat en l'acte de l'onze de febrer de 1906, i de l'*Archivo Histórico Nacional* per trobar documents com els telegrames creuats entre el ministre de Governació i els governadors civils.

També esmenten els fets obres com *L'exèrcit i Catalunya (1898-1936)*⁶⁹ de Josep M. Solé i Sabaté i Joan Villarroyna (que presenta el

68. Aquesta relació ja havia estat el principal objectiu, el 1980, de la tesi de llicenciatura de la pròpia Garcia Soler: *Militarismo y libertad de prensa en España (1895-1906)*.

69. Josep M. SOLÉ i SABATÉ; Joan VILLARROYA i FONT, *L'exèrcit i Catalunya (1898-1936) La premsa militar espanyola i el fet català*, Badalona: Llibres de l'Índex, 1990.

to agressiu i anticatalanista d'articles de *La Correspondencia Militar* o *El Ejército Español*), i *L'exèrcit contra Barcelona*,⁷⁰ de Xavier Hernández i Josep Pinyol, obra que exposa els fets en tres pàgines dins del capítol «L'exèrcit espanyol».

Més enllà dels aspectes dels gèneres jurídic o militar, la historiografia especialitzada en la història d'Espanya com a matèria no encerta a situar els fets en una posició que no sigui la d'aquell «episodi» auxiliar, fàcilment descriptible. Això ja va passar en manuals editats en temps de la Segona República. En un d'ells, el d'Antonio Ballesteros y Beretta, redueix els assalts a uns «desmanes».⁷¹

La història oficial del temps del Franquisme recupera els qualificatius defensors de l'actitud de l'exèrcit i la reacció repressora posterior. Un exemple el trobem al volum III del *Manual de Historia de España* que signaven Pedro Aguado Bleye i Cayetano Alcázar Molina. L'apartat que fa referència als Fets es titula «El problema catalán en 1905. El Cut-Cut(sic)».⁷²

Altra historiografia posterior, encara que més rigorosa, no deixa de mostrar l'Espanya «historiogràfica profunda» que de vegades els historiadors catalans no tracten per considerar-la massa evident i perquè es defineix per a si mateixa: l'Espanya preocupada en el prometatge d'Alfons XIII (Melchor FERNÁNDEZ ALMAGRO, *Historia del reinado de Alfonso XIII*, Barcelona: Montaner y Simón, 1977), l'Espanya vista des de la talaia privilegiada dels homes que la dominaren,⁷³ o l'Espanya que no es vol adonar de l'arraconament estratègic en què quedava ubicada, com demostra insistentment i encertada Manuel Tuñón de Lara.⁷⁴

70. Xavier HERNÀNDEZ; Josep PINYOL, *L'exèrcit contra Barcelona*, Barcelona: Llibres de l'Índex, 2000.

71. Antonio BALLESTEROS y BERETTA, *Historia de España y su influencia en la Historia Universal*, Barcelona: Salvat editores, S.A., 1934, Vol. 11, p. 532.

72. Pedro AGUADO BLEYE; Cayetano ALCÁZAR MOLINA, *Manual de Historia de España*, Madrid: Espasa-Calpe, S.A., 1964, Volum III, p. 839-849.

73. Diego SEVILLA ANDRÉS, *Antonio Maura. La revolución desde arriba*, Barcelona: Aedos, 1953; Javier TUSELL, *Antonio Maura. Una biografía política*, Madrid: Alianza Editorial, 1994.

74. Ho fa en els diferents volums, Manuel TUÑÓN DE LARA, *La España del siglo XIX*, París: Librería Española, 1961, primera edició; *La España del siglo XX*, París: Librería Española, 1966, primera edició.

ELS FETS DEL CU-CUT!. UNA REFLEXIÓ HISTORIOGRÀFICA

Textos posteriors han esmenat aquell error de marca de les biografies del rei Alfons, com fan Gabriel Cardona i Alfonso Osorio a *Alfonso XIII (1886-1941)* [Barcelona: Ediciones B, 2003].

Finalment, i per recuperar el protagonisme real que els fets es mereixen, convé tornar a l'àmbit de la bibliografia més específica. En aquest sentit, cal destacar dues obres principals de Joaquín Romero Maura, que ajuden a entendre la trajectòria de l'obrerisme barceloní i espanyol, com són *La rosa de fuego*⁷⁵ i *La Romana del Diablo*.⁷⁶ La primera d'elles serveix per contextualitzar l'època dels Fets i el lector pot descobrir-hi, en un complet annex d'apèndixs, les dades de la Barcelona que l'exèrcit volia reprimir: l'elevat analfabetisme, l'estès anticlericalisme, el creixent nombre de votants republicans, i els demolidors textos de Lerroux (*Al Pueblo*, del 12 d'octubre de 1905 o *El alma en los labios*, del 9 de desembre). *La Romana del Diablo* destaca, entre altres motius, pel fet que Romero Maura ha tingut accés a l'arxiu del general Lluís Castellví, l'home que exerceix interimament la capitania general a Barcelona, i que Cambó considerava en aquella època un català renegat.

El reflex de la consulta de l'*Archivo Castellví*⁷⁷ ens aclareix alguna de les antigues incògnites sobre el paper desenvolupat per la capitania aquell dia, i ajuda a completar alguns dels dubtes que poguessin quedar sobre la fidelitat de l'exèrcit a l'ordre civil. Així, aquell 25 de novembre, la conxorxa militar comença ja amb una primera reunió d'oficials indignats a les tres de la tarda. A les sis, Castellví convoca al seu despatx els caps militars per intentar frenar la mobilització, però quan aquests s'acaben de presentar, a les nou del vespre, l'assalt ja s'ha iniciat; Castellví envia aquella mateixa nit una carta al general Weyler –aleshores ministre de Guerra–, tot pronosticant els problemes que l'assalt generarà.

75. Joaquín ROMERO MAURA, «*La rosa de fuego*. El obrerismo barcelonés de 1899 a 1909», Madrid: Alianza Universidad, 1989.

76. Joaquín ROMERO MAURA, *La Romana del Diablo. Ensayos sobre la violencia política en España (1900-1950)*, Madrid: Marcial Pons-Historia, 2000.

77. Núñez Florencio també remetia a la versió militar de Castellví, tot adreçant els lectors a l'*Archivo General Militar*. Rafael NÚÑEZ FLORENCIO, *Militarismo y antimilitarismo en España*, p. 364.

La Romana del Diablo també exposa ben clarament els continus actes d'indisciplina que tenen lloc al voltant dels assalts i ofereix la visió confirmada segons la qual els fets van ser un toc d'atenció calculat i gens precipitat. En aquest sentit, l'obra de Romero Maura esdevé un darrer exemple de fins a quin punt els fets admeten encara, un segle després, matisos interpretatius i punts d'observació renovats.

El marc per a les conclusions

El reflex dels fets del *Cu-Cut!*» en la historiografia confirma el caràcter divers i complex de l'episodi. Fou tema «polític» en la mesura que reflectí un debat electoral, però també en provocar els enfrontaments parlamentaris posteriors i en relació a la redacció de la Llei de Jurisdiccions. Fou qüestió «militar» en esdevenir una violenta exhibició de les intencions de reprimir, amb la mà armada, un catalanisme que es mostrava més destructiu en els acudits que en els salons i cambres de Madrid. Fou també bàsic per a la història de la premsa i, en general, de la maltractada trajectòria de la llibertat d'expressió a l'estat espanyol. Passaria a ser episodi paradigmàtic, o mereixeria ser-ho, en els estudis sobre l'erosió contínua que el poder civil va patir a mans del poder militar i el seu complex d'inferioritat dissimulat altivament. I fou també un fet fonamental, o com a mínim representatiu, per entendre les matèries de la història de Catalunya i de la història d'Espanya.

Com hem vist, la historiografia no adscrita a la repressió inherent a l'episodi ho va tenir difícil per endinsar-se en la transcendència dels fets. En primer lloc, a causa de la censura, els tabús o els desterraments intel·lectuals. I en segon lloc per la suposada concreció dels esdeveniments de la nit del dia 25 i per un motiu encara més greu, com va ser la dinàmica d'empitjorament continu de la situació, que els va empettit en comparació a la Setmana Tràgica o l'època de pistolерisme. A partir dels anys seixanta, els nous corrents historiogràfics van permetre una reflexió que donà oxigen als pensadors exiliats i superà la visió reaccionària de la historiografia.

fia oficial franquista, que reproduïa les versions de la premsa i la intel·lectualitat monàrquiques i militaristes de principis de segle. Així, en el darrer terç del segle XX, els fets pogueren ser tractats en manuals i monografies de tot tipus: entre d'altres, de politologia, de catalanisme, del republicanism, sobre moviment obrer, d'història de la premsa i d'estudis generals d'història d'Espanya o Catalunya.

És ben cert, però, que en la major part de textos els fets es consideraven de manera força resumida, no traient-los del tot l'etiqueta d'accessoris. Només en combinació amb la Llei de Jurisdicccions i Solidaritat Catalana, els fets del *Cu-Cut!* han estat tractats per la importància que tingueren en permetre el canvi de posicions que molts estaven desitjant en el context de la crisi del sistema de la Restauració. Els fets del *Cu-Cut!* foren, en aquest sentit, una justificació ideal per a molts: l'exèrcit aconseguí la quota de poder que venia reclamant des de feia anys, Lerroux i els seus seguidors trobaren la coartada per a les seves acusacions contra el catalanisme, els republicans no lerrouxistes pogueren apartar-se del líder demagògic, els carlins catalans trobaren amb qui abraçar-se, els catalanistes crítics amb la Lliga pogueren obtenir el ressò que se'ls negava, mentre que la Lliga refeia les marques del camí que s'havia traçat per liderar una versió moderada del pacte amb l'estat. Per si no n'hi hagués prou, els partits liberal i conservador aprofitaren l'avinentesa per a les defenestracions necessàries que calien per mantenir la fantasmagòrica figura de l'alternança possible. I, entre tant, el rei Alfons XIII rebia les instruccions per prendre amb fermeza la ploma que li permetés rubricar documents tan diferents com la mateixa Llei de Jurisdicccions, les actes d'Algesires o el seu propi matrimoni.

La llista dels beneficiats directes o indirectes no pot amagar, tanmateix, l'enorme llistat de les víctimes dels fets del *Cu-Cut!*, poc esmentades en els textos que s'acosten de més lluny a l'episodi, sobretot en la historiografia descriptiva espanyola. Aquelles víctimes van ser els milers de ciutadans que patiren immediatament la repressió o la vigilància. I entre ells, els mateixos republicans i cata-

lanistes, que de seguida van adonar-se de fins a quin punt el nou marc legal els podia anar en contra, com finalment va passar. A més, tot el moviment obrer tornà a ser inclòs en el grup dels sospitosos, fos temptat o no d'adscriure's al catalanisme.

Davant la difícil situació descrita, la major part de textos col·loca més aviat els fets com a causa que com a conseqüència. Així, resulta molt més visible la relació causal fets-Llei-Solidaritat, que no pas l'encadenament complex de conflictes larvats prèvia-ment entre binomis oposats fins la nit del dia 25: entre d'altres, dels lerrouxistes contra els catalanistes, dels intolerants envers els respectuosos de la llibertat d'expressió, o dels defensors del «civilisme» contra els fanàtics del militarisme. I és que, davant la necessitat de simplificar, s'ha tendit sovint a considerar els fets com l'episodi provocador que s'hauria esdevingut tard o d'hora i que el veritablement important era la Llei de Jurisdicccions o Solidaritat Catalana. Sense voler qüestionar aquesta importància innegable, no és menys cert que els fets del *Cu-Cut!* són una autèntica síntesi de contradiccions i que no és per casualitat que provoquen la represió, l'avveniment de la llei i la reacció posterior, sinó que esdevenen detonants per la càrrega explosiva que acumulaven i en relació amb una trajectòria innegable que conduïa el país irremediablement al conflicte.